

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav translatologie

HELENA PODROUŽKOVÁ

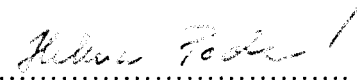
JAROMÍR POVEJŠIL JAKO PŘEKLADATEL

Magisterská diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Gabriela Veselá, CSc.

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

.....
Helena Podroužková

Chtěla bych poděkovat vedoucí své práce Doc. PhDr. Gabriele Veselé, CSc. za cenné připomínky a svým blízkým, především svému muži, za podporu a trpělivost.

OBSAH

	ÚVOD	6
1	DOSAVADNÍ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY	7
2	BIOGRAFIE	8
3	JAROMÍR POVEJŠIL – LINGVISTA A GERMANISTA	10
3.1	Hlavní oblasti odborného zájmu	10
3.2	Přehled odborných prací	10
4	JAROMÍR POVEJŠIL - PŘEKLADATEL	15
4.1	Obecný nástin	15
4.2	Překlady z němčiny	15
4.3	Překlady do němčiny	20
4.4	Príspevek k teorii překladu	21
5	ANALÝZA PŘEKLADU	25
5.1	Výběr textu pro analýzu	25
5.2	Georg Büchner: Lenz	25
5.2.1	Kdo byl Georg Büchner?	25
5.2.2	Charakteristika novely Lenz	27
5.2.3	České překlady a recepce novely	36
5.3	Model translatologické analýzy	37
5.4	Analýza	38
5.4.1	Sémantická rovina	39
5.4.2.	Stylistická rovina	44
5.4.3.	Lexikální rovina	52
5.4.4.	Gramatická rovina	56
5.4.5.	Faktor času	59
6	VÝSLEDKY TRANSLATOLOGICKÉ ANALÝZY	62
	ZÁVĚR	64
	RESUMÉ	66
	ZUSAMMENFASSUNG	67
	SUMMARY	68

BIBLIOGRAFICKÉ ODKAZY K CITACÍM	69
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	71

ÚVOD

Předložená diplomová práce se zaměřuje na osobnost a dílo českého lingvisty, germanisty a překladatele Jaromíra Povejšila s důrazem na jeho působení na poli překladu. Hlavním cílem práce je utřídit, popsat a zhodnotit Povejšilovo překladatelské dílo.

Jaromír Povejšil se věnoval překladům z německého jazyka, překládal i z češtiny do němčiny. Jeho tvůrčí překladatelské období se datuje od poloviny padesátých let dvacátého století do začátku nového tisíciletí. Hlavní část jeho díla tvoří překlady umělecké literatury, kterým bude v práci věnována největší pozornost.

V první kapitole nejprve zmapujeme dosavadní stav poznání zkoumané problematiky. Klíčem k poznání osobnosti a odborného působení Jaromíra Povejšila pak bude sestavení biografie a bibliografie. Biografie tvoří druhou kapitolu práce, utříděné bibliografické soupisy jsou zařazeny na její konec jako samostatné číslované přílohy. Biografie záměrně neuvádí tituly Povejšilových děl. Jejich popisu je věnována třetí a čtvrtá kapitola. Ve třetí kapitole se nejprve zaměříme na Povejšilovo působení v oblasti jazykovědy a germanistiky. Představíme hlavní témata, kterým se věnoval, a uvedeme komentovaný přehled jeho odborných prací. Ve čtvrté kapitole podáme charakteristiku Povejšilovy překladatelské tvorby, uvedeme přehled jeho překladů z krásné a odborné literatury do českého a německého jazyka a zhodnotíme jeho příspěvek k teorii překladu. Budeme se snažit vysledovat, jak se navzájem ovlivňují Povejšilovo teoretické myšlení o překladu a jeho překladatelská praxe. Provedeme rešerši tisku a odborných periodik s cílem najít recenzní ohlasy na Povejšilovy odborné práce a zmapovat recepci jeho překladů.

V empirické části práce bude provedena analýza vybraného Povejšilova překladu. Jejím cílem bude formulovat závěry o překladatelské koncepci. K translatologické analýze zvolíme novelu *Lenz*, jejímž autorem je německý spisovatel Georg Büchner. Jako metodologické východisko analýzy bude použit model německé teoretičky překladu Kathariny Reißové.

Z výše nastíněné struktury vyplývá, že předložená práce má charakter teoreticko-empirické studie. Je příspěvkem k dějinám a zčásti také ke kritice překladu.

1 DOSAVADNÍ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Osobnosti Jaromíra Povejšila dosud nebyla věnována ucelená monografie. Dílčí informace k Povejšilově osobě a díle poskytují články v Časopise pro moderní filologii, publikované u příležitosti jeho životních jubileí. Stručné hodnocení dosavadního Povejšilova odborného působení uvádějí články *Jaromír Povejšil oslavil 70. narozeniny* (VACHKOVÁ 2001) a *K 75. narozeninám Jaromíra Povejšila* (VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ 2006). Článek *Jaromír Povejšil wird 65 Jahre alt* (VESELÝ, MAIDL 1996) podává kromě informací k díle i charakteristiku jubilanta po lidské stránce. V roce 2001 byla v ČMF uveřejněna *Bibliografie prací dr. Jaromíra Povejšila* (SVĚTLÁ 2001), obsahující Povejšilovy odborné články, recenze, monografie a překlady. Seznam Povejšilových překladů z němčiny a češtiny je uveden v databázi *Český umělecký překlad po roce 1945* na internetových stránkách Obce překladatelů¹. Obě bibliografie byly vodítkem pro vytvoření vlastního uceleného soupisu Povejšilových prací a překladatelského díla (viz přílohy I a II). Bylo třeba doplnit chybějící údaje a tituly, zejména Povejšilovy práce publikované po roce 2001.

Podrobnější vhled do Povejšilova života i díla poskytuje rozhovor v knize *Rozhovory s českými lingvisty I.* (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007) Povejšil v rozhovoru hovoří o svém studiu, odborném působení, o překládání, germanistice, vzpomíná na své přátele a kolegy - významné osobnosti české lingvistiky. Rozhovor poskytuje i z historického hlediska zajímavý pohled do zákulisí Akademie věd v padesátých až sedmdesátých letech dvacátého století. Součástí rozhovoru je Povejšilův stručný životopis a bibliografický soupis prací (výrazně méně podrobný než u SVĚTLÁ 2001)

Uceleně zhodnoceno zatím nebylo ani působení Jaromíra Povejšila na poli překladu. Rozboru Povejšilových překladů byly v minulosti věnovány tři diplomové práce. Dvě z nich se zabývaly srovnáním překladů detektivních románů Friedricha Dürrenmatta *Slib* (WEICHSELBAUMEROVÁ 1993) a *Soudce a jeho kat* (DREŠEROVÁ 1996). V obou případech byl překlad Jaromíra Povejšila zhodnocen jako zdařilejší. Třetí práce se věnovala srovnávací analýze překladů středověké prózy *Ackermann aus Böhmen*. (SVOBODA 1999)

¹ *Bibliografický soupis Český umělecký překlad po roce 1945* [online]. Praha: Obec překladatelů, [cit. 2010-06]. Dostupné z WWW: < <http://www.obecprekladatelu.cz/DUP00.htm> >

2 BIOGRAFIE

Jaromír Povejšil se narodil 30. ledna 1931 v Praze. Jeho rodiče měli základní vzdělání. V Praze absolvoval základní školu a první čtyři ročníky gymnázia. V roce 1947 se rodina na výzvu k „budování pohraničí“ přestěhovala do Ústí nad Labem. Na zdejším reálném gymnáziu Jaromír Povejšil v roce 1950 odmaturoval. Vynikal v cizích jazycích, maturoval mimo jiné z ruštiny a latiny. Během války se ve škole naučil dobře německy, neboť vedle osmi hodin jazyka týdně se jednou za týden vyučovaly v němčině i ostatních předměty. Mimo školu se věnoval soukromě také francouzštině a angličtině.

V roce 1950 nastoupil studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Ačkoli chtěl studovat angličtinu a švédštinu, byl mu fakultou určen obor germanistika – rusistika. Za studii strávil v letech 1954 - 1955 dva semestry na lipské univerzitě, kde navštěvoval přednášky věhlasného lingvisty, profesora Theodora Fringse. V roce 1955 studium úspěšně dokončil. Studium na katedře germanistiky však, podle vlastních slov Jaromíra Povejšila, nemělo příliš dobrou úroveň, katedra byla špatně personálně obsazena, chyběli zejména kompetentní odborníci na jazykovědné přednášky. (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 228n.)

Po krátkém externím působení na ministerstvu kultury nastoupil do Československé akademie věd. Zde pracoval od roku 1955 nejprve jako dokumentátor v *Kabinetu pro moderní filologii*, od roku 1958 do 1965 spolupracoval se skandinavistou Radkem Kejzlarem na vydávání Bibliografie československé moderní filologie. Do doby působení v *Kabinetu* klade své skutečné lingvistické začátky. (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 231) Účastnil se seminářů pracovníků Kabinetu a přednášek Skupiny pro funkční jazykozpyt sekce Kruhu moderních filologů, vedené strukturalistou a členem Pražského lingvistického kroužku Bohumilem Trnkou, a později také seminářů Ústavu jazyků a literatur. Na vědecké radě Kabinetu se seznámil s filologem Pavlem Trostem, který se stal jeho učitelem a starším přítelem. Povejšil se obdobně seznámil a spřátelil také s literárním historikem, kritikem a esejistou Václavem Černým. Obě tyto osobnosti jej podle vlastních slov hluboce lidsky poznamenaly, Pavel Trost jej ovlivnil i po stránce odborné. V *Rozhovorech* (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 232n.) vzpomíná na pravidelná setkání, při kterých diskutovali o lingvistice a přečtených knihách a četli texty v jidiš.

Po zrušení Kabinetu pro moderní filologii v roce 1963 přešel Jaromír Povejšil do Ústavu jazyků a literatur ČSAV. V šedesátých letech se věnoval zejména svým dvěma velkým tématům – historii pražské němčiny a česko-německé dvojjazyčnosti na českém území. V roce 1966 absolvoval roční stáž v Göttingen, kde napsal kandidátskou práci na téma

pražské němčiny 17. a 18. století². Titul kandidáta věd získal o rok později. V polovině šedesátých let vypracoval projekt na výzkum pozůstatků německých nářečí v českém pohraničí. Spolu se dvěma východoněmeckými kolegy z berlínské Akademie věd se Jaromír Povejšil věnoval sběru materiálu v terénu. Po roce 1968 byl však tento výzkumný projekt zrušen. V akademickém roce 1968/69 pobýval ve Freiburgu, kde spolupracoval na výzkumu mluvené němčiny v kolektivu profesora Hugo Stegera.

Po rozpuštění Ústavu jazyků a literatur ČSAV v roce 1971 přešel, ač germanista, do Ústavu pro jazyk český ČSAV. V této době se Jaromír Povejšil věnoval zejména studiu německé gramatiky a srovnávacím česko-německým studiím, které daly základ jeho knize *Mluvnice současné němčiny* (1987). V Ústavu byl zařazen do oddělení Staročeského slovníku a od roku 1983 se věnoval zpracovávání germanistických otázek při sestavování slovníku. Později převzal vedení oddělení a zabýval se i sestavování hesel. Ve Staročeském slovníku je uveden jako spoluautor. V Ústavu působil až do roku 1990, kdy z Akademie věd po vážné nemoci odešel a s oddělením Staročeského slovníku dále spolupracoval externě.

Vedle své odborné práce se Jaromír Povejšil soustavně věnoval i pedagogické činnosti. Na sklonku padesátých let vedl jako externista na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy seminář ke středohornoněmecké literatuře. Vyučoval kurs translatologie na Vysoké škole ruského jazyka a literatury v Praze a na Vysoké škole pedagogické v Ústí nad Labem čtyři semestry externě přednášel a vedl semináře o vývoji německého jazyka. V Ústavu jazyků a literatur ČSAV školil aspiranty. V sedmdesátých letech přednášel čtyři semestry v Institutu překladatelství a tlumočnictví Univerzity 17. listopadu v Praze srovnávací česko-německou mluvnici. V roce 1989 proslovil semestrální přednášku o vývoji německého jazyka. Kvůli své hlasové indispozici byl však nucen pedagogickou činnost ukončit.

Významná je Povejšilova činnost redaktorská. V letech 1962 - 1970 byl výkonným redaktorem časopisu *Philologica Pragensia*. V období 1991 - 2001 a 2005 - 2010 působil jako hlavní redaktor *Časopisu pro moderní filologii*.

Od poloviny padesátých let se věnoval překladatelské činnosti. Na svém kontě má překlady z německé krásné a odborné literatury i z literatury faktu. Překládal také do němčiny. Vedle komentářů k překládaným dílům a textologických reflexí uveřejnil v návaznosti na svou překladatelskou činnost i řadu teoretických translatologických studií.

Jaromír Povejšil zemřel po dlouhé nemoci na Bílou sobotu 3. dubna 2010.

² *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* (1966)

3 JAROMÍR POVEJŠIL – LINGVISTA A GERMANISTA

3.1 Hlavní oblasti odborného zájmu

Portrét osobnosti Jaromíra Povejšila by byl neúplný, pokud bychom opominuli jeho působení v oblasti lingvistiky. Povejšil byl především germanistou. V odborné veřejnosti je uznávaný jako odborník na vývoj němčiny, zejména pražské němčiny, a kontrastivní česko-německou gramatiku. Zabýval se však celou řadou dalších lingvistických témat: česko-německou dvojjazyčností na našem území, historií jazykovědy, translatoologií, staročeštinou, literární vědou a historií aj. Mimo to se věnoval rozsáhlé recenzní, ediční, redaktorské a bibliografické činnosti.

3.2 Přehled odborných prací

Jaromír Povejšil sepsal za více než půlstoletí svého odborného působení přes stovku odborných článků³ a řadu monografií. Od druhé poloviny padesátých let dvacátého století se řadil mezi pravidelné přispěvatele *Časopisu pro moderní lingvistiku* a *Philologica Pragensia*, své články publikoval i v řadě dalších odborných periodik jako *Slovo a slovesnost*, *Naše řeč*, *Translatologica Pragensia*, *brücken* aj. Publikoval i v řadě zahraničních sborníků.

První dvě kratší stati zveřejnil ještě za studií v roce 1954 v historické revue *Slovanský přehled*⁴. Po nástupu do Akademie věd v roce 1955 začal v *Časopise pro moderní lingvistiku* zveřejňovat první recenze germanistických titulů. Recenzní činnosti se věnoval soustavně celý život. Celkově vydal přes čtyřicetku recenzí českých, německých, anglických, francouzských a ruských titulů z oblasti lingvistiky. Na recenzích spolupracoval s řadou dalších lingvistů, například s Libuší Duškovou, Jiřím Veselým a Pavlem Trostem. Vedle knižních titulů příležitostně recenzoval odborný časopis *Germanistica Pragensia*.

Mezi lety 1958 a 1965 se v Kabinetu pro moderní filologii podílel jako člen autorského kolektivu na sestavování *Bibliografie československé moderní filologie* za roky 1957-1963.

³ Na 115 článků, z toho 44 recenzí; 9 článků publikoval v německých periodicích. (viz Příloha I Bibliografie prací J. Povejšila)

⁴ *Slavistika v Lipsku* a *Nový život v Lužici* (zpráva o otevření oboru lužická srbština na Univerzitě v Lipsku a o stavu lužickosrbské menšiny a jejím kulturním životě), obojí *Slovanský přehled* 40, 1954.

Od konce padesátých let se Jaromír Povejšil na popud lingvisty Karla Hausenblase začal zajímat o vývoj pražské němčiny. Přes dva roky studoval historické zápisy soudních výpovědí svědků u pražského staroměstského soudu od 16. století do poloviny 18. století, psané v německém jazyce. K problematice, která se později stala tématem jeho kandidátské práce, se poprvé vyslovuje v článku *K pražské němčině 17. a 18. století* (1959). V následující studii *Ein Kennzeichen der Prager Deutsch* (1962) mapuje vývoj psaní hlásky „s“ (s, ss, ß, ßß) a varianty výslovnosti. V článku *Zur Frage der Quantität im Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* (1964) pojednává o délce samohlásek a diftongů v pražské němčině a ukazuje, že označení kvantity nebylo ustálené a lišilo se nářečně. V roce 1966 publikoval kandidátskou práci *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts : Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Schriftsprache*. Popisuje genezi a vývoj pražské němčiny v 17. a 18. století, kdy se spisovná němčina postupně prosazovala a stávala normou v celé německojazyčné oblasti. Sleduje proces ustálení spisovné normy v Praze, která se nacházela mezi jižní (bavorsko-rakouskou) a severní (východostředoněmeckou) jazykovou a kulturní oblastí. Tento proces demonstruje na vybraných gramatických jevech.

V polovině šedesátých let Jaromír Povejšil vypracoval projekt na výzkum sudetských nářečí v českém pohraničí. Výzkum však byl po roce 1968 zrušen. Výstupem z projektu jsou dvě jazykově-sociologické studie popisující unikátní jazykovou situaci v bývalých Sudetech. V článku *Dvojjazyčnost v západních Čechách* (1967) popisuje situaci na Chebsku, kde ještě v 60. letech byla téměř polovina obyvatel německá. U těchto mluvčích existovaly vedle sebe místní sudetské nářečí, obecná čeština, spisovná čeština a spisovná němčina, jejich znalost a užívání byly silně diferencovány funkčně (domácí a oficiální styk, pasivní a aktivní znalost) a podle věku mluvčích. Druhá studie *Deutscher Dialekt und fremde Hochsprache bei zweisprachiger Bevölkerung* (1975) se zabývá jazykovou situací v 70. letech. Poznatky shrnuté v předchozím článku uvádí do souvislostí a porovnává s oblastmi s obdobnou jazykovou zkušeností: s Alsaskem a jižním Slovenskem.

Od sedmdesátých let se Jaromír Povejšil soustředil především na problematiku německé gramatiky na pozadí češtiny. Publikoval srovnávací studie k tématům syntaktické kondenzace *Zur komplexen syntaktischen Kondensation im Deutschen und im Tschechischen*⁵ (1972), reflexivního pasiva *Zum reflexiven Passiv im Tschechischen und Deutschen* (1976), k problematice slovesného vidu *Vyjadřování vidu a způsobu slovesného děje v němčině*

⁵ Porovnává prostředky syntaktické kondenzace v češtině a němčině a poukazuje na to, že se v mnohém shodují. Závažné pro překladatele je upozornění na odlišnou frekvenci užívání některých prostředků v obou jazycích.

a v češtině⁶ (1977) a *Opposition perfektiv – imperfektiv im Deutschen* (1987). Ve studiích uplatňoval kontrastivní hledisko. Vyjadřoval se i k teorii a praxi kontrastivní gramatiky⁷. Svě soustavné bádání o gramatice završil v roce 1987 vydáním knihy *Mluvnice současné němčiny*. Mluvnice je vystavěná na principu srovnání němčiny s češtinou a klade si za cíl ukázat především rozdíly ve výstavbě obou jazyků. Po metodické stránce vychází mluvnice z domácí jazykovědné tradice, doplněné některými prvky závislostní a transformační gramatiky. (POVEJŠIL 1994a: 7) Autor sám si však není jistý, zda lze jeho mluvnici považovat za kontrastivní. Domnívá se, že ne všechny oblasti mluvnice lze pojednat kontrastivně, případně, že by to nemělo smysl. (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 240) O úspěchu titulu jistě svědčí fakt, že kniha vyšla ve třech vydáních (1992, 1994, dotisk 1999).

V průběhu osmdesátých a začátkem devadesátých let vyšly Jaromíru Povejšilovi kratší články k etymologii germanismů ve staročeských textech⁸, uveřejněné v *Listech filologických* a *Naší řeči*. Zúročil v nich svou práci na *Staročeském slovníku* v Ústavu pro jazyk český AV ČR.

Velkou část svého odborného života věnoval Jaromír Povejšil péči o odkaz svého přítele, lingvisty Pavla Trosta. Seznámili se na Akademii v druhé polovině padesátých let a jejich přátelství vydrželo až do Trostovy smrti v roce 1987. Povejšil sepsal a zveřejnil postupně čtyři bibliografie Trostových prací, tři ještě za jeho života. První výbor z Trostových studií, přeložených do němčiny a angličtiny, vydal u příležitosti jeho osmdesátých narozenin společně s lingvistkou Evou Hajičovou a Petrem Sgallem pod hlavičkou Matematicko-fyzikální fakulty ve sborníku *Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung XIV., Probleme und Perspektiven der Satz- und Textforschung*⁹ (1987). Jeho vydání se ale profesor Trost již nedomohl. Jaromír Povejšil se i dále staral o jeho památku: po jeho smrti uveřejnil v několika periodikách Trostův nekrolog, vzpomenu na něj v roce 1994 v ročence *brücken*¹⁰ a v roce 2008 upozornil v ČMF na stoleté výročí Trostova narození¹¹. Jeho nejrozsáhlejším počinem pak bylo sestavení a vydání souboru Trostových prací pod názvem

⁶ Upozorňuje zejména na rozdíl mezi českým a německým pojetím tohoto jevu: v němčině jde o sémantickou vlastnost slovesa, která se pouze zčásti odráží v gramatice; v češtině o gramatickou kategorii.

⁷ *Bemerkungen zur Theorie und Praxis der kontrastiven Grammatik* (1998).

⁸ *Ze staročeského slovníku 2. Stč. plun.* (1984), *Ze staročeského slovníku: Pajcch* (1987), *K osobním jménům Patejdl, Ploch a Ploc/Plotz* (1989), *Příjmení Fišnar* (1991)

⁹ stati *Subject and Predicate* (originál *Subjekt a predikát*. *Philologica Slavica Pragensia* 4, 1962, s. 267-269) překlad P. Sgall; *Code switching*, překlad E. Hajičová; *Zu allgemeinen Fragen des Stils* (originál *K obecným otázkám stylu*. *SaS* 16, 1965, s. 15-17), překlad J. Povejšil; *Zu den Ursachendes Sprachwandels* (originál *K příčinám jazykových změn*. in: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Nakladatelství Čs. akademie věd 1958, s. 75-78), překlad J. Povejšil.

¹⁰ *In memoriam Pavel Trost (1907-1987)* (1994)

¹¹ *Sto let od narození Pavla Trosta* (2008)

Studie o jazycích a literatuře (1995). S hlubokou znalostí tématu předkládá Povejšil nejen Trostovy studie a jeho zevrubnou bibliografii, ale i výstižný portrét této významné osobnosti české lingvistiky. Kniha se stala vítanou pomůckou při vzdělávání mladých germanistů, kteří by si jinak k Trostově osobnosti těžko hledali cestu. (VACHKOVÁ 2001: 56) Povejšilův přínos spočívá také v „brilantních a vůči Trostovu stylu citlivých překladech jeho jinojazyčných studií do češtiny.“ (VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ 2006: 55) Povejšil také sestavil, přeložil a doslovem opatřil reprezentativní výbor z Trostových prací pro lipské nakladatelství Universitätsverlag. Kniha vyšla v Německu v roce 2006. Díky Povejšilově snaze se tak dílo lingvisty Pavla Trosta dočkalo knižního vydání a je přístupné české i německé odborné veřejnosti.

Odborný zájem Jaromíra Povejšila se obracel také k osobnosti Josefa Dobrovského, konkrétně k jeho jazykovědě a jazyku jeho německých spisů. Téma poprvé otevírá v článku *Die Sprache der deutschen Schriften Dobrovskys* (1965); ve studii *Zum Verhältnis von Friedrich Karl Fulda, Johann Christoph Adelung und Josef Dobrovský* z roku 1984 ukazuje, jaký vliv měli tito dva němečtí osvícenští badatelé na Dobrovského jazykovědné smýšlení a dílo.

V devadesátých letech se Jaromír Povejšil, věnoval také tématu česko-německých jazykových kontaktů. Studie *K česko-německému jazykovému kontaktu* (1993) je příspěvkem k historii a vývoji kontaktů dvou jazyků, reflektuje i soudobou situaci a zmiňuje unikátní trojjazyčnost Němců žijících na území bývalých Sudet.

Dalším výrazným tématem devadesátých let je teorie a kritika překladu. Ve sborníku *Překládání a čeština* (1994) publikoval Povejšil osm translatologických studií, ve kterých přístupnou formou teoreticky rozpracovává problémy, na které narazil ve své překladatelské praxi (blíže viz kap. 4.4 s. 21). Vyjadřuje se také *K překladatelské praxi Pavla Eisnera* (1992), svého předchůdce v překládání středověké skladby *Oráč z Čech* a novely *Lenz* spisovatele Georga Büchnera. O tom, že Povejšil sledoval soudobou překladovou a translatologickou produkci, svědčí nejen řada titulů hodnocených a citovaných ve výše zmíněných translatologických studiích, ale i příležitostné komentáře a recenze vydaných knih¹².

¹² viz např. *Bemerkungen zu Jan Münzers tschechischer Übersetzung der letzten Tage der Menschheit von Karl Kraus*. (2000); *Cena Josefa Jungmanna. Canetti, E.: Masa a moc, Jung, C. G.: Duše moderního člověka* (1995) [posudek překladu]; *Pechar, J.: Umělecký překlad v teorii a praxi* (1995) [recenze]; Newmark, P.: *Approaches to Translation*. Oxford – New York, 1982. (1984) [recenze].

Jaromír Povejšil se nevyhýbal ani poli literární vědy. V roce 1977 publikoval literárněvědnou studii k formální stavbě básně Bertolta Brechta *An die Gleichgeschalteten* s názvem *K jedné nerýmované Brechtově básni s nepravidelnými rytmy*. Je rovněž autorem několika literárně-historických studií, jimiž doplnil své překlady z německé krásné literatury.

Jako člen autorského kolektivu se Povejšil podílel na vzniku *Slovníku spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských* (1987). Je autorem hesel *minnesang*, *špilmanský*, *hrdinský* a *dvorský epos*, dále hesel k moderním autorům, jejichž díla překládal (B. Engelmann, G. Elsner, A. Muschg, C. Zuckmayer), a hesel k několika autorům 17. století.

Do sborníku referátů proslovených na interním semináři Ústavu pro jazyk český, uspořádaném v březnu 1990 u příležitosti významných jubileí Karla Čapka a T.G.M., přispěl studií *K Čapkovým Hovorům s T.G.Masarykem a Eckermannovým Rozhovorům s Goethem*¹³ (1992). V článku, který Jaromír Povejšil věnoval svému příteli Kurtu Krolopovi k šedesátým narozeninám, hledá rozdíly a podobnosti ve formální stavbě obou děl, srovnává hovory z hlediska přístupu autorů ke zpovídaným osobnostem a míry sebe prezentace autorů.

Své studium jidiš u Pavla Trosta zúročil Povejšil při zpracování hesla *Jidiš* pro publikaci *Čeština v jazykovědných pojmech* (2001).

¹³ Eckermann, J. P. *Rozhovor s Goethem*. Praha, 1960.

4 JAROMÍR POVEJŠIL - PŘEKLADATEL

4.1 Obecný nástin

V této kapitole zhodnotíme Povejšilův příspěvek k teorii překladu a podáme komentovaný přehled Povejšilových překladů. Zaměříme se zejména na překlady z německé krásné literatury a překlady dramatických textů do němčiny. Budeme se snažit vysledovat recepci těchto překladů v českém a německém prostředí.

Povejšilovo tvůrčí překladatelské období se datuje od poloviny padesátých let dvacátého století do začátku nového tisíciletí. Největší část překladatelské práce zaujímají umělecké překlady z moderní německojazyčné literatury, velmi významný je však jeho exkurs do německé středověké literatury a literatury doby předbřeznové. Vedle beletrie překládal Jaromír Povejšil také odbornou literaturu a literaturu faktu. Své literární překlady v několika případech doprovodil předmluvou či poučeným doslovem. Zkušenosti z překladatelské práce teoreticky rozpracoval a zobecnil v několika translatologických studiích. Úplný seznam Povejšilových překladů je uveden v Příloze II této práce.

K samotnému překládání Jaromír Povejšil uvádí, že motivací mu často byla finanční odměna: „Pak jsem překládal všelijaké užitkové texty, vysloveně pro peníze, poněvadž plat byl nízký, a psal jsem lektorské posudky na knížky. [...] Také jsem překládal beletrii, v podstatě taky pro peníze, ale většinou – až na jednu – to byly knížky, které mě zaujaly i literárně. Překlad Friedricha Dürrenmatta mi dokonce vyšel dvakrát...“ (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 247) K praxi získávání překladů dodává: „Měl jsem dost známých v nakladatelstvích, kteří věděli – tohleto by mohl udělat Povejšil. [...] Samozřejmě jsem taky někdy řekl, ne, tohle Povejšil dělat nebude.“ (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 248)

4.2 Překlady z němčiny

Povejšilovy překladatelské začátky spadají do období jeho studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (viz kapitola 1. Biografie). Prvním překladatelským počinem budoucího překladatele z němčiny byl paradoxně překlad textu z ruského jazyka. Na popud profesora Hugo Siebenscheina¹⁴ přeložil heslo *Německo* z *Velké sovětské encyklopedie*. Kniha vyšla

¹⁴ Povejšil k tomu uvedl: „Pan profesor Siebenschein věděl, že mám jako druhý obor ruštinu – už jsem řekl, že jsem byl v ruštině celkem dost dobrý. Němci enderáci tehdy překládali jednotlivá vybraná hesla z *Velké sovětské encyklopedie* do němčiny, přeložili jich celou spoustu, mezi nimi taky heslo Německo. Pan profesor se tím

v roce 1955. Získaný honorář umožnil studentu Povejšilovi finančně se osamostatnit a dokončit studia.

Do světa literárního překladu vstoupil Jaromír Povejšil v témže roce překladem dramatu prozaičky, básničky a překladatelky rakouského původu Heddy Zinnerové *Ďábelský kruh* (*Der Teufelskreis* 1953, č. 1955). Na překladu spolupracoval s Jiřím Stachem. Antifašistickou hru, popisující události kolem požáru Říšského sněmu, uvedlo v české premiéře Národní divadlo na scéně Tylova divadla 21. prosince 1955 a hrála se pět sezón. Hra byla dále uvedena v šedesátých letech v Horáckém divadle v Jihlavě (premiéra duben 1963) a v Divadle S.K. Neumanna v Praze v roce 1971¹⁵. Tiskem vyšlo drama v Dilií v roce 1956.

V roce 1967 vyšel překlad románu *Obří trpaslíci* (*Die Riesenzwerg* 1964) německé prozaičky Gisely Elsnerové. Experimentální próza, za níž byla autorka odměněna cenou Prix Formentor, klade na překladatele značné nároky. Jak překladatel v doslovu uvádí, autorka experimentuje s jazykem, používá neobvyklých jazykových prostředků, její „jazykový artismus se v některých okamžicích pohybuje až na hranici možností jazyka i čtenářovy [a jistě o to více překladatelovy, pozn. dipl.] trpělivosti.“ (POVEJŠIL 1967 in ELSNER 1967: 224)

Téma druhé světové války nese další Povejšilův překlad ze soudobé německé literatury *Jáko b lhář* (*Jakob der Lügner* 1968, č. 1969). Autor Jurek Becker, prozaik a filmový a televizní scénárista polského původu, čerpal v románu ze zážitků z dětství ve varšavském ghettu.

Rokem 1971 je datované vydání překladu povídky německého dramatika, scénáristy, prozaika, lyrika a esejisty Carla Zuckmayera *Masopustní zpověď* (*Fastnachtbeichte* 1959). Autor v povídce sugestivně líčí atmosféru bláznovské masopustní noci v Mohuči. V sedmdesátých letech následují překlady románů Leonharda Franka *Z tři miliónů tři* (*Von drei Millionen drei* 1932, č. 1974), líčící osud tří nezaměstnaných za hospodářské krize, a *Vzor* (*Das Vorbild* 1973, č. 1976) německého prozaika Siegfrieda Lenze.

Povejšilovo jméno je uvedeno i pod překladem divadelní hry *Náčelník Večerní vánek neboli Hody divých mužů* (*Hauptling Abendwind oder Das gräuliche Festmahl* 1862) rakouského dramatika Johanna Nepomuka Nestroye z roku 1975. Jaromír Povejšil však v tomto případě svým jménem „pokryl“ práci překladatelů Karla Krause a Jiřího Gruši,

nechal inspirovat a řekl: „Kolego, vy byste to mohl udělat, já k tomu napíšu krátkou předmluvu.“ Panu profesorovi sklaplo, protože předmluvy se k tomu nesměly psát, to by bylo porušení svatosti.“ (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 247)

¹⁵ online databáze divadelních inscenací Divadelního ústavu, [cit.10.7.2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.divadelni-ustav.cz/inscenace.aspx>>

jejichž jména se v tiráži objevit nesměla. „„Pokrývat’ znamenalo půjčovat své jméno někomu, kdo svoji práci nesměl podepsat, protože byl zapsán na seznamu lidí politicky zavržených, názorově nepoddajných a pro veřejný život nežádoucích.“ (PŘIDAL 1992, in RACHŮNKOVÁ 1992: 5) Na adresu „pokryvačů“ Antonín Přidal uvádí: „Úctu a vděk zaslouží ti, kdo z přátelství či kolegiality kryli druhé a riskovali, že sami skončí mezi zapovězenými, jestliže se tajná úmluva prozradí.“ (PŘIDAL 1992, in RACHŮNKOVÁ 1992: 7)

Plodná osmdesátá léta přinesla celkem sedm přeložených titulů, jež vynikají svou rozmanitostí a mimořádnými kvalitami některých předloh. Především je třeba jmenovat překlad středověkého díla *Oráč z Čech* (*Der Ackermann aus Böhmen*, č. 1938 a 1985) Jana ze Žatce. Skladba je považována za nejstarší a velmi cenné dílo německé umělecké prózy. (SLOVNÍK 1987: 373) Má formu dialogu postavy Oráče se ztělesněnou Smrtí, která Oráčovi vzala mladou ženu. Dílo je označováno za nejvýznamnější Povejšilův počin na poli překladu. Povejšil v tomto překladu největší měrou zúročil germanistické vzdělání a znalost staré němčiny. Za výchozí text zvolil novohornoněmecký originál a překlad opatřil rozsáhlým poznámkovým aparátem. Obojí dokládá vědecký přístup k práci. (SVOBODA 1996: 88) Doslov k překladu napsal Povejšilův přítel, lingvista Pavel Trost¹⁶.

Analýze Povejšilova překladu *Oráče* a srovnání se starším českým překladem Pavla Eisnera byla věnována diplomová práce¹⁷ obhájená na Ústavu translatologie FFUK v Praze. Ve výsledcích analýzy autor konstatuje, že překladatel pojímá význam řečeného jako překladový invariant a obsahovou stránku díla překládá přesně. Text překladu hodnotí jako nápaditý, k archaizaci se překladatel uchýlil pouze v malém měřítku, nejvíce na lexikální úrovni. Text pozitivním způsobem bere v úvahu čtenáře. (SVOBODA 1996: 88) Závěrem autor formuluje Povejšilovu překladatelskou koncepci: „Překládat do současného jazyka, vyjít čtenáři vstříc, avšak ne podbízením, avšak předložením nabídky hodnot obsažených v textu. Takto respektovat, mít v úctě čtenáře i předlohu. Archaizaci jazyka užívat v malém měřítku jakožto podbarvení pro dílo. Vyvarovat se velkorysých (manýristických) postupů předchůdce v překládání ‚Oráče‘ a prokázat hodnotu významově věrného překladu.“ (SVOBODA 1996:

¹⁶ Toho si Povejšil velmi vážil a považoval to za ocenění svého překladu. (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 233)

¹⁷ SVOBODA, T. *Johannes von Saaz: Der Ackermann aus Böhmen. Analýzy a porovnání překladů*. Praha, ÚTRL FFUK, 1996.

89) Závěry analýzy překladu *Oráče* nám umožňují usuzovat o tom, že překladatel k práci přistoupil velmi zodpovědně, s hluboce promyšlenou koncepcí, kterou důsledně uplatnil¹⁸.

Vročení 1989 nese Povejšilův překlad tří kriminálních románů Friedricha Dürrenmatta *Soudce a jeho kat* (*Der Richter und sein Henker* 1952, č. 1964, 1975 a 1989), *Podezření* (*Der Verdacht* 1952, č. 1971 a 1989) a *Slib* (*Das Versprechen* 1958, č. 1964 a 1989). České překlady románu *Soudce a jeho kat* byly rovněž translátologicky zhodnoceny¹⁹. Povejšilův překlad vychází ze srovnání jako nejzdařilejší, překlad působí kompaktnějším dojmem. Autorka konstatuje, že překladatel se výborně vypořádal s problematikou překladu frazeologismů a ustálených slovních spojení, vyzdvihuje jeho cit pro rytmus a melodii dialogických pasáží. (DREŠEROVÁ 1996: 117n.) Analýze byl podroben rovněž překlad prózy *Slib*²⁰. Ve srovnání se starším překladem je Povejšilův překlad opět hodnocen jako kvalitnější reprodukce originálu, zejména proto, že překladatel volil vhodnější jazykové prostředky a překlad působí živě díky expresivitě a obratnému slovosledu. (WEICHSELBAUMEROVÁ 1993: 43)

Do souborného českého vydání díla německého spisovatele předbřeznové doby Georga Büchnera přispěl Povejšil překladem novely *Lenz* (rkp. 1836, vyd. 1879, č. 1942 a 1987). Překladem tohoto díla se budeme podrobně zabývat v empirické části předložené práce.

V osmdesátých letech dále vyšly tyto překlady: román *Bez lásky* (*Jenseits der Liebe* 1976, č. 1981) německého prozaika Martina Walsera, próza se silným publicistickým charakterem *Hotel Bilderberg*²¹ (1977, č. 1982) německého žurnalisty Bernta Engelmanna, povídka švýcarského spisovatele Adolfa Muschga *Návštěva ve Švýcarsku* (č. 1986) a román *Julie aneb Výchova k sborovému zpěvu* (*Julia oder Erziehung zum Chorgesang* 1980, č. 1986) německé spisovatelky a scenáristky Helgy Schützové.

¹⁸ „V překladatelství je snad více než kde jinde nutná jednotná koncepce, tj. pevný názor na dílo a jednotný základní přístup k němu.“ (LEVÝ 1998: 97)

¹⁹ DREŠEROVÁ, K. *Srovnávací analýza překladů románu Friedricha Dürrenmatta Der Richter und sein Henker*. Praha, ÚTRL FFUK., 1996. [dipl. práce] Srovnává dva překlady Rio Preisnera (Dürrenmatt, F. *Soudce a jeho kat*; *Malér*. Praha: Mladá fronta, 1964. a přepracovaný překlad Dürrenmatt, F. *Soudce a jeho kat*. Zürich: Konfrontation, 1975) a překlad J. Povejšila.

²⁰ WEICHSELBAUMEROVÁ, J. *Překlady románu Friedricha Dürrenmatta Das Versprechen Slib do češtiny*. Praha, ÚTRL FFUK, 1993. [dipl. práce] Srovnání překladů Bohumila Černíka (Dürrenmatt, F. *Slib*. Praha: SNKLU, 1964) a J. Povejšila.

²¹ Lze se domnívat, že právě tento titul Povejšila literárně nezaujal (viz. citace výše s. 15). V doslovu knihy uvádí, že próza má „banální děj s několika nepříliš propracovanými postavami“ a že „myslem autorových knížek není poskytnout čtenáři estetický zážitek.“ (POVEJŠIL 1982)

Seznam Povejšilových překladů z německé krásné literatury uzavírá román *Všechno přiznávám, všechno* (*Ich gestehe alles* 1953, č. 1993) rakouského romanopisce Johannese Maria Simmela.

Devadesátá léta a začátek nového tisíciletí jsou ve znamení překladů z odborné literatury a literatury faktu. Jaromír Povejšil k tomu uvádí: „Překládání literatury faktu je v každém případě nesmírně poučné, člověk se dozví spoustu věcí, ale nejenom dozví, dostane impuls, aby hledal jinde, aby se dopátral. Takové věci mě bavily - a baví dodnes.“ (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 248)

V druhé polovině 90. let navázal Jaromír Povejšil spolupráci s pražským Nakladatelstvím Franze Kafky, pro nějž zhotovil tři překlady s literárně-historickou a historickou tematikou. Tématem knihy *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského žida* (*Kafkas böses Böhmen. Zur Sozialgeschichte eines Prager Juden* 1975, č. 1997) německého historika Christoha Stölzla je pokus o interpretaci Kafkova díla na pozadí vývoje židů v Rakousku, českých zemích a zejména v Praze. V české recenzi knihy²² autorka explicitně vyjadřuje dík překladateli, který „českému čtenáři umožnil vnímat Stölzlův text se všemi jazykovými, expresivními a emocionálními nuancemi, a tak mu otevřel adekvátní prostor pro vlastní interpretaci knihy.“ Povejšil spolupracoval také s Goethe Institutem, pro který přeložil několik katalogů k výstavám.

Do publikace *Evropa očima Čechů* přeložil Povejšil stať německého historika Martina Schulzeho Wessela *Střed je na západě* (*Die Mitte liegt westwärts* 1988, č. 1997)²³. Exkursem do literatury faktu je překlad knihy italského horolezce Reinholda Messnera *Yetti. Legenda a skutečnost* (*Yeti - Legende und Wirklichkeit*, 1998) z roku 1999. V roce 2000 vyšel překlad sborníku *Nádherná, Sidonie* z mezinárodního symposia *Návrat domů*, pořádaného při příležitosti převozu ostatků baronky Sidonie Nádherné a k připomenutí 125. výročí narození Karla Krause.

Povejšil se dále podílel na překladech těchto výpravných publikací: *Rudolf II. a jeho svět: myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612* (1997, překlad německých citátů),

²² Vízdalová, I. Stölzlovy zlé Čechy. *Tvar*, roč. 8, č. 12, 1997, s. 22.

²³ V dosavadních Povejšilových bibliografiích je nesprávně uveden autor i název překladu a zcela chybí název knihy, srov. SVĚTLÁ J. Bibliografie prací Dr. Jaromíra Povejšila. *ČMF*, 2001, roč. 83, č.1, str. 63. a CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 255. Je pravděpodobné, že posledně jmenovaní autoři přenesli chybný údaj ze starší bibliografie.

Kronika křesťanství (1998, překlad vybraných hesel²⁴) a *Svět jako labyrint. Manýrismus v literatuře* (2001, překlad vybraných částí²⁵).

Ze začátku tisíciletí zůstaly Povejšilovi dva nevydané překlady - kniha rakouského žurnalisty Huga Portische o růstu sovětské moci a kniha o baroku ve střední Evropě²⁶.

4.3 Překlady do němčiny

Překladům do němčiny se Jaromír Povejšil věnoval zejména v druhé polovině šedesátých let. „V mladších letech, když mě bylo tak kolem třiceti, jsem si troufal překládat i do němčiny, ale vždycky jsem byl rád, když jsem měl nějakého spolupracovníka nebo spolupracovnici, který byl *native speaker*.“ (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 249) Přeložil do němčiny dvě dramata Josefa Topola *Slavík k večeři* (*Nachtigall zum Abendessen* 1967, čs. 1967, společně s Giselou Schulzovou) a *Konec masopustu*. Druhé drama existuje ve dvou překladech, přičemž oba nesou vnočení 1968. Na verzi překladu s titulem *Fastnacht* pracoval Povejšil společně s Kurtem Krolopem. Pod překladem s titulem *Faschingsende* je krom dvou již zmiňovaných překladatelů podepsán ještě Oskar Willner. Lze se domnívat, že existence dvou překladů souvisí s tím, že Topol v roce 1968 přepracoval původní verzi hry z roku 1963, nepodařilo se však dohledat, který z překladů převádí aktuální verzi dramatu. Hra byla uvedena v roce 1968 ve vídeňském Burgtheatru v režii Otomara Krejčí pod třetí (!) verzí titulu *Fastnachtsende*. Třetím Povejšilovým literárním překladem do německého jazyka je hra *Provaz o jednom konci* (*Strick mit einem Ende* 1968, č. 1967, společně s Kurtem Krolopem), hudební fraška autorů Karla Krause a Zdeňka Mahlera, sestavená na základě replik z pětasedmdesáti děl Johanna Nepomuka Nestroye. Hra byla v německé premiéře uvedena v roce 1970 na scéně düsseldorfského divadla opět v režii Otomara Krejčí. Na německých a rakouských jevištích je uváděna dodnes.

Další překlady do němčiny jsou z oblasti odborné literatury. Vročení 1966 nese překlad studie literárního vědce Václava Černého, Povejšilova přítele a kolegy z Akademie věd, *Rainer Maria Rilke, Prag, Böhmen und die Tschechen* (*Rainer Maria Rilke, Praha, Čechy a Češi*, společně s B. Wolfovou). Povejšil dále přeložil do němčiny řadu studií lingvisty Pavla Trosta.

²⁴ *Rodí se křesťanská Evropa – Raný středověk*, s. 74 - 77; *Zachování a obnovení víry – Vrcholný a pozdní středověk*, s. 128-131; *Věk náboženských válek – Reformace a protireformace*, s. 214 - 217.

²⁵ *Svět v obrazech*, s. 340-381; *Pararétorika a conceitismus*, s. 382 - 423.

²⁶ Názvy knih se nepodařilo dohledat.

4.4 Příspěvek k teorii překladu

V této podkapitole zhodnotíme Povejšilův příspěvek k teorii překladu. Pozornost budeme věnovat zejména translatologickým studiím, které vyšly souborně v publikaci *Překládání a čeština*²⁷. Na jejich základě se pokusíme rekonstruovat Povejšilův přístup k překládání.

Není zcela obvyklé, aby se překladatel vedle praktické překladatelské činnosti zároveň věnoval i translatologii. Díky odborné erudici se ale u Jaromíra Povejšila tyto dvě věci prolínají. Ve svých studiích vychází z vlastní překladatelské praxe, teoreticky rozpracovává problémy, na které narazil v konkrétním překladu. Nezůstává u popisu dílčího problému, jevy uvádí do souvislostí, zobecňuje a vyvozuje praktické rady pro překladatele.

Jako inspirační zdroj pro své translatologické studie označil Povejšil praktickou publikaci britského překladatele a translatologa Petera Newmarka²⁸. (CHROMÝ, LEHEČKOVÁ 2007: 248)

Jaký tedy je Jaromír Povejšil překladatel? Uvedme nejprve dva ilustrační výroky:

„Překládání znamená proniknout pokud možno do všech záhybů originálního textu, pokud záhyby má. Je to činnost mnohdy velmi namáhavá. Patří ovšem k překladatelově profesionalitě.“ (POVEJŠIL 1994b: 46)

„Pouze minuciózní analýza výchozího textu umožní, aby přístup překladatele k textu nebyl intuitivní, dojmový, přibližný, nýbrž racionálně zvládnutý, promyšlený a poučený.“ (POVEJŠIL 1994b: 139)

Povejšil je zastáncem překladatelského optimismu. Je si vědom, že část informace se v uměleckém překladu nutně ztrácí vlivem rozdílného kulturního prostředí. Úkolem odpovědného překladatele je tyto ztráty minimalizovat a snažit se najít funkčně ekvivalentní řešení.

Povejšil zdůrazňuje, že překlad není jen práce s jazykem: „Překládání je nepřetržitě zápolení s originálem, a to nejen po stránce jazykového zvládnutí, ale i textu jako celku, jeho formální a sémantické výstavby.“ (POVEJŠIL 1994b: 45) Na příkladu propracované výstavby románu *Soudce a jeho kat* Friedricha Dürrenmatta, který na konci osmdesátých let překládal, ukazuje, jak je důležité, aby překladatel kvalitní beletrie odhalil všechny tematické a formální prvky, které mohou odkazovat na další průběh děje nebo se v díle refrénovitě opakovat.

²⁷ KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994.

²⁸ Jedná se zřejmě o publikaci *Approaches to Translation*, kterou Povejšil recenzoval v *Jazykovědných aktualitách* v roce 1984.

„Předpokladem pro poznání jejich funkce v díle [tj. tematických a formálních prvků, pozn. dipl.] je důsledná racionální analýza autorského textu. Překlad založený pouze na ‚prožití‘ textu se může zcela minout se smyslem originálu.“ (POVEJŠIL 1994b: 45)

Povejšil se opakovaně kriticky vyjadřuje k požadavku některých teoretiků překladu, aby překlad dosáhl komunikativní ekvivalence, tj. aby na cílového čtenáře působil stejně, jako působil originál na svého čtenáře. S touto tezí polemizuje ve stati *O překladu komunikativním a sémantickém*. Požadavek komunikativní ekvivalence považuje za udržitelný pouze u některých textových typů, především u textů neliterárních s apelativní funkcí a textů s důrazem na obsah (ve smyslu pojetí K. Reiß - *inhaltsbetonte Texte*, REIß 1971: 32). U uměleckých textů lze tomuto požadavku vyhovět snad pouze u tzv. rekreační literatury, jež nemá vysoké umělecké ambice. Čtivý, uhlazený překlad, zbavený do jisté míry specifík originálu a přizpůsobený domácímu úzu označuje podle britského teoretika Newmarka jako komunikativní.

Za nereálný označuje požadavek komunikativní ekvivalence také u překladů ze starší literatury. U těchto překladů lze jen stěží dosáhnout stejného účinku jako u čtenářů originálu, neboť o tomto účinku není téměř nic známo. Je zde tedy na místě překlad sémantický, tj. podle Petera Newmarka překlad respektující v první řadě text originálu, pak sémantické a strukturní možnosti cílového jazyka a až nakonec čtenáře. (POVEJŠIL 1994b: 181)

Ve studiích *Jak se překládají starší literární texty* a *Jak se jazyk originálu odráží v jazyce překladu* čerpá Povejšil mimo jiné ze zkušenosti s překladem středověké skladby *Oráč z Čech*. Zastává názor, že čtenář by měl z překladu poznat, že drží v ruce starší text, proto je žádoucí jistá historizující archaizace na lexikální a syntaktické rovině. Není zastáncem současné převažující tendence nearchaizovat v překladech starších textů. Upozorňuje, že tato tendence může vést k neutralizaci s velkým rizikem nivelizace jazyka. Při překladu ze starší literatury může překladateli pomoci najít si tzv. klíč, tj. období překládaného díla ve vlastní literatuře, která by mohla být inspirací pro podobu jazyka překladu. V této souvislosti hovoří Povejšil o starším překladu *Oráče z Čech*. Pavel Eisner, který dílo přeložil v roce 1937, si za svůj klíč zvolil jazyk J. A. Komenského, tedy jazyk z přelomu 16. a 17. století. Podle vlastních slov Eisner volil pouze náznakovou archaizaci. Povejšil k tomu však uvádí: „Dnes se tato archaizace – tehdy označená za náznakovou - jeví natolik silná, že pro reedici nepřicházel překlad prakticky v úvahu.“ (POVEJŠIL 1994b: 182) Eisner archaizaci podle Povejšila pojímal zároveň jako poetizaci textu. Archaizoval svůj jazyk na rovině lexikální, morfologické a nejvýrazněji na rovině syntaktické. Za problematickou Povejšil považuje i Eisnerovu volbu klíče, který neodpovídá době vzniku originálu. Motivací

k vytvoření nového překladu *Oráče* tedy byla neudržitelnost koncepce původního překladatele a také zastarání překladu. Přesto však Eisnerově překladu „nelze upřít obsahovou přesnost, rytmičnost dikce a pro poučeného čtenáře i poetickou působivost“. (POVEJŠIL 1992) Další způsob řešení převodu jazyka starých textů vidí Povejšil ve snaze navozovat starou dobu negativně, tj. vyhýbat se prostředkům spjatým se současným jazykem a moderní dobou. (POVEJŠIL 1994b: 183)

Zodpovědný překladatel by podle Povejšila měl pracovat s typologiemi textů, jak je vypracovala textová lingvistika. Zařazení překládaného textu k textovému typu a druhu je překladateli vodítkem k poznání individuálních rysů výchozího textu a k následnému výběru prostředků, které mu umožní vytvořit obsahově, stylisticky, textově normativně, pragmaticky a formálně ekvivalentní překlad. (POVEJŠIL 1994b: 139) Jen za těchto předpokladů lze v překladu odlišit individuální autorský styl.

Ve studii *O záludnostech interference* upozorňuje na nebezpečí kvantitativních chyb v překladu, tj. přejímání vazeb a výrazů z jazyka originálu, které sice v cílovém jazyce existují, ale mají rozdílnou stylistickou platnost a frekvenci užívání. Jev ilustruje mnoha praktickými příklady na překladech z němčiny, angličtiny a ruštiny. Interference nemusí být vždy projevem překladatelovy neznalosti, ale dochází k ní automaticky při práci s cizím jazykem.

Otevírá i otázku naturalizace a exotizace v uměleckém překladu a snaží se hledat mezi oběma přístupy rovnováhu, přičemž, řečeno slovy Jiřího Levého, „ideálem je dosáhnout srozumitelnosti významové a přitom zároveň navodit představu cizího prostředí.“ (LEVÝ 1998: 119)

Povejšil se vyjadřuje také k překladu dramatických textů. Dialogický charakter dramatu s sebou nese úskalí zvláštních rysů mluveného slova, jako např. neexplicitní, eliptická, nedokončená vyjádření, množství kontaktních slov a modálních výrazů měnících význam podle kontextu. (POVEJŠIL 1994b: 143n.) Překladatel si ovšem musí uvědomit specifičnost, stylizovanost dramatického dialogu a nezaměňovat jej s běžnou mluvou. Vyslovuje se proti falešné aktualizaci v překladech dramatu, kdy ve snaze přiblížit se publiku a lidové mluvě překladatel v rozporu s originálem užívá substandardních jazykových výrazů.

Jaromír Povejšil se ve svých úvahách věnoval také otázce, jak v překladu naložit s metajazykem, kulturním kontextem a aluzemi. Doporučuje vždy se při řešení těchto případů v uměleckém překladu vyvarovat použití vysvětlivek a poznámek pod čarou. Neexistuje jedno univerzální řešení, ale překladatel se musí snažit najít takové řešení, které bude v dané situaci funkční; podle situace lze užít vnitřní vysvětlivku, sáhnout k substituci. Ztráty informací,

ke kterým v překladu nutně dochází, je možné kompenzovat na jiných místech textu, kompenzaci je však třeba využívat s mírou, neboť se vždy jedná o překladatelovy zásahy do originálního textu.

Výše popsané úvahy o překladu nastínily Povejšilův přístup k překládání. Závěrem se pokusíme, s vědomím jistého zjednodušení, formulovat jakési Povejšilovo překladatelské „sedmero“:

- provést důslednou racionální analýzu všech prvků díla, zásadně nelze překládat jen na základě „prožití“ textu
- nesjednocovat jazyk různých autorů, snažit se zachovat jazyková specifika originálu
- nepřekládat díla starší literatury současným jazykem
- být si vědom tlaku jazyka originálního textu na jazyk překladu a vědomě se snažit vyhýbat interferencím
- kompenzačních postupů užívat s mírou, s vědomím zásahu do původního textu
- nezatěžovat umělecké překlady vysvětlivkami a poznámkami pod čarou
- dialog v dramatickém textu nezaměňovat s běžnou mluvou, respektovat charakter mluveného slova

5 ANALÝZA PŘEKLADU

5.1 Výběr textu pro analýzu

Výše jsme podali charakteristiku původních odborných prací a překladového díla Jaromíra Povejšila a formulovali závěry o jeho přístupu k překládání na základě teoretických úvah o překladu (viz kapitola 3 s. 10 a kapitola 4 s. 15). Nyní bude následovat analýza vybraného překladu s cílem popsat překladatelské metody a postupy.

K translatologické analýze byl zvolen překlad fragmentární novely *Lenz* německého dramatika Georga Büchnera. Výběr byl motivován naším zájmem o autora a dílo, svou roli sehrála také doba vzniku originálu. Doposud byly zhodnoceny Povejšilovy překlady ze středověké a současné literatury (viz kap. 4, s. 17-18), rozbor překladu novely z první poloviny 19. století tak zhodnocení Povejšilova překladatelského díla vhodně doplní. Rukopis novely *Lenz* pochází z roku 1835, poprvé byla novela vydána v roce 1879. V češtině text existuje ve dvou překladech. Autorem prvního překladu z roku 1942 je Pavel Eisner, novější překlad z roku 1989 pochází z pera J. Povejšila. Vzhledem k existenci staršího paralelního překladu lze předpokládat, že motivací k vytvoření nového překladu mohla být snaha o novou interpretaci díla či o odlišný překladatelský přístup a metodu. Pavel Eisner si v překladech vytvářel vlastní poetiku (POVEJŠIL 1994b: 182), jeho překladatelský přístup byl v některých případech natolik svébytně tvůrčí, že přehlušil ztvárnění originálního díla. (POVEJŠIL: 1992) Büchnerův jazyk a formální a stylistická propracovanost novely kladou na překladatelská rozhodnutí a řešení vysoké nároky. Z výše citovaných závěrů translatologických analýz vyplývá, že Povejšil k textům přistupoval s jasnou překladatelskou koncepcí a ve všech případech se mu podařilo vytvořit kvalitní reprodukci originálu. Lze se proto domnívat, že překladatel i zde našel vhodnou překladatelskou koncepci a vytvořil překlad stylisticky, obsahově, textově normativně, pragmaticky a formálně ekvivalentní. (POVEJŠIL 1994b: 139) Platnost této hypotézy se pokusíme ověřit.

Vybraný text nemá velký rozsah (20 stran překladu), proto je možné pracovat s textem jako celkem. To umožní postihnout všechny jevy v textu a odpadá tak riziko výběru nedostatečně reprezentativního vzorku. U vybraného vzorku překladatelských řešení provedeme komparaci se starším překladem. Pokusíme se zjistit, zda a jak autor bral v úvahu překladatelskou tradici.

Než přistoupíme k samotné translatologické analýze, je pro správné pochopení textu nezbytné nejprve dílo i jeho autora představit a zasadit do kontextu literárních dějin. Následně

provedeme rozbor originálu z hlediska tematické a formální výstavby a zmapujeme českou recepci díla.

5.2. Georg Büchner: Lenz

Motto: „*Hören Sie denn nicht die entsetzliche Stimme,
die um den ganzen Horizont schreit
und die man gewöhnlich die Stille heisst?*“²⁹

5.2.1 Kdo byl Georg Büchner?

Georg Büchner prožil svůj krátký život v letech 1813-1837. Narodil se v rodině lékaře v hessenském velkovévodství. Již v chlapeckém věku se u něj projevuje literární nadání, ale i rebelské sklony, zájem o politiku a sympatie k francouzské revoluční tradici. Po maturitě studuje na přání otce medicínu, zajímá se ale i o přírodní vědy a filosofii. První léta studia tráví ve francouzském Štrasburku, aktivně se zapojuje do místního studentského a společenského života, který má opoziční ráz. Tajně se zasnoubí s Minou Jaeglé, dcerou evangelického faráře, u kterého pobývá. V roce 1833 je nucen vrátit do Hessenu a pokračovat ve studiu na provinční univerzitě v Gießenu. V této době se u něj poprvé projeví zdravotní problémy a psychická krize, vyvolaná nespokojeností se společenskými poměry i s vlastním životem. Záchvaty nemoci ho provázejí do konce života. S přáteli ze školních let a taktéž sympatizanty revoluce zakládá podle francouzského vzoru tajnou Společnost pro lidská práva. Vyjadřuje se kriticky k životním poměrům v německých státech, zastává radikální revoluční a republikánské názory. V roce 1834 sepisuje společně s představitelem opozice v Hessenu Friedrichem Ludwigem Weidigem leták *Der Hessische Landbote (Posel hessenského venkova)*, v němž vyzývá k celoněmeckému povstání proti držitelům moci. Pronásledování a výslechy na sebe nenechají dlouho čekat. Přátelé z tajné společnosti jsou postupně zatýkáni, Büchner se proto pod velkým tlakem na jaře roku 1835 rozhoduje pro útěk. Za těchto dramatických okolností píše svou první hru *Dantons Tod (Dantonova smrt)*, zpracovávající námět z francouzské revoluce, a krátce po jejím dokončení prchá do Štrasburku. Zde se

²⁹ BÜCHNER, G. Lenz. In: *Büchners Werke in einem Band*. Berlin-Weimar: Aufbau-Verlag, 1997, s. 186.

věnuje vědecké práci a překládá dvě dramata Victora Huga. Roku 1836 publikuje francouzsky psaný vědecký spis o nervovém systému ryb, za který mu univerzita v Curychu uděluje doktorský titul a poskytuje místo soukromého docenta. V této době píše novelu *Lenz* a veselohru *Leonce und Lena*. Ke konci téhož roku se stěhuje do Curychu s již rozpracovaným rukopisem hry *Woyzeck*. Čeká ho vědecká dráha a manželství s Minnou. Začátkem roku 1837 se však nakazí tyfem a krátce na to umírá. Kromě zmíněných děl po sobě zanechal řadu dopisů a zřejmě i rukopis další hry s názvem *Pietro Arentino*, který však po jeho smrti snoubenka Minna údajně zničila.

Büchnerovo dílo není rozsáhlé, ale má mimořádný význam. Během života vyšla Büchnerovi jediná hra - *Dantonova smrt* - a soudobá kritika hru zcela odsoudila. Širší recepce Büchnerova díla začala až na začátku dvacátého století a rozvinula se ve větší míře po první světové válce v souvislosti s nástupem nových směrů v literatuře. Büchner začal být považován za předchůdce naturalismu, expresionistické dramatiky, absurdního dramatu a psychologického rozboru osobnosti v literatuře. Zavedl do literatury pravdivé, až brutální vyličení skutečnosti. Jeho hrdinové si kladou otázky o smyslu života, osamělosti člověka a jeho neschopnosti zařadit se do společnosti, tedy otázky charakteristické pro existenciální směr. (SLOVNÍK 1987: 167) Büchner je pokládán za jednoho z nejvýznamnějších autorů německé literatury a své pevné místo má i v literatuře světové. Jeho dílo, především dramatická tvorba, je dodnes aktuální a dodnes uváděná³⁰.

V roce 1923 byla v Hessenu na Büchnerovu počest založena Georg-Büchner-Preis, dnes nejvýznamnější německá literární cena udělovaná každoročně německy píšícím autorům.

5.2.2 Charakteristika novely *Lenz*

Novela *Lenz* vznikla začátkem roku 1836. Jejím tragickým hrdinou je skutečná postava, básník Jakob Michael Reinhold Lenz, člen skupiny mladých autorů kolem Wolfganga Goetha hlásících se k hnutí Sturm und Drang. Novela zachycuje básníkův postupný rozchod s realitou vlivem rozvíjející se duševní choroby. Předlohou byla Büchnerovi zpráva faráře Oberlina z vogéžského Waldbachu o tamním básníkovi pobytu v zimních měsících roku 1778. Oberlinův deník získal Lenz při svém druhém štrasburském

³⁰ V současné době uvádí hru *Woyzeck* šestnáct německých divadel, hry *Leonce und Lena* a *Dantons Tod* tři divadla (zdroj <http://www.theaterportal.de/>). V repertoáru českých souborů např. *Woyzeck*: Divadlo na Vinohradech (premiéra 9.4. 2009), Činoherní studio Ústí nad Labem (23.11. 2007); *Leonce a Lena*: Bohnická divadelní společnost (14. 3. 2010).

pobytu v roce 1835 u přátel, bratří Stöberů. Ti mu navíc dali k dispozici i několik Lenzových dopisů z různých období jeho života. Büchnera Lenzův osud natolik zaujal, že krátce po přečtení dokumentů oznámil Karlu Gutzkowi, který Büchnera podporoval v literární činnosti a zasloužil se o vydání hry *Dantons Tod*, že se rozhodl látku literárně zpracovat. (MAYER 1960: 264) Büchner prožíval nelehké období. Byl pronásledován úřady, zvažoval odchod do exilu. Velmi ho tížily společenské poměry a nemožnost jejich změny, ale i osamělost, materiální nouze a nepochopení ze strany rodiny. V této životní krizi připadal Büchnerovi Lenz blízký. Lze se tudíž domnívat, že Büchner do líčení Lenzova osudu vložil vlastní duševní prožitky a úzkosti. (MAYER 1960: 269)

Büchner však záměrně nevyužil četné fabulační možnosti, které Lenzův pohnutý osud nabízel. (KUNDERA 1987 in BÜCHNER 1987: 24) Nezachycuje vztahy mezi osobnostmi básnické skupiny, Lenzův zoufalý existenční zápas, ani nešťastnou lásku ke Goethově odvržené milence Friederike Brionové (vzpomínka na ni se v novele objeví, ale čtenář se nedozví ani její jméno, ani bližší souvislosti milostného trojúhelníku). Místo těchto romantických námětů se autor zaměřuje na popis stavu básnickovy mysli ve chvíli, kdy u něj během pobytu u faráře Oberlina propuká duševní nemoc. Büchner pracuje s Oberlinovou téměř klinickou zprávou technikou literární koláže. Výsledkem je „nový tvar velmi věcné a přitom básnicky velmi naléhavé prózy.“ (KUNDERA 1987 in BÜCHNER 1987: 24) Novela tedy není založena na vnějším ději, ale na líčení vnitřních duševních stavů a procesů, na zobrazení atmosféry. Lenzovo šílenství je na pozadí „schizoidní doby“ (KUNDERA 1987 in BÜCHNER 1987: 25) vykresleno jako výsledek nespokojenosti s životními okolnostmi, které neumožňují nadanému a citlivému člověku s bohatým duševním životem vyrovnat se s okolním světem. Následkem duševních útrap Lenz ztrácí schopnost kontaktu s okolním světem, víru v Boha, cit pro krásu a nakonec i smysl pro realitu.

Ačkoli je dílo označováno jako fragmentární novela, jeho pečlivá kompoziční výstavba a propracovaná bohatá motivika ukazují, že se jedná nikoli o nedokončené dílo, ale o záměrný útvar. Hypotéza nedokončenosti vychází zejména z otevřeného konce novely. (WIESE 1965: 106) Tato forma však zcela souzní s obsahem. Duševní utrpení hlavního hrdiny vyústí v prázdnu a úplné lhostejnosti, dál již není o čem vyprávět, Lenz v podstatě umírá zaživa. V nedokončené závěrečné větě „*So lebte er hin...*“ je naznačena celá tragika a absurdita jeho dalšího života. Jakékoli tragické zakončení novely by nebylo tak drásavé a bezútěšné jako právě tento otevřený konec.

Z hlediska kompoziční výstavby lze novelu rozdělit na dvě části, z nichž každá zachycuje jednu fázi básnickovy nemoci. První část novely ještě dává naději na básnickovo uzdravení. Lenz putuje do Waldbachu k faráři Oberlinovi, je vlídně přijat, brzy se začlení do místního života. V pobytu mezi zdejšími lidmi a zejména v přítomnosti faráře nachází klid. Útěchu mu poskytuje i místní krajina. Nikdo se básníka neptá na důvod jeho pobytu a ani on sám si zřejmě okolnosti svého předchozího života nechce připomínat. Tuto část novely uzavírá příjezd Lenzova přítele Kaufmanna. Návštěva starého přítele básníka hluboce zasáhne a urychlí vývoj jeho nemoci.

První část novely plyne převážně v pomalejším, spíše klidném tempu, které koresponduje s Lenzovými vnitřními pocity. Nepřináší mnoho vnějších událostí. Autor se zaměřuje na líčení duševního rozpoložení básníka, zachycuje sblížení s Oberlinem a společné rozhovory. Mnoho prostoru je věnováno rozsáhlým popisům přírody.

Přechod mezi oběma částmi tvoří relativně samostatná pasáž rozhovoru hlavního hrdiny a jeho přítele Kaufmanna o umění. (WIESE 1965: 106n.) V rozhovoru formuluje Büchner prostřednictvím Lenze své pojetí krásy a umění - odsuzuje estetický idealismus a obhajuje realismus v umění. (MAYER 1960: 266) Od ostatního textu se tato pasáž odlišuje ve dvou bodech: Lenzův monolog není nijak poznamenán jeho šílenstvím a představuje tak světlý moment příběhu, po jazykové stránce je pasáž odlišena užitím přítomného času.

Druhá část novely již nevyhnutelně směřuje k básnickovu rozchodu se světem. Kaufmann chce Lenze přimět k návratu, připomíná mu jeho povinnosti vůči otci a vyčítá zahálku. Lenz si přiznává, že pobyt ve Waldbachu je jen dočasným útekem a ztrácí všechny naděje. Jeho záchvaty šílenství se stupňují, není již schopen dosáhnout klidu, přidávají se opakované pokusy o sebevraždu. Oberlin se do poslední chvíle snaží básníkovi poskytnout útěchu, je ale bezmocný a nakonec Lenze nechává převézt zpátky domů.

Druhá část je bohatší na vnější události, které postupně nabírají stále rychlejší tempo. Jejich řazení budí místy dojem deníkových záznamů (jednotlivé události jsou řazeny chronologicky po dnech a někdy dokonce označeny datem). Se stupňujícími se záchvaty šílenství si autor od postavy udržuje stále větší odstup, perspektiva líčení přechází z hlavní postavy (viz dále) na vševědoucího vypravěče. Popisy přírody ustupují.

Text novely je vystavěn na principu antiteze. Ta symbolizuje Lenzův neklid a kolísání mezi dvěma extrémy, je zdrojem napětí v textu. (HASUBEK 1969: 45) V textu jsou aktualizovány protiklady *Himmel - Erde, hoch - tief, Gipfel - Tal, nah - fern, weit - eng, Kälte - Gluth, Licht*

– *Dunkel, leben - tot sein* (HASUBEK 1969: 45) a *Licht - Finsternis, Still - Sturm* (KUBITSCHKEK 1988: 88) a zejména antiteze *Ruhe - Bewegung*.

Právě poslední zmiňované motivy, *Ruhe, klid*, a jeho antitetický protějšek *Bewegung, pohyb*, jsou pro pochopení díla zásadní. Jsou klíčem nejen k interpretaci obsahu novely, ale i k charakteristice jejího stylu a jazyka.

Peter Hasubek pojímá *klid* a *pohyb* jako stylistické kategorie a analyzuje, jakými prostředky je jich v textu dosahováno. (HASUBEK 1969: 36) Zklidnění navozují stylistické figury vystavěné na principu hromadění jazykových prostředků: opakování, anafora, paralelismus, polysyndeton. Anafora se v textu uplatňuje především v pasážích líčících Lenzovo zklidnění po záchvatech šílenství. Zesiluje naléhavost výpovědi, je prostředkem k vyjádření strnulosti, bezútěšnosti.³¹

... *kein Lärm, keine Bewegung, kein Vogel*, nichts als bald nahe, bald ferne Wehn des Windes. (165)

Je leerer, je kälter, je sterbender ... (177)

Wie Oberlin ihm erzählte, *wie* ihn eine unsichtbare Hand auf der Brücke gehalten hätte, *wie* auf der Höhe ein Glanz seine Augen geblendet hätte, *wie* er eine Stimme gehört hätte, *wie* es in der Nacht mit ihm gesprochen und *wie* Gott so ganz bei ihm eingekehrt ... (166)

Hojně užívané jsou stylistické figury složené ze dvou či tří adjektiv či adverbii, výjimečně i sloves.

schwer und feucht (161)

so träg, so plump (161)

nüchtern, fest, ruhig (162)

ruhig und still und kalt (168)

ganz sicher und ruhig und fest (178)

mit dem er sprechen, reden musste (169)

...*Berggipfel, scharf und fest, weit über das Land glänzten und blitzten...* (162)

Častým prostředkem je také hromadění dvou a více adjektiv ve funkci shodného přívlastku.

leeres tiefes Bergwasser (169)

einfachste, reinste Natur (169)

ruhige, stille Gesichter (163)

mit hohler, fürchterlicher, verzweifelnder Stimme (180)

³¹ Následující příklady jsou citovány z BÜCHNER, G. *Büchners Werke in einem Band*. Berlin-Weimar: Aufbau-Verlag, 1997, s. 186. Citace jsou označeny číslem stránky originálu. Text originálu je uveden v příloze III.

Do výčtu užitých stylistických prostředků založených na hromadění slov patří i epizeuxis, tedy opakování slov bezprostředně za sebou nebo v těsné blízkosti. Ačkoli je vytvořena na podobném principu jako předchozí figury, neslouží ke zpomalení a zklidnění textu, je silně expresivním prostředkem sloužícím k intenzifikaci významu. Uplatňuje se více v druhé části textu.

„Ja Herr Pfarrer, sehen Sie, die Langeweile! die Langeweile! (180)

... ich will ja nichts als Ruhe, Ruhe, nur ein wenig Ruhe. (185)

... er empfand ein tiefes, tiefes Mitleid mit sich selbst. (185)

Motiv *pohybu* po významové stránce navozují zejména pohybová slovesa v popisech přírody a dále příslovce a slovesné předpony udávající směr pohybu. Akcentován je zejména vertikální pohyb symbolizující rozkolísanost Lenzova duševního stavu. Dosavadní stav poznání naznačuje, že užitím verbální dynamiky a zdůrazněním směru pohybu Büchner vědomě navazuje na jazyk hnutí Sturm und Drang. (HASUBEK 1969: 42n.)

Anfangs drängte ihm in der Brust, wenn das Gestein so *wegsprang*, der graue Wald sich unter ihm *schüttelte* und der Nebel die Formen bald *verschlang*, bald die gewaltige Glieder halb *enthüllte*... (161)

...und der Sonnenschein dazwischen *durchging* und *kam* und sein blitzendes Schwert an den Schneeflächen *zog*, so dass ein helles, blendendes Licht über die Gipfel und die Täler *schnitt*; oder wenn der Sturm das Gewölk *abwärts trieb* und einen lichtblauen See *hineinriss*... (161n.)

...das Wasser rieselte die Felsen *hinunter* ... und dann dampfte der Nebel *herauf*... (161)

...dann wieder Gewölk, das an dem höchsten *Gipfel* lag und dann langsam den Wald *herab* in das *Tal* klomm oder in den Sonnenblitzen sich wie ein fliegendes, silbernes Gespenst *herabsenkte* und *hob*... (165)

Tempo vyprávění výrazně zrychlují krátké věty a eliptická vyjádření. Elipsa, zejména vynechání slovesa, slouží k dosažení maximální úspornosti vyjádření, a tím ke zrychlení děje:

Mit Oberlin zu Pferde durch das Tal... (164)

Dann rasch ins praktische Leben: Wege angelegt, Kanäle gegraben, die Schule besucht. (165)

Oberlin war unermüdlich. Lenz fortwährend sein Begleiter, bald in Gespräch, bald tätig am Geschäft, bald in die Natur versunken. (165).

Elipsa je charakteristickým prostředkem při líčení Lenzova spěchu za dosažením klidu nebo při velkém duševním rozrušení.

Man saß am Tische, er hinein. (163)

Er sprang auf, er lief durchs Zimmer, die Treppe hinunter, vors Haus; aber umsonst, alles finster, nichts... (164)

Na druhé straně však autor elipsu slovesa využívá k dosažení efektu zcela opačného: k navození klidu, ke zvýraznění statickosti líčení.

Die Gipfel und hohen Bergflächen im Schnee, die Täler hinunter graues Gestein, grüne Flächen, Felsen und Tannen. (161)

Keine Regung in der Luft als ein leises Wehen, als das Rauschen eines Vogels ... Alles so still, und die Bäume weiterhin mit schwankenden weißen Federn in der tiefblauen Luft. (166)

... dunkles Moos unter den schwarzen Kreuzen; ein verspäteter Rosenstrauch lehnte an der Kirchhofmauer, verspätete Blumen dazu unter dem Moos hervor,; manchmal Sonne, dann wieder dunkel. (167)

Er sah hinein im Vorbeigehen: Kinder am Tische, alte Weiber, Mädchen, alles stille, ruhige Gesichter. (163)

V obou případech užití se eliptická vyjádření uplatňují především v pasážích popisu přírody a věcí, které jsou nahlíženy z Lenzova pohledu. Ve větší míře se vyskytují v první polovině textu. (HASUBEK 1969: 38n.)

Zatímco motiv *klidu* se výrazně uplatňuje jak na stylistické, tak na tematické rovině, motiv *pohybu* se výrazněji uplatňuje v rovině stylu. Na tematické rovině jeho místo přebírá spíše *Angst*, motiv strachu, úzkosti. (HASUBEK 1969: 37) Tuto tezi podporují i výsledky kvantitativní analýzy výskytu vybraných morfémů v textu. Nejpočetněji zastoupený je morfém „*ruh*“, vyskytující se v textu 55krát, následován morfém „*angst*“ (21krát), „*licht*“ (20krát) a „*allein/einsam*“ (20krát)³². (KUBITSCHKEK 1988: 302)

Motiv *klidu* nabývá v textu dvou rozdílných významů. Zatímco v první části novely je klidem myšleno spočinutí, vysvobození od šílenství, v druhé polovině nabývá spíše negativního významu lhostejnosti, ustrnutí, prázdna.

Po syntaktické stránce jsou pro novelu zejména v její první části charakteristické krátké věty a souvětí složená z krátkých vět v parataktickém spojení. Krátké věty se také často uplatňují na začátku odstavců jako úvod do následujícího děje.

Er ging durch das Dorf. (163) Endlich war es Zeit zum Gehen. (163) Er ging hinauf. (163)

Er erwachte früh. (175) Er kam heim. (175) Der Mann kam. (181)

Er riss sich auf und flog den Abhang hinunter. (162)

... riss es ihm in der Brust, er stand, keuchend, en Leib vorwärts gebogen, Augen und Mund weit offen, er meinte, er müsse den Sturm in sich ziehen, alles in sich fassen, er dehnte sich aus und lag über die Erde, er wühlte sich in das All hinein, es war eine Lust, die ihm wehe tat... (162)

³² následují tyto morfémy: *ton* (19), *finster/dunkel* (18), *traum* (17), *kalt* (15), *mond* (12), *sonn-e* (8) (KUBITSCHKEK 1988: 302)

Nápadná je častá absence spojek a užívání středníku v parataktických souvětích. Tento prostředek evokuje nespojitost jednotlivých obrazů, jejich volné řazení bez vyjádření vztahu mezi nimi má někdy až charakter výčtu. Je tak zvýrazněna snaha o věcnost a přesnost líčení. Domníváme se, že autor touto formou vyjadřuje svůj odstup od líčeného děje. Vysloven byl také názor, že parataxe symbolizuje úbytek básnickových duševních sil, jeho ztrácející se schopnost postihnout z vnějšího světa více než jen řadu nespojitých dojmů. (HASUBEK 1969: 55)

Es war gegen Abend ruhiger geworden; das Gewölk lag fest und unbeweglich am Himmel; soweit der Blick reichte, nichts als Gipfel ... (162)

...breite Bergflächen, die aus großer Höhe sich in ein schmales, gewundnes Tal zusammenzogen, das in mannigfachen Richtungen sich hoch an den Bergen hinaufzog; große Felsenmassen, die sich nach unten ausbreiteten; wenig Wald, aber alles im grauen, ersten Anflug;... (164)

Nach langem Klopfen öffnete sie; sie war halb taub. (174)

Oberlin wusste von allem nichts; er hatte ihn aufgenommen, gepflegt; er sah es als eine Schickung Gottes... (169n.)

Pro Lenzovu přímou řeč je charakteristický eliptický styl, útržkovitost, přerušení myšlenky a neukončenost syntaktických konstrukcí. (HASUBEK 1969: 53)

Hier weg, weg? nach Haus? Toll werden dort? (172)

Ach, ist sie tot? Lebt sie noch? Der Engel! Sie liebte mich – ich liebte sie, sie war's würdig – o der Engel! Verfluchte Eifersucht, ich habe sie aufgeopfert – sie liebte noch einen andern – o gute Mutter, auch die liebte mich – ich bin euer Mörder! (180)

Spolu s postupujícím rozpadem básnickovy osobnosti ztrácí jeho řeč návaznost na realitu, logickou stavbu i gramatickou strukturu.

Er jagte mit rasenden Schnelligkeit sein Leben durch, und dann sagte er: „Konsequent, konsequent“; wenn jemand was sprach: „Inkonsequent, inkonsequent.“ (184)

Výjimku tvoří Lenzův monolog o umění (viz výše), podávající precizně formulované myšlenky v dlouhých souvětích.

Neopominutelnou součástí díla tvoří, jak již bylo naznačeno výše, popisy přírody. Nejedná se o naturalistický popis, ale subjektivní, vysoce stylizované zobrazení. Jejich význam v textu spočívá v tom, že tvoří kontrast k Lenzovým duševním pochodům. Klidná krajina v básníkovi vyvolává neklid a strach, neklidná krajina v pohybu mu naopak umožňuje spočinout, zastavit

se. Klíčové motivy klidu a ticha nabývají v souvislosti s přírodou negativního významu. (KUBITSCHKEK 1988: 92)

Es war gegen Abend *ruhiger* geworden; das Gewölk lag *fest* und *unbeweglich* am Himmel; soweit der Blick reichte, nichts als Gipfel, von denen sich breite Flächen hinabzogen, und alles so *still*, grau, dämmernd. Es wurde ihm entsetzlich *einsam*; *er war allein, ganz allein*. ... Es faßte ihm eine namenlose *Angst* in diesem Nichts: er war im *Leeren!* (162)

Büchnerovští badatelé se neshodují v názoru, zda je líčení podáváno z perspektivy hlavní postavy, či vypravěče. Přikláníme se ale spíše k názoru, že příroda je především v první části nahlížena Lenzovými očima. (HASUBEK 1969: 41) Jak básník upadá do stále beznadějnějších duševních stavů, mění se i jeho vnímání přírody a jeho vztah k ní. Tento proces na konci novely vyústí v úplný rozchod s realitou, tedy i s přírodou.

Dalšími motivy charakterizující básníkův vztah ke světu jsou motiv nudy, motiv světa obráceného vzhůru nohama a motiv mořské vlny. Motiv nudy, *Weltschmerz* Büchnerovy generace (WIESE 1965: 123), je častým tématem Büchnerových děl. (KUBITSCHKEK 1988: 99) Zde je aktualizován jako odraz nesnesitelné prázdnoty v duši šíleného básníka.

„Ja, Herr Pfarrer, sehe Sie, die Langeweile! die Langeweile! oh, so langweilig,! Ich weiß gar nicht, was ich machen soll...“ ...„Ja, wenn ich so glücklich wäre wie Sie, einen so behaglichen Zeitvertreib aufzufinden... Alles aus Müßiggang. Denn die meisten Leute beten aus Langeweile, die andern verlieben sich aus Langeweile, die dritten sind tugendhaft, die vierten lasterhaft, und ich gar nichts, gar nichts, ich mag mich nicht einmal umbringen: es ist zu langweilig! (180n.)

Obráz světa obráceného vzhůru nohama je interpretován jako kritika stavu světa (KUBITSCHKEK 1988: 99), světa plného utrpení, ve kterém nelze dosáhnout klidu. Na začátku novely je líčení krajiny při cestě do Waldbachu přerušeno popisem Lenzova pocitu:

...nur war es ihm manchmal unangenehm, dass er nicht auf dem Kopf gehn konnte. (67).

Motiv se vrací na konci, v momentu úplné lhostejnosti a rezignace:

Er amüsierte sich, die Häuser auf die Dächer zu stellen ... (183).

Třetí z motivů, motiv vlny, symbolizuje harmonickou jednotu se světem a nese v sobě naději a počínutí. (KUBITSCHKEK 1988: 102)

Ein Sonnenblick lag manchmal über dem Tal, die laue Luft regte sich langsam, die Landschaft schwamm im Duft, fernes Geläute – es war ihm, als löste sich alles in eine harmonische Welle auf. (167)

...es verschmolz ihm alles in eine Linie, wie eine steigende und sinkende Welle, zwischen Himmel und Erde... (175)

Protiklad obrazu vlny tvoří motiv rozdvojení Lenzovy osobnosti. Gramaticky je vyjadřován užitím zvrtných konstrukcí. (HASUBEK 1969: 48n.)

...er konnte sich nicht mehr finden... (164)

Auch fürchtete er sich vor sich selbst in der Einsamkeit. (175)

...es war mehr in den Augenblicken der fürchterlichsten Angst oder der dumpfen ans Nichtsein grenzenden Ruhe ein Versuch, sich zu sich selbst zu bringen durch physischen Schmerz... (185)

Po zvukové stránce v textu projevuje místy nápadné hromadění hlásek a aliterace. Autor nápadně často užívá slova, převážně substantiva, začínající hláskou -g:

např. Gebirg, Gipfel, graues Gestein, Gesträuch, Glieder, Gewölk, Gestalten, Gesichter, Gespenst, Gerippe

gewaltige Glieder (161)

gespenstisches Grauen (172)

Tento zvukosledný rys se uplatňuje zejména v první části novely, slova mnohdy stojí za sebou nebo v jedné větě.

Den 20. Jänner ging Lenz durchs Gebirg. Die Gipfel und hohen Bergflächen im Schnee, die Täler hinunter graues Gestein, grüne Flächen, Felsen und Tannen. (161)

Gewaltige Lichtmassen, die manchmal aus den Tälern, wie ein goldner Strom, schwohlen, dann wieder Gewölk, das an dem höchsten Gipfel lag... (164)

...er klammerte sich an alle Gegenstände, Gestalten zogen rasch an ihm vorbei... (165)

Další příklady aliterace:

...er meinte manchmal, als müsse seine Mutter... (166)

...die laue Luft regte sich langsam ... (167)

Hasubek (1969: 58) aliteraci interpretuje jako prostředek k vyjádření monotónnosti. Upozorňuje také na hromadění vokálů –i a –e, mající charakter gradace:

...in Tönen, als wollten sie in ihrem wilden Jubel die Erde besingen, und die Wolken wie wilde, wiehernde Rosse heransprengten, und der Sonnenschein dazwischen durchging und kam und sein blitzendes Schwert an den Schneeflächen zog, so daß ein helles, blendendes Licht über die Gipfel in die Täler schnitt... (161).

Z výše naznačeného vyplývá, že novela je z hlediska obsahu a formy velmi sevřeným a propracovaným celkem. Vyznačuje se mimořádnými estetickými kvalitami, kterých autor dosahuje promyšleným užitím rafinovaných stylistických prostředků. Text lze označit za básnickou prózu.

5.2.3 České překlady a recepce novely

Do českého prostředí byla novela *Lenz* - pod titulem *Básník Lenz* - poprvé uvedena v roce 1942³³ v překladu Pavla Eisnera, skrytého před nacistickou cenzurou pod jménem Miloslav Drápal. Vydání díla v této pohnuté době označuje Ludvík Kundera za „malý zázrak“. (KUNDERA 2004: 115) Kniha vyšla v osmi stech exemplářích a obsahovala tři kresby surrealistické malířky Toyen, která tehdy nesměla být veřejně činná. V předmluvě překladatel označuje novelu za organický protějšek Büchnerovu *Vojckovi: Vojcek* je „tragédie utrpení a šílenství v duši docela nepatrného človíčka; *Lenz* je analogická tragédie v duši mimořádné osobnosti povoláné k velkým věcem, osobnost, která ztroskotává a propadá démonům uprostřed cesty, ba na jejím počátku.“ Při hodnocení jazykového ztvárnění se Eisner zmiňuje o „perfektně funkční schopnosti dikce“ a „pro daný námět tak organických anakolutech, syntaktických stržích, propastech a výmolech.“ (EISNER 1942 in KUNDERA 2004: 115) K Eisnerově překladu uvádí Ludvík Kundera: „Büchnerův jazyk, který v *Lenzovi* staví každému překladateli v cestu nesčetné, protože neviditelné překážky, zvládl Eisner suverénně.“ (KUNDERA 2004: 115)

V Eisnerově překladu vychází novela podruhé v roce 1950 v knižním výboru Büchnerových děl *Mír chýším, válku palácům*³⁴. Kromě novely *Lenz* obsahuje výbor fragmenty tří Büchnerových her a výběr zásadních dopisů v překladu Rudolfa Váleníka. V recenzi této knihy od neznámého autora je *Lenz* vyzdvihován jako geniální dílo, Büchner je označen jako „neslýchaně časný předchůdce takové tvarové a dikční organizace, která byla častěji realizována teprve sto let po jeho smrti.“ (KUNDERA 1987 in BÜCHNER 1987: 25)

V roce 1987 vychází v nakladatelství Odeon v českém překladu souborné dílo Georga Büchnera s lakonickým názvem *Dílo*. Na knize se podílela čtveřice českých překladatelů: Josef Balvín, Ludvík Kundera, Jaromír Povejšil a Rudolf Vápeník. Překlad novely *Lenz* pochází z pera Jaromíra Povejšila. Součástí knihy je i Büchnerův životopis od Ludvíka

³³ BÜCHNER, G. *Básník Lenz*. Praha: Jaroslav Podroužek, 1942.

³⁴ BÜCHNER, G. *Mír chýším! Válku palácům!*. Praha: Svoboda, 1950.

Kundry, sestavený formou literární koláže z Büchnerových dopisů a jejich fragmentů. Autorovi se v názvu koláže podařilo dvěma slovy vystihnout životní úděl i postavení Georga Büchnera v rámci literární historie: *Příčí se a vymyká*.

5.3 Model translatologické analýzy

Pro analýzu textu byl zvolen model německé translatoložky Kathariny Reißové, publikovaný v knize *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*.

Základ modelu translatologické analýzy tvoří tři kategorie: (a) kategorie literární, tj. textový typ a druh; (b) kategorie jazyková, v rámci které sleduje kritik vnitrojazykové instrukce originálu; (c) kategorie pragmatická, tzv. vnějazykové determinanty. Klíčovým momentem kritiky překladačské je stanovení textového typu a druhu analyzovaného textu, neboť tyto literární kategorie spolurozhodují o volbě překladačské metody. Reißová rozlišuje čtyři textové typy podle dominantní funkce textu: (a) textový typ s důrazem na obsah s funkcí informativní; (b) texty s důrazem na formu s převažující funkcí expresivní; (c) texty s důrazem na apel s dominantní operativní funkcí; (d) textový typ audiomedialní. Text v sobě často může spojovat více funkcí, proto je třeba textový typ určit na základě funkce převažující. (REIß 1971: 31n.)

V rámci jazykové kategorie jsou zkoumány vnitrojazykové instrukce ve výchozím textu a jejich řešení v překladu. Jde tedy o zkoumání jazyka originálu, jeho užití, stylu a specifík a způsobu převedení v cílovém textu. Patří sem instrukce sémantické, u nichž posuzujeme ekvivalenci, instrukce lexikální, kde hlavním kritériem je adekvátnost, gramatické, u nichž hodnotíme správnost, a konečně stylistické, u nichž zkoumáme korespondenci.

Pragmatická kategorie vymezuje sedm vnějazykových determinant. Jedná se o faktory, které mají překladačteli - a kritikovi - podat přehled o celkovém mimojazykovém kontextu a umožnit mu správně vybrat z množství nabízených ekvivalentů. Je třeba zohlednit užší situační kontext, věcný faktor, faktor času a místa, příjemce, závislost na mluvčím a afektivní implikace.

Autorka klade velký důraz na to, aby kritika překladačská vycházela ze srovnání s originálním textem. (REIß 1971: 11, 17, 68) Reißová dále formuluje požadavek objektivní kritiky. Kritik by měl každé své tvrzení zdůvodnit a doložit konkrétními příklady. V případě negativní kritiky by se měl snažit vysledovat, co překladačteli k nesprávnému řešení vedlo

a přijít s vlastním, lepším návrhem řešení. To může pomoci zařadit daný jev do širších souvislostí a někdy vést i ke zmírnění původního soudu.

Kritika překladu má být v pojetí Reißové zásadně konstruktivní. Neměla by se omezit jen na vypočítávání chyb, ale uvést i dobrá řešení a jejich kladné hodnocení opět přesvědčivě zdůvodnit. (REIß 1971: 22n.)

Reißová zdůrazňuje, že při překladu se mnohdy nenabízí pouze jediný správný ekvivalent, ale v překladatelském procesu jde o volbu optimálních ekvivalentů z množství potenciálních, přičemž určitý prostor je ponechán pro subjektivní rozhodnutí. (REIß 1971: 56n.) O výběru optimálního ekvivalentu vždy spolurozhoduje jazykový kontext a mimojazykový situační kontext.

5.4 Analýza

Prvním krokem analýzy je stanovení textového typu. Analyzovaný text lze jednoznačně zařadit do textového typu s důrazem na formu (*formbetonter Text*, REIß 1971: 37nn.). Ačkoli Reißová upozorňuje, že k tomuto textovému typu nelze přiřadit automaticky každé literární dílo, domníváme se, že rozbor a zhodnocení díla v předchozích kapitolách volbu textového typu dostatečně zdůvodňuje. U textů s důrazem na formu je hlavním požadavkem dosáhnout v překladu ekvivalence estetického účinku. Jazykové ztvárnění překladu je v tomto případě silně orientováno na výchozí text.

„Das oberste Gebot muss die Erzielung gleicher ästhetischer Wirkung sein. Der Weg dazu ist die Schaffung von Äquivalenzen durch Nachformen. Bei den formbetonten Texten wird der Übersetzer also nicht sklavisch die Formen der Ausgangssprache nachahmen. Er muss sich vielmehr in die ausgangssprachliche Form hineinversetzen, sich von ihr inspirieren lassen und analog zu ihr die Form der Zielsprache wählen, die den gleichen Eindruck im Leser zu wecken verspricht.“ (REIß 1971: 42)

Hlavní důraz je kladen na zachování stylistických instrukcí originálu. Při hledání optimálních ekvivalentů jde tedy o to najít ty, které budou v cílovém jazyce nejlépe plnit odpovídající estetickou funkci.

Poté, co jsme stanovili hlavní východisko pro hodnocení překladových řešení, přistoupili jsme k detailnímu srovnání výchozího a cílového textu. Soustředili jsme se

na odchylky překladu od originálu³⁵ a na převod typických rysů Büchnerova jazyka a stylu. Vybraná řešení jsme porovnali se starším překladem. Tím jsme shromáždili velké množství dat, které jsme následně utřídili a popsali. Jednotlivé zjištěné jevy a posuny jsme utřídili do čtyř skupin podle toho, v jaké rovině textu se uplatňují – zda v rovině obsahu, stylu, v rovině lexikální a gramatické. Do páté skupiny jsme pak zařadili jevy, které souvisí s mimojazykovým faktorem času. Toto třídění jsme zvolili pro zpřehlednění nashromážděného materiálu a jsme si vědomi jeho jisté problematičnosti - zjištěné jevy se mnohdy promítají na více rovinách textu.

Při klasifikaci jazykových jevů a překladatelských postupů užíváme terminologii definovanou v translatologických publikacích uvedených v seznamu literatury, zejména *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* K. Reißové, *Umění překladu* J. Levého a *Teória umeleckého prekladu* A. Popoviče.

5.4.1 Sémantická rovina

Na sémantické rovině jsme zkoumali, zda překlad zachovává obsahový invariant výchozího textu. Na této rovině dochází v překladu k několika posunům. Zjištěny byly případy ztráty významu, doplnění, zúžení a rozšíření významu a změna významu vlivem chybné interpretace.

Výpustky. Významových ztrát v překladu není mnoho. Některé výpustky jsou způsobeny zřejmě jen nepozorností:

1. Sein blasses Kindergesicht, das jetzt lächelte, sein lebendiges Erzählen! (163, 27)
Jeho bledá dětská tvář, jeho živé vyprávění! (117, 1)
2. Ein süßes Gefühl unendlichen Wohls beschlich ihn. (167, 32)
Pojal ho pocit nekonečného blaha. (12, 2)
3. ...die Erde war wie ein goldner Pokal, über den schäumend die Goldwellen *des Mondes* liefen. (186, 29)
...země byla jako zlatý pohár, přes nějž se pěnivě ženou zlaté vlny. (134, 25)
4. Sie lag *zurückgelehnt*, die Hände gefaltet unter der linken Wange... (175, 6)
Ležela s rukama sepjatýma pod levou lící... (125, 25)

³⁵ „...právě odchylky od předlohy mohou nejlépe poučit o překladatelově umělecké metodě či o jeho názoru na překládané dílo.“ (LEVÝ 1998: 204)

Jiné, závažnější, jsou výsledkem překladatelského rozhodnutí:

5. ...und alle Berggipfel, scharf und fest, weit über das Land hin *glänzten* und *blitzten*...(162, 5)
...a všechny vrcholky se ostře a pevně *leskly* daleko nad krajinou...(115, 31)

Překladatel nezachoval stylistickou figuru založenou hromadění slov, v tomto případě užití dvou sloves s podobným významem. Nepochází tedy jen k oslabení významu, ale i k výrazovému zeslabení (ztráta intenzifikační funkce figury).

6. ...und die Kirchengänger, die Weiber und Mädchen ... *von den verschiedenen Seiten* die schmalen Pfade zwischen den Felsen *herauf und herabkamen*. (167, 16)
...lidé po úzkých pěšinách mezi kopci *scházeli* ke kostelu, ženy a dívky... (119, 28)

V překladu dochází k oslabení obrazu lidí přicházejících ke kostelu ze všech směrů. Zcela bylo vynecháno příslovečné určení místa *von den verschiedenen Seiten* a nebyla převedena antiteze *auf – ab*, důraz na zobrazení vertikálního pohybu.

Doplnění. Nemotivované doplnění příslovečného určení místa vnáší do textu moment perspektivy pozorovatele. Zatímco z originálu není explicitně vyjádřeno, z jaké perspektivy je líčení podáváno, překlad implikuje pohled putujícího básníka.

7. ...und dann der Wind verhallte und tief unten aus den Schluchten, aus den Wipfeln den Tannen wie ein Wiegenlied und Glockengeläute heraufsummte... (162, 2)
...a když se pak vítr uklidnil a z hloubi stáží, z vrcholků jedlí *sem* nahoru zašuměl jako ukolébavka a vyzvánění zvonů... (115, 28)

Podobně i tento případ vnáší perspektivu vypravěče³⁶:

8. Wenn man so liest, wie die Jünger hinausgingen, es liegt gleich die ganze Natur in den paar Worten. (171, 35)
Když tak člověk čte, jak učedníci vyšli ven, v těch pár slovech je *před ním* celá příroda. (123, 9)

V dalším zjištěném případě došlo doplněním adjektiva k výrazovému zesílení. Doplnění je zřejmě motivováno snahou zachovat paralelní konstrukci a posílit kontrast.

³⁶ Ke změnám ve vypravěčské perspektivě viz také s 49.

9. Wie den Leuten die Natur so nah trat, alles in himmlischen Mysterien; aber nicht gewaltsam majestätisch, sondern noch vertraut. (166, 18)
Jak se příroda dotýká lidí, celá v nebeských mystériích; nikoli však s násilnou majestátností, nýbrž ještě s *milou* důvěrností. (119, 2)

V následujícím případě došlo vedle výrazového zesílení také k přidání významu:

10. Das fiel auf ihn, er verging fast unter den Tönen. (176, 21)
Padlo to na něho, *dojetím z tónů* téměř zmíral. (126, 28)

Konkretizace, explicitace. Následující příklady dokládají poměrně výraznou tendenci překladu volit konkrétnější a explicitnější vyjádření. Originální text je spíše implicitní a nechává mnoho prostoru pro imaginaci, překlad tíhne ke konkrétnějším vyjádřením.

11. Wie Oberlin ihm erzählte, wie ihn eine unsichtbare Hand auf der Brücke gehalten hätte, wie *auf der Höhe* ein Glanz seine Augen geblendet hätte...(166, 11)
Když mu Oberlin vyprávěl, jak ho na mostě zadržela neviditelná ruka, jak mu *na hřebeni* jas oslepil oči... (118, 37)
12. ...manchmal Sonne, dann wieder *dunkel*. (167, 26)
...občas slunce, pak zase *pod mrakem*. (119, 36)
13. Die Welt war ihm *helle* gewesen... (175, 33)
Svět mu byl *srozumitelný*... (126, 7)
14. Er kam *hinunter*. (167, 6)
Došel *domů*. (119, 21)
15. Ganz Kind; es war, als wär ihr die Welt zu weit: sie zog sich so in sich zurück, sie suchte das *engste* Plätzchen im ganzen Haus, und da saß sie... (177, 3)
Úplné děcko; jako by svět byl pro i příliš velký: stahovala se do sebe, vyhledávala si v domě to *nejškromnější* místečko, a tam si sedala... (127, 3)
16. Er war rot geworden über dem Reden... (172, 21)
Tváře se mu řečí rozpálily... (123, 27)

Příklady 17 a 18 uvádějí explicitaci, přímé vyjádření implicitního významu:

17. ...die Welt, die er hatte nutzen wollen, hatte einen ungeheuern Riss.... (183, 5)
...svět, který chtěl užívat *k životu*, měl obrovskou trhlinu... (131, 31)
18. Oberlin wußte von allem nichts; *er hatte ihn aufgenommen*, gepflegt... (169, 36)
Oberlin o tom všem nevěděl nic; *přijal* Lenze *do domu*, staral se o něho... (121, 26)

19. Er musste dann hinaus ins *Freie*. Das wenige durch die Nacht zerstreute Licht, wenn seine Augen an die Nacht gewöhnt waren, machte ihm besser.... (166, 1)
Musel pak na *vzduch*. Slabé, nocí rozptýlené světlo dělalo dobře očím přivyklým tmě... (118, 28)

Překlad *na vzduch* je nevhodnou konkretizací. V příslušné pasáži je aktualizován protiklad *Dunkel – Licht*. Básník se cítí stísněně v tmavém pokoji, proto vychází ven pod širé nebe, kde je ještě trochu světla.

20. Es tat ihm wohl, Gesellschaft zu finden; es war ihm jetzt unheimlich mit dem *gewaltigen Menschen*, von dem es ihm manchmal war, als rede er mit entsetzlichen Tönen. (175, 27)
Byl rád, že má společnost; byl celý nesvůj z *muže vládnoucího silami*, který – jak se mu chvílemi zdálo – promlouval děsivým hlasem. (126, 2)

Slovo *gewaltig* v sobě nese více významů³⁷, z nichž se v originále uplatňují nejméně dva – *mocný*³⁸ (v tomto případě mající nadpřirozené schopnosti) a *strašlivý*³⁹ (muž Lenze děsil). Překlad aktualizuje pouze jeden význam.

Tam, kde je význam jazykového prostředku v originále mnohoznačnější a nabízí více interpretačních možností, má Povejšil tendenci volit z nabízených ekvivalentů spíše výraz s konkrétnějším významem:

21. Oberlin brach es ab, es führte ihn zu weit von seiner einfachen *Art*⁴⁰ ab. (169, 22)
Oberlin ho přerušil, jeho prosté *povaze* to bylo příliš vzdálené. (121, 15)
Pro srovnání uveďme řešení Pavla Eisnera, který naopak tíhne k výběru obecnějšího významu.

Oberlin ho přerušil, odvádělo ho to příliš daleko od jeho prostého *způsobu*. (61, 1)

Tato Povejšilova tendence volit konkrétnější význam je patrná i z příkladů 19 a 20.

Interpretace. Nalezli jsme několik případů negativních sémantických posunů, které byly způsobené nesprávnou interpretací:

22. Immer steigen, ringen und so in Ewigkeit alle, was der Augenblick gibt, wegwerfen und immer darben, um *einmal zu genießen!* (173, 1)

³⁷ *gewaltig* = 1. über eindruckvolle Machtfülle verfügend u. sie unumschränkt ausübend, 2. a) von außerordentlicher Größe od. Stärke, b) das normale Maß übersteigend. (DUDEN 2003: 648)

³⁸ SIEBENSCHEN 2002: 598

³⁹ *ibid.*

⁴⁰ *Art* = 1. angeborene Eigenart, Eigentümlichkeit, Wesens[art], Natur, die jmdm. innewohnt; 2. Weise, Verhaltensweise, Verfahrensweise, Gewohnheit im Handeln. (DUDEN 2003: 167)

Pořád stoupat, bojovat, a tak až do věčnosti zahazovat všechno, co skýtá okamžik, a stále strádat, aby si jednou *čehosi užil!* (124, 1)

Překlad vnáší přidáním slova *čehosi* přílišnou konkretizaci, originál nechává prostor pro více významů, například i pro náboženské konotace: strádat na zemi – užívat si v nebi. Vhodnější by bylo držet se blíže originálu, např. *...aby jednou mohl užívat.*

23 Wie Oberlin ihm erzählte, wie ihn eine unsichtbare Hand auf der Brücke gehalten hätte, wie auf der Höhe ein Glanz seine Augen geblendet hätte, wie er *eine Stimme* gehört hätte, wie es in der Nacht mit ihm gesprochen und wie Gott so ganz bei ihm eingekehrt... (166, 11)

Když mu Oberlin vyprávěl, jak ho na mostě zadržela neviditelná ruka, jak mu na hřebeni jas oslepil oči, jak slyšel *hlasy*, jak s ním v noci něco mluvilo a jak se v něm tak v úplnosti usídlil Bůh... (118, 37)

Domníváme se, že by bylo vhodnější zachovat v překladu substantivum *Stimme* v singuláru, neboť z kontextu vyplývá, že farář slyšel Boží hlas. Tento posun přičítáme interpretačnímu stanovisku překladatele – už v příkladu 22 jsme ukázali, že Povejšil v překladu oslabuje náboženské konotace.

24. ...wie in allem eine unaussprechliche Harmonie, ein Ton, eine Seligkeit sei, die in den höhern Formen mit mehr *Organen* aus sich herausgriffe, tönste, auffasste, aber dafür aber auch um so tiefer affiziert würde... (169, 16)

Že ve všem je nevyslovitelná harmonie, tón, blaženost, která při vyšších formách ze sebe vysouvá více *čidel*, která víc zní, víc obsáhne, ale zato se jí také věci hlouběji dotýkají... (121, 10)

Posun ve významu v příkladu 24 je zřejmě zapříčiněn vztahem slovesa *herausgreifen* k substantivu *Organ* místo k podmětu *Seligkeit* (ačkoli ostatní slovesa *tönen* a *auffassen* už překladatel k podmětu opět vztáhl). Snaha vyrovnat se s překladem zvláštní vazby *aus sich herausgreifen*⁴¹ zřejmě ovlivnila i překlad slova *Organ* hyponymickým výrazem *čidlo*. V překladu tak vznikl příliš konkrétní obraz. Pro srovnání uvádíme Eisnerovu interpretaci sporné pasáže:

...jak je ve všem nevýslovná harmonie, zvuk, blaženost, jež v útvarech vyšších, s větším počtem orgánů, vychází ze sebe, zaznívá, jímá a zato ovšem tím hlouběji podléhá cizímu dotyku... (EIS: 60, 21)

25. Er sprach, er sang, er rezitierte Stellen aus Shakespeare, er griff nach allem, *was sein Blut sonst hatte rascher fliessen machen*, er versuchte alles, aber – kalt! kalt! (165, 34)

Mluvil, zpíval, recitoval pasáže ze Shakespeara, chápal se všeho *aby v něm krev obíhala rychleji*, ale – chlad! chlad! (118, 26)

⁴¹ *herausgreifen* = aus einer größeren Anzahl auswählen. (DUDEN 2003: 745)

Pro správné pochopení pasáže je klíčové slovo *sonst*, které Povejšil nepřevádí. Překladatel také možná zaměnil předminulý čas *hatte* za konjunktiv *hätte*. Správné řešení uvádí starší překlad:

...chytal se všeho, *co mu jindy rozproudilo krev...* (EIS: 55, 22)

26. Er musste dann hinaus ins Freie. Das *wenige durch die Nacht zerstreute Licht, wenn seine Augen an die Nacht gewöhnt waren, machte ihm besser...* (166, 1)

Musel pak na vzduch. *Slabé, noci rozptýlené světlo dělalo dobře očím přivyklým tmě...* (118, 28)

V překladu opět dochází k významovému posunu. Spíše než o popis tělesného pocitu jde o popis básníkova duševního stavu. Překladatel se tímto řešením možná chtěl vyhnout doslovnému opakování vyjádření *machte ihm besser*, které se v originále vyskytuje v předcházející větě (více viz př. 64, s.48).

27. ...er meinte, er müsse den Sturm in sich ziehen, alles in sich fassen, *er dehnte sich aus und lag über der Erde...* (162, 9)

...měl pocit, že musí ticho do sebe vtáhnout, všechno do sebe pojmout, *rozplýval se a rozkládal nad zemí...* (115, 34)

V překladu došlo k posunu při volbě ekvivalentů sloves *sich ausdehnen* a *liegen*. Překladatel obraz odlehčil, zatímco v originále je obraz velmi hmotný a tělesný. Sloveso *liegen* akcentuje nehybnost obrazu, jedná se o případ, kdy neklidná krajina v pohybu hrdinu uklidňuje a dovoluje mu spočinout⁴². S ohledem na makrokontext by proto bylo případnější zvolit významový ekvivalent *ležet*.

5.4.2 Stylistická rovina

Na rovině stylistiky jsme zkoumali, zda překladatel rozpoznal a převedl charakteristické rysy stylu originálu, popsané v kapitole 5.2.2 a zda zvolil řešení, která odpovídají požadavku ekvivalence estetického účinku. Mezi zjištěnými posuny výrazně převládá poetizace, dále posílení dějovosti a verbální dynamiky a změny ve vypravěčské perspektivě.

⁴² srov. s. 33

Výrazové zesílení. V překladu jsme našli větší množství případů, kdy došlo v porovnání s originálem k zesílení výrazu. Tyto posuny se dají rozdělit do tří skupin: zesílení expresivity výrazu, posílení dějovosti a poetizace.

Uvedme nejprve příklady, kdy v překladu dochází k zesílení expresivity:

28. ...er hätte die Erde hinter den Ofen *setzen* mögen. (161, 19)
...chtělo se mu *schovat* zemi za kamna. (115, 16)
29. ...ein verspäteter Rosenstrauch lehnte an der Kirchhofmauer, verspätete Blumen dazu unter dem Moos hervor...(167, 24)
...o hřbitovní zeď se opíral keř pozdních růží, na víc pozdní květiny *trčící* z mechu... (119, 35)
...opožděný růžový keř se opíral o hřbitovní zeď, k tomu opožděné květiny zpod mechu... (EIS 58, 7)
30. ...er dachte, er wolle jetzt zu Bette gehn, und er *ging* kalt und unerschütterlich durch das unheimliche Dunkel... (178, 31)
...myslel na to, že se mu chce spát, a *pochodoval* chladně a neochvějně hrozivou temnotou... (128, 27)
Am folgenden Morgen kam er herunter, er erzählte Oberlin *ganz ruhig*, wie ihm die Nacht seine Mutter

V příkladech 31 a 32 došlo k více posunům – dochází k výrazovému i významovému zesílení, zeslabení aktuálnosti výrazu (př. č. 32 překlad frazeologismem) a především došlo ke změně úhlu nazírání skutečnosti, k modulaci výpovědi.

31. ...er verrichtete sein Baden jetzt *mit weniger Geräusch* (166, 6)
...koupání teď odbýval *ve vší tichosti*. (118, 32)
32. ...*kein Lärm, keine Bewegung, kein Vogel*... (165, 1)
...*ani hlásek, ani hnutí, ani pták*... (117, 37)

Překlad tíhne k vyšší poetizaci. V originále nalezneme řadu knižních výrazů a básnických obrátů, které překladatel adekvátně převedl, např.:

- 33.. ...er verrichtete sein Baden... (166, 6)
...koupání teď odbýval... (118, 30)
34. Ein süßes Gefühl unendlichen Wohls beschlich ihn.(167, 33)
Pojal ho pocit nekonečného blaha. (120, 2)
35. Es faßte ihn eine namenlose Angst... (162, 29)
...přepadla ho bezejmenná úzkost... (116, 12)
36. Da rauschte die Quelle, Ströme brachen aus seinen Augen, er krümmte sich in sich... (168, 12)
Tam se rozzurčel pramen, z očí vytryskly proudy, svíjel se v sobě... (120, 17)

Bylo však zjištěno, že překladatel užívá poetičtější vyjádření tam, kde je v originále střízlivé, nepříznakové vyjádření. Zvýrazňuje tak instrukce originálu. Domníváme se, že tento

typ posunu je výsledkem vědomého překladatelského rozhodnutí – překladatel jej užívá jako stylizačního prostředku k navození dobové příznakovosti originálu (viz. Faktor času s. 59)

37. Den 20. Jänner ging Lenz durchs Gebirg. (161, 1)
Dvacátého ledna *putoval* Lenz pohořím. (115, 1)
38. ..es war ihm, als träten alte Gestalten, vergessene Gesichter wieder aus dem Dunkeln, alte Lieder wachten auf, *er war weg, weit weg.* (163, 29)
39. ...připadalo mu, jako by se z temnot vynořovaly dávné postavy, zapomenuté tváře, procitaly staré písně, byl *v dálavách, nesmírných dálavách.* (117, 1)
40. ...es war ihm wie ein Schatten, ein Traum, und *es wurde ihm leer,* wieder wie auf dem Berg... (164, 3)
...připadalo mu to jako stín, jako sen, a *rozprostrěla se v něm opět prázdnota,* jako na kopci... (117, 9)
41. Endlich *war* es Zeit zum Gehen. (163, 33)
Konečně *nadešel* čas, aby se zvedl. (117, 5)
42. Alles so still, und die Bäume weithin mit schwankenden weißen Federn in der tiefblauen Luft. (166, 30)
Všude takový klid, a *vůkol bile opeřené stromy kolébající se* v temně modrém vzduchu. (119, 12)
43. Sie liefen in dies Haus und *fanden es so.* (182, 16)
Utíkali do domu a *shledali všechno tak, jak řečeno.* (131, 12)

Charakter výrazového zesílení má tendence překladu k větší verbální dynamice a zesílení verbální složky vyjádření. Posuny jsou sice zčásti dány nutností transponovat nominální vyjádření (př. 44, 45), přesto je tato tendence dobře patrná. Dějovost v překladu zesilují také iterativa, viz s. 58n. př. 112-115.

44. ...im Tal lag heller Sonnenschein... (166, 23)
...v údolí jasně svítilo slunce... (119, 5)
45. Ein Sonnenblick lag manchmal über dem Tal... (167, 19)
Občas nahlédlo do údolí slunce... (119, 31)
46. ...er ging ans Fenster, durch das *ein Lichtschimmer fiel.* (174, 7)
...popošel k oknu, z něhož *probleskovalo světlo.* (124, 35)
47. Durch das leise Singen des Mädchens und die Stimme der Alten zugleich *tönte das Sausen des Windes...* (174, 29)
Do tichého zpěvu dívky a do hlasu stařeny *šuměl vítr...* (125, 14)
48. Das Mädchen lag in Zuckungen... (175, 19)
Dívka sebou trhala... (125, 35)
49. Endlich war es Zeit *zum Gehen.* (163, 33)
Konečně *nadešel* čas, *aby se zvedl.* (117, 5)
50. Oberlin *sprach* ihm von Gott. (185, 5)
Oberlin k němu *začal hovořit* o Bohu. (133, 13)
51. Der Gesang verhallte – Lenz *sprach.* (167, 29)
Zpěv zazněl – Lenz *začal mluvit.* (119, 39)

Stylistické figury. Z analýzy vyplývá, že překladatel v textu rozpoznal funkci stylistických figur a usiloval o jejich zachování. Uvedme několik příkladů převedení anafory (52, 53), epizeuxis (54, 55), polysyndetonu (56, 57):

52. Wie Oberlin ihm erzählte, *wie* ihn eine unsichtbare Hand auf der Brücke gehalten hätte, *wie* auf der Höhe ein Glanz seine Augen geblendet hätte, *wie* er eine Stimme gehört hätte, *wie* es in der Nacht mit ihm gesprochen, und *wie* Gott so ganz bei ihm eingekehrt... (166, 11)
Když mu Oberlin vyprávěl, *jak* ho na mostě zadržela neviditelná ruka, *jak* mu na hřebeni jas oslepil oči, *jak* slyšel hlasy, *jak* s ním v noci něco mluvilo a *jak* se v něm tak v úplnosti usídlil Bůh... (35)
53. ...*kein* Lärm, *keine* Bewegung, *kein* Vogel... (165, 1)
...*ani* hlásek, *ani* hnutí, *ani* pták... (117, 37)
54. „Ja Herr Pfarrer, sehen Sie, *die Langeweile!* *die Langeweile!* (180, 28)
Ano, pane faráři, vidíte, *ta nuda!* *ta nuda!* (130, 2)
55. ... er empfand ein *tiefes, tiefes* Mitleid mit sich selbst. (185, 3)
...pocítoval sám se sebou *hluboký, hluboký* soucit.... (133, 12)
56. So kam er auf die Höhe des Gebirges, *und* das ungewisse Licht dehnte sich hinunter, wo die weißen Steinmassen lagen, *und* der Himmel war ein dummes blaues Aug, *und* der Mond stand ganz lächerlich drin, einfältig. Lenz mußte laut lachen, *und* mit dem Lachen griff der Atheismus in ihn und faßte ihn ganz sicher *und* ruhig *und* fest. (178, 25)
57. Tak došel na náhorní plošinu, pochybné světlo se šířilo dolů, kde ležely spousty bílého kamení, *a* nebe bylo jako hloupé modré oko, *a* měsíc na něm úplně směšný, prostoduchý. Lenz se musel hlasitě zasmát; *a* tím smíchem do něho sáhl ateismus *a* jal ho naprosto jistě *a* klidně *a* pevně. (128, 14)

Problematičtější se zdá být zachování eliptických vyjádření, kde také došlo v překladu k několika ztrátám. Překladatel se ale snaží tam, kde mu to jazyk a kontext umožňuje, tyto ztráty kompenzovat (př. 60, 61)

58. ..im Tal lag heller Sonnenschein, aber weiterhin die Landschaft halb im Nebel. (166, 23)
...v údolí jasně svítalo slunce, ale krajina dál *byla* zamžená. (119, 5)
59. Er kam bald vom Weg ab und eine sanfte Höhe hinauf, keine Spur von Fußtritten mehr, neben einem Tannenwald hin... (166, 24)
Záhy sešel z cesty a *stoupal* po mírném svahu podél jedlového lesa, po kročejích lidí už ani stopy... (119, 6).
60. Man saß am Tische, *er hinein...* seine Kleider *waren zerrissen*. (163, 9)
Seděli u stolu, vešel... *...oděv rozedraný*. (116, 23)
61. Gewaltige Lichtmassen, die manchmal aus den Tälern, wie ein goldner Strom, schwellen, dann wieder *Gewölk, das an dem höchsten Gipfel lag* und dann langsam den Wald herab in das Tal klomm...(164, 33)

Obrovské spousty světla, které se chvílemi valilo zlatým proudem z údolí, *potom zase mračno na nejvyšším vrcholku*, a potom pomalu slézalo lesem...(117, 33)

Překladatel se snažil zachovat i zvukové kvality originálu a uplatnit figury založené na hromadění hlásek.

62. ...die laue Luft regte sich langsam... (167, 20)
...vlahý vzduch lehce vál... (119, 32)
63. Den 20. Jänner ging Lenz durchs Gebirg. Die Gipfel und hohen Bergflächen im Schnee, die Täler hinunter graues Gestein, grüne Flächen, Felsen und Tannen. (161, 1))
Dvacátého ledna šel Lenz pohořím. Na vrcholcích a strmých stráních sněh, dolů do údolí šedé kamení, plochy zeleně, skaliska, jedle. (115, 1)

Aliterace v originále je v příkladu 61 ve výchozím textu nahrazena jinou zvukovou kvalitou – hromaděním vokálů *-i* a *-e*. Další výrazný příklad zvukosledu je vyznačen výše v příkladu 75.

Opakování. Některé stylistické neobratnosti v textu naznačují, že novela nebyla po stylistické stránce zcela dopracována. (HASUBEK 1969: 38) Týká se to případů vyšinutí z vazby a opakování slov. V textu se často blízko za sebou vyskytují stejná slova nebo celé vazby, jejichž opakování se nedá zdůvodnit uměleckým záměrem. Překladatel tento nedostatek v originálním textu při překladu vylepšuje⁴³. Pouze v jednom ze zjištěných případů zachovává stejnou vazbu, ovšem s malou modifikací (př. 64, viz také s. 44 př. 26), v ostatních případech se opakování vyhýbá. Využívá např. synonym, polysémie výrazu (69) nebo transponuje vazbu a užívá lexém se stejným slovním základem (65).

64. Das wenige durch die Nacht zerstreute Licht, wenn seine Augen an die Nacht gewöhnt waren, *machte ihm besser*; er stürzte sich in den Brunnen, die grelle Wirkung des Wassers *machte ihm besser*... (166, 1)
Slabé, noci rozptýlené světlo *dělalo dobře* očím přivyklým tmě; vrhal se ke studni, pronikavé působení vody *mu dělalo dobře*... (118, 29)
65. Er trat ans Fenster und *öffnete* es, die kalte Morgenluft schlug ihm entgegen. Das Haus lag am Ende eines schmale, tiefen Tales, die sich nach Osten *öffnete*... (175, 9)
Přistoupil k oknu a *otevřel* je, ovanul ho studený ranní vzduch. Dům stál na konci úzkého hlubokého údolí *rozevírajícího* se na východ... (125, 27)
66. ...er ging weg mit einigen Holzhauern, die in die Gegend *gingen*. (175, 26)

⁴³ Tato strategie je v rozporu s požadavkem K. Reißové pro překlad textů s důrazem na formu, srov. REIß 1971: 68.

- ...*přidal se* k několika dřevařům, kteří *odcházeli* do kraje. (126, 1)
67. ...desto mehr *drängte* es ihn... wo alles in ihm *drängte*... (177, 20-21)
...tím víc ho to *puđilo*... kdy v něm všechno *žhnulo*... (127, 17-19)
68. Er zog sich in sein *Zimmer* und fastete einen Tag. Am 4. trat er plötzlich ins *Zimmer* zu Madame Oberlin... (177, 31)
Stáhl se do své *jizby* a den se postil. Čtvrtého pak náhle vstoupil do *světnice* k paní Oberlinové...(127, 26)
69. Die einförmigen *gewaltigen* Flächen und Linien, vor denen es ihm manchmal war, als ob sie ihm mit *gewaltigen* Tönen anredeten... (166, 32)
Jednotvaré *rozlehlé* pláně a linie, které jako by ho občas oslovovali *mocným* hlasem... (119, 13)
70. ...rote Strahlen schossen durch den *grauen* Morgenhimmel in das dämmernde Tal, das im weißen Rauch lag, und funkelten am *grauen* Gestein und *trafen* in die Fenster der Hütten. Der Mann erwachte. Seine Augen *trafen* auf ein erleuchtet Bild... (175, 12)
...skrz *šedavé* ranní nebe vystřelovaly do šera údolí ležícího v bílém oparu červené paprsky a jiskřily na *šedých* kamenech a *zasahovaly* okna chýší. Muž se probudil. Jeho oči *padly* na ozářený obraz... (125, 29)

V příkladu 70 Povejšil nezachovává opakování stejného slovesa, které v originále působí jako stylistická neobratnost, ale využívá jeho polysémie. Neopakuje ani dvojí výskyt adjektiva *grau*, ačkoli jeho opakování může být motivováno snahou umocnit dojem šedosti. Překladatel tento dojem zvýrazňuje překladem adjektiva *dämmernd* jako *šerý*.

Ačkoli je toto vylepšování originálu v rozporu s požadavky kladenými na překlad uměleckých textů, považujeme jej z hlediska překladatele za pochopitelné, protože stylizační nedostatky by byly v překladu připsány jemu.

Změna vypravěčské perspektivy. K závažnějšímu posunu v překladu došlo na několika místech změnou či doplněním vypravěčské perspektivy. V novele není explicitně vyjádřeno, z jaké perspektivy jsou líčeny vnější skutečnosti, což je jedním ze zdrojů napětí v textu. Jasnou interpretaci nepřináší ani sekundární literatura⁴⁴. Projevuje se to zejména v popisech krajiny. Někteří autoři se domnívají, že příroda a věci jsou popisovány z Lenzova pohledu. Důkazy pro to lze ovšem hledat pouze ve způsobu nahlížení skutečnosti, nikoli v jazykové rovině. Překladatel na několika místech toto napětí v textu porušil.

Moment perspektivy pozorovatele do textu vnáší nemotivované doplnění příslovečného určení místa. Zatímco v originále není perspektiva explicitně vyjádřena, překlad implikuje pohled putujícího básníka.

⁴⁴ srov. HASUBEK 1969: 41 a WIESE 1965: 112.

71. ...und dann der Wind verhallte und tief unten aus den Schluchten, aus den Wipfeln den Tannen wie ein Wiegenlied und Glockengeläute heraufsummte... (162, 2)
...a když se pak vítr uklidnil a z hloubi stáží, z vrcholků jedlí *sem* nahoru zašuměl jako ukolébavka a vyzvánění zvonů... (115, 28)

V dalším případě je opět modifikována perspektiva líčení. Lenz pozoruje oknem noční scénu ve světnici, výjev je ale popisován jakoby z pohledu přímého svědka scény, který vnímá i zvuky, popis tedy spíše spadá do pásma vypravěče. Překlad však evokuje spíše básníkův pohled zvenčí.

72. Weiter weg im Dunkeln *sah* ein altes Weib, das mit schnarrender Stimme aus einem Gesangbuch sang. (174, 10)
Dál vzadu *bylo* v temnu *vidět* stařenu, která skřehotavým hlasem zpívala ze zpěvníku. (124, 38)
73. ...seine Mutter müsse hinter einem Baume hervortreten, groß, und ihm sagen, *sie hätte ihm dies alles beschert*. (166, 36)
...jako kdyby se za stromem měla objevit jeho matka, v celé své velikosti, a říci mu, *tohle všechno jsem ti nadělila*. (119, 17)

V příkladu 73 je v překladu nepřímá řeč změněna na polopřímou. Explicitní oslovení Lenze matkou zvyšuje expresivitu scény, navozuje osobnější a citovější atmosféru. To je v rozporu s autorovou tendencí k věcnému podání.

Tendenci vnášet do překladu osobnější pohled dokládá i následující příklad:

74. Wenn man so liest, wie die Jünger hinausgingen, es liegt gleich die ganze Natur in den paar Worten. (171, 35)
Když tak člověk čte, jak učedníci vyšli ven, v těch pár slovech je *před ním* celá příroda. (123, 9)

Syntax. Výrazným prostředkem stylistické výstavby novely je délka syntaktických konstrukcí. Modifikace větné délky slouží ke zrychlení, nebo naopak zklidnění vyprávění (viz kap. 5.2.2 s. 31) Proto je důležité, aby překladatel tuto instrukci originálu rozpoznal a zachoval.

Hned na první straně novely narazíme na souvětí o dvaceti čtyřech řádcích. Na příkladu této rozsáhlé popisné pasáže je dobře patrné, že se překladatel snažil zachovat délku a výstavbu složitých souvětí podle originálu:

75. Nur manchmal, wenn der Sturm das Gewölk in die Täler warf und es den Wald herauf dampfte, und die Stimmen an den Felsen wach wurden, bald wie fern verhallende Donner und dann gewaltig heranbrausten, in Tönen, als wollten sie in ihrem wilden Jubel die Erde besingen, und die Wolken wie wilde, wiehrende Rosse heransprengten, und der Sonnenschein dazwischen durchging und kam und sein blitzendes Schwert an den Schneeflächen zog, so daß ein helles, blendendes Licht über die Gipfel in die Täler schnitt; oder wenn der Sturm das Gewölk abwärts trieb und einen lichtblauen See hineinriß und dann der Wind verhallte und tief unten aus den Schluchten, aus den Wipfeln der Tannen wie ein Wiegenlied und Glockengeläute heraufsummte, und am tiefen Blau ein leises Rot hinaufklomm und kleine Wölkchen auf silbernen Flügeln durchzogen, und alle Berggipfel, scharf und fest, weit über das Land hin glänzten und blitzten – riß es ihm in der Brust, er stand, keuchend, den Leib vorwärts gebogen, Augen und Mund weit offen, er meinte, er müsse den Sturm in sich ziehen, alles in sich fassen, er dehnte sich aus und lag über der Erde, er wühlte sich in das All hinein, es war eine Lust, die ihm wehe tat; oder er stand still und legte das Haupt ins Moos und schloß die Augen halb, und dann zog es weit von ihm, die Erde wich unter ihm, sie wurde klein wie ein wandelnder Stern und tauchte sich in einen brausenden Strom, der seine klare Flut unter ihm zog. (161n., 23)

Jen občas, když víchr vrhl mračna do údolí a ta nad lesem stoupala vzhůru, a hlasy na skalách procítaly, téměř jako v dáli doznívající hřmění, a pak se s burácením přitíly nazpět v tónech, jako by svým divokým jástem chtěly opěvovat zemi, a přiválala sem oblaka jako divocí řičící koně, a mezi nimi prosvítalo a prosvítlo slunce a prořalo blyštivým mečem sněžné pláně, až se jasné, oslepující světlo zařízlo přes vrcholky do údolí; nebo vítr hnal mračna dolů a protrhl do nich jasně modravé jezero, a když se pak vítr umírnil a z hloubi strží, z vrcholků jedlí sem nahoru zašuměl jako ukolébavka a vyzvánění zvonů, a když po temné modři šplhala vzhůru tichá červeň a obláčky pluly na stříbrných křídlech a všechny vrcholky se ostře a pevně leskly daleko nad krajinou – hrud' se mu mohla rozskočit, stál, sípal, tělo nakloněné dopředu, oči a ústa doširoka otevřené, měl pocit, že musí ticho do sebe vtáhnout, všechno do sebe pojmout, rozplýval se a rozkládal nad zemí, zavrtával se do všehomíra, bylo to slast, která působila bolest; nebo se zastavoval a pokládal hlavu do mechu a přivíral oči a pak se od něho všechno vzdalovalo, země pod ním ustupovala, zmenšovala se jako bludná hvězda a nořila se do bušícího proudu, jenž pod ním hnal průzračné vody. (115n., 20)

Součástí autorské stylizace textu je oslabení vztahů mezi zobrazovanými skutečnostmi a tedy volné řazení obrazů za sebou. Překlad tento rys zachovává. Pouze na několika málo místech v textu překladatel tuto instrukci nedodržel a volně řazené obrazy v popisných pasážích spojil nebo přeskupil:

76. Er kam bald vom Weg ab und eine sanfte Höhe hinauf, keine Spur von Fußritten mehr, neben einem Tannenwald hin... (166, 24)
Záhy sešel z cesty, a stoupal po mírném svahu podél jedlového lesa, po kročejích lidí už ani stopy... (119, 6).
77. Lenz stand oben, wie die Glocke läutete und die Kirchengänger, die Weiber und Mädchen in ihrer ersten schwarzen Tracht, das weiße gefaltete Schnupftuch auf dem Gesangbuch und den

Rosmarinzweig, von den verschiedenen Seiten die schmalen Pfade zwischen den Felsen herauf- und herabkamen.. (167, 14)

Lenz stál nahoře, když vyzváněl zvon a lidé po úzkých pěšinách mezi kopci scházeli ke kostelu, ženy a dívky ve vážných černých krojích, bílý složený kapesník a větévku rozmarýny na zpěvníku. (119, 28)

Sie lag zurückgelehnt, die Hände gefaltet unter der linken Wange... (175, 6)

Ležela s rukama sepjatýma pod levou lící... (125, 25)

Tento typ posunu má charakter intelektualizace. Je veden snahou překladatele přetlumočit čtenáři text srozumitelnou formou. Ve svém důsledku oslabuje estetickou funkci výrazu ve prospěch sdělovací funkce. (LEVÝ 1998: 145nn.) V analyzovaném překladu se tato tendence ke zlogičtění textu objevuje spíše jen v jednotlivých případech a není výrazná.

Autor má výraznou zálibu v užívání středníku – umožňuje mu spojovat výpovědi, které by jinak musely být odděleny. Z příkladu 75 (a také z mnoha dalších uvedených příkladů) je zřejmé, že překladatel užívá interpunkční znaménka v souladu s originálem. Středník a dvojtečka se v češtině ve větší míře uplatňují spíše v textech odborného funkčního stylu. Překladatel se tak podařilo zachovat rys individuálního autorského stylu, který působí v literárním textu silně ozvláštňujícím dojmem.

5.4.3 Lexikální rovina

V originále nalezneme lexémy z více stylových vrstev jazyka. Vedle běžných nepříznakových lexémů jsou užívány výrazy v dnešním jazyce pocíťované jako knižní (*Rosse Haupt, Leib, Alp, Inbrunst, insonderheit, obschon* aj.); hovorové (*patschen, allerhand, kleksen, verhunzen* aj.) a dobově příznakové (příklady podrobně viz s. 60). V překladu je tato variabilita zachována. K posunu ovšem došlo ve frekvenci užívání slov a obrátů s knižním příznakem, kterých v překladu nalezneme více než v originále. Blíže o tomto posunu pojednáme v rámci kategorie časového faktoru v kapitole 5.4.5, s. 61.

Synonymie. Originální text se vyznačuje poměrně malým rozsahem synonymie. Pro pojmenování klíčových motivů, opakujících se jevů a stejných věcí jsou užívány stejné jazykové výrazy. Překlad v porovnání s originálem více pracuje se synonymy a je tak v tomto ohledu výrazově pestřejší než originál.

Jmenujme několik příkladů za všechny: *Ruhe – klid, pokoj; Zimmer – pokoj, jizba, světnice; Hütte – chýše, chaloupka; Gewölk – mračna, oblaka; Gestein – kamení, balvan; Fläche – plocha, stráž, pláň; gewaltig - obrovitý, mocný, obrovský. rozlehlý, silný; gehen – jít, putovat, pochodovat.*

Na příkladu dvou **obtížně přeložitelných výrazů** lze demonstrovat celou řadu zjištěných tendencí v překladu - snahu vyhnout se opakování, využívat synonymních výrazů, volit explicitnějších a konkrétnějších vyjádření. Překladatel se na několika místech textu musel vyrovnávat s převodem sloves *wühlen*⁴⁵ a *drängen*. Zejména první z nich je v originále užíváno ve velmi zvláštních souvislostech. Překladatel se při hledání ekvivalentu výrazně orientoval na kontext.

wühlen:

78. ...er meinte, er müsse den Sturm in sich ziehen, alles in sich fassen, er dehnte sich aus und lag über der Erde, er *wühlte sich* in das AI hinein, es war eine Lust, die ihm wehe tat... (162, 9)
...měl pocit, že musí ticho do sebe vtáhnout, všechno do sebe pojmout, rozplýval se a rozkládal nad zemí, *zavrtával se* do všehomíra, bylo to slast, která působila bolest... (115, 34)
79. Die Welt war ihm helle gewesen, und er spürte an sich ein Regen und Wimmeln nach einem Abgrund, zu dem ihn eine unerbittliche Gewalt hinriss. Er *wühlte* jetzt in *sich*. (175, 33)
Svět mu byl srozumitelný, a on na sobě pocítoval, jak se v něm cosi hýbe a šine k jakési propasti, do níž ho strhává neúprosná síla. *Hloubal* teď v sobě. (126, 7)
80. Dann flehte er, Gott möge ein Zeichen an ihm tun; dann *wühlte* er in *sich*, fastete, lag träumend am Boden. (177, 24)
Potom úpěnlivě prosil Boha, aby na něm učinil znamení, pak se *zpytoval*, postil ležel ve snách na podlaze. (127, 22)
81. Der Tod erschreckte ihn... er warf sich nieder; er betete mit allem Jammer der Verzweiflung, dass Gott ein Zeichen an ihm tue und das Kind beleben möge ...; dann sank er ganz in sich und *wühlte* all seinen Willen auf einen Punkt. So saß er lange starr. (178, 6)
Smrt ho děsila... padl na kolena; modlil se se vším hořem zoufalství, aby mu Bůh učinil znamení a dítě oživil, že on sám je slabý a nešťastný; potom se zcela pohroužil do sebe a *burcoval* veškerou svou vůli k jednomu bodu. (127, 36)

Pouze v prvním příkladu je zachován původní význam slovesa. Všechna řešení hodnotíme jako adekvátní a velmi nápaditá.

⁴⁵ *wühlen* = 1.a) mit etw. in eine weiche lockere Masse o. Ä. hineingreifen, eindringen u. sie mit schaufelnden Bewegung aufwerfen, umwenden, Ü der Schmerz wühlte in seiner Brust; b) (ugs.) nach etw. suchend in einer Menge aufgehäufter einzelnen Sachen mit der Hand herumfahren; 2.a) durch wühlen entstehen lassen; b) durch Wühlen verholen; 3 a) + sich: sich wühlend tief in etw. hineinbewegen, eingraben; b) tief in eine weiche, lockere Masse drücken; 4. (abwertend) Wühlarbeit betreiben, 5. (ugs.) rastlos, verbissen, unter Einsatz aller Kräfte arbeiten. (DUDEN 2003: 1832)

drängen:

82. Anfangs *drängte* es ihm in der Brust, wenn das Gestein so wegsprang, ... es *drängte* in ihm, er suchte nach etwas, wie nach verlorenen Träumen, aber er fand nichts. (161, 14)
Zprvu *cítil* v prsou *jakýsi tlak*, když znenadání odskočil balvan, ... *cítil tlak*, cosi hledal, jakoby ztracené sny, ale nic nenalézal. (115, 12)
83. Er fing an zu erzählen, von seiner Heimat; er zeichnete allerhand Trachten, man *drängte sich* teilnehmend um ihn, er war gleich zu Haus. (163, 25)
Začal vyprávět o domově; kreslil rozličné kroje, *shlukli se* zúčastněně kolem něho, byl hned jako doma. (116, 36)
84. In den Hütten war es lebendig; man *drängte sich* um Oberlin, er wies zurecht, gab Rat, tröstete... (165, 8)
V chaloupkách bylo živo: *tísnili se* kolem Oberlina, ten napomínal, radil, utěšoval... (118, 3)
85. Gestalten zogen rasch an ihm vorbei, er *drängte sich* an sie... (165, 32)
Před ním rychle přebíhaly postavy, *dral se* k nim... (118, 24)
86. ...er stürzte sich in Oberlins Arme, er klammerte sich an ihn, als wolle er *sich* in ihn *drängen*... (184, 28)
...vrhal se Oberlinovi do náručí, tiskl se k němu, jako by *se* chtěl do něho *vedrat*... (133, 3)
Das *Drängen* in ihm, die Musik, der Schmerz, erschütterte ihn. (168, 7)
Svíráni uvnitř, hudba, bolest, roztřásl se. (120, 13)
87. Ein gewaltsames *Drängen*, und dann erschöpft zurückgeschlagen; er lag in den heißesten Tränen. (176, 1)
Mocné *nutkání* a pak vyčerpán vržen zpět; ležel v horoucích slzách. (126, 10)
88. Je leerer, je kälter, je sterbender er sich innerlich fühlte, desto mehr *drängte* es ihn, eine Glut in sich zu wecken; es kamen ihm Erinnerungen an die Zeiten, wo alles in ihm *sich drängte*, wo er unter all seinen Empfindungen keuchte. (177, 18)
Čím se vnitřně cítil prázdnější, umrlejší, tím víc ho to *pudilo*, aby v sobě vykřesal žár; přicházely k němu vzpomínky na doby, kdy v něm všechno *žhmulo*, kdy pod návaem všech svých citů až sípal. (127, 16)

Autorská slova. V originále jsme našli dvě autorská slova: *müdgeweint*, v češtině nahrazeno nepříznačným adjektivem *uplakany* (120, 4) a *Gefühlsader*, přeloženo jako *smysl pro city* (122, 14).

89. es war ihm ein Trost, wenn er über einige *müdgeweinte* Augen Schlaf und gequälten Herzen Ruhe bringen... (167, 34)
90. Es sind die prosaischesten Menschen unter der Sonne; aber *die Gefühlsader* ist in fast allen Menschen gleich, nur ist die Hülle mehr oder weniger dicht, durch die sie brechen muß. (170, 31)
Překladatel tento rys originálu alespoň částečně zachovává užitím autorského

novotvaru *jednotvarý*:

91. Die *einfirmigen* gewaltigen Flächen und Linien, vor denen es ihm manchmal war, als ob sie ihm mit gewaltigen Tönen anredeten... (166, 32)

Jednotvaré rozlehlé pláně a linie, které jako by ho občas oslovovali mocným hlasem... (119, 13)

Deminutiva. Překladačel do textu velmi vhodně zapojuje deminutiva, tedy jazykový prostředek, který má v češtině oproti němčině vyšší frekvenci užívání a tím i méně expresivní zabarvení. Povejšil zdrobněliny užívá tam, kde se to nabízí a v překladu zní velmi přirozeně:

92. ...die Sonne schnitt Kristalle... (166, 26)
...slunce vyřezávalo *krystalky*... (119, 8)
93. ... und alle Berggipfel, scharf und fest, weit über das Land hin glänzten und blitzten... (162, 7)
...a všechny vrcholky se ostře a pevně leskly... (115, 32)
94. ...das Kind lag im Hemde ...Er warf sich über die Leiche nieder. (178, 5)
...dítě v *košilce* leželo na slámě...Vrhl se k *mrtvolce*. (127, 36)

Nalezli jsme ale i jeden nevhodný případ užití zdrobněliny. V originále je dvakrát užitá vazba *gut*+substantivum označující osobu. V prvním případě je v překladu zcela správně užitá zdrobnělina, která vystihuje citový vztah k označené osobě. V druhém případě ale deminutivum vyvolává spíše nevhodné konotace, lexém *lidičky* má spíše pejorativní nádech nepatrnosti, malichernosti.

95. o *gute Mutter*, auch die liebte mich (179, 13)
...ó *matičko*, i ta mě milovala... (129, 11)
96. Jetzt schämte er sich und war betrübt, daß er *den guten Leuten* Angst gemacht... (164, 20)
Styděl se teď a rmoutilo ho, že *těm lidičkám* nahnal strachu... (117, 4)

Idiomatická vyjádření. U kategorie textů zaměřených na formu, kde jsou všem ostatním instrukcím originálu nadřazeny instrukce stylistické, je jediným adekvátním převedením idiomů a frazeologismů jejich funkční náhrada v cílovém jazyce. Tomuto požadavku překladačel podle našich zjištění v cílovém textu vyhověl.

97. ...und wie Gott so ganz bei ihm eingekehrt, daß er kindlich *seine Lose aus der Tasche holte*, um zu wissen, was er tun sollte... (166, 15)
...a jak se v něm tak v úplnosti usídlil Bůh, že mohl jako dítě *počítat na knoflicích*, zda udělat to či ono... (118, 39)
98. ...in Shakespeare finden wir es [Leben, Möglichkeit des Daseins, pozn. dipl.], und in den Volksliedern tönt es einem ganz, in Goethe manchmal entgegen; alles übrige kann man *ins Feuer werfen*. (170, 20)
...najdeme to v Shakespearovi a plně to zní v lidových písních, někdy u Goetha; všechno ostatní můžeme *hodit do kamen*. (122, 4)
99. Er rettete sich in eine Gestalt, die ihm immer *vor Augen schwebte*... (173, 21)
Utíkal se do postavy, která mu neustále *tanula na mysli*... (124, 18)
100. ... nirgends eine *Spur von Menschen*... (173, 32)
...nikde ani *človíčka*... (124, 27)

101. Dann gab er sich *zur Ruhe*. (174, 26)
Pak se odebral *na lože*. (125, 12)

5.4.4 Gramatická rovina

V gramatické rovině jsme při porovnání originálu a překladu narazili pouze na několik málo posunů. Správnost užitých gramatických prostředků posuzujeme podle dvou kritérií. Gramatické prostředky musí odpovídat pravidlům cílového jazyka a zároveň musí být adekvátně převedena jejich sémantická a stylistická platnost ve výchozím textu. Pro dosažení optimální ekvivalence na stylistické úrovni je tak překladatel často nucen sáhnout k transpozici, neboli přeměně formálních gramatických a syntaktických složek textu. (REIß 1971: 64)

Na úrovni syntaxe lze práci překladatele s gramatickými instrukcemi originálu hodnotit velmi pozitivně. Tam, kde to výstavba české věty z hlediska aktuálního větného členění vyžaduje, se Povejšilovi daří oprostít se od stavby vět ve výchozím textu a formulovat věty tak, že jsou lépe zapojeny v rámci vyšších významových celků. Pro srovnání uvádíme několik řešení staršího překladatele, který má tendenci držet se větné stavby originálu.

102. Aber nur solange das Licht im Tale lag, war es ihm erträglich... (165, 24)
Ale Lenzovi bylo snesitelně, jen pokud bylo v údolí světlo... (118, 16)
Ale jen dokud světlo leželo v údolí, bylo mu snesitelně. (EIS 55, 10)
103. Der Vollmond stand am Himmel; die Locken fielen ihm über die Schläfe und das Gesicht, die Tränen hingen ihm an den Wimpern und trockneten auf den Wangen. (168, 17)
Na obloze byl úplněk; vlasy mu splývaly po spáncích a přes obličej, na řasách se mu perlily slzy a na tvářích zasychaly. (120, 22)
Úplněk stál na nebi; kadeře mu povisly přes spánky a tvář, slzy mu visely na řasách a schly na tvářích. (EIS 58, 14)
104. ...er beschloß, Oberlin zu begleiten, ins Gebirg. Auf der andern Seite, wo die Täler sich in die Ebne ausliefen, trennten sie sich. Er ging allein zurück. (173, 26)
...rozhodl se, že Obelina doprovodí do hor. Na druhé straně, kde se údolí rozbíhají do roviny, se rozloučili. *Zpátky šel sám*. (124, 23)
105. Manchmal saß er; dann ging er wieder, aber langsam träumend. *Er suchte keinen Weg*. (174, 3)
Občas usedl; pak zase šel, ale zasněně zvolna. *Cestu nehledal*. (124, 33)
Nehledal žádnou cestu. (EIS 67, 15)

V překladu je patrná tendence převádět kondenzovaná nominální vyjádření vedlejší větou, tedy rozvolněnějším verbálním vyjádřením:

106. Er dachte auf einen Text zum Predigen... (167, 9)
Přemýšlel o textu, na který bude mít kázání... (119, 24)
107. Oberlin versetzte ihm nun, wie er *bei dem Tod seines Vaters* allein auf dem Felde gewesen sei und er dann eine Stimme gehört habe, so daß er wußte, daß sein Vater tot sei... (168, 28)
Oberlin nyní na oplátku vyprávěl, jak byl sám na poli, *když mu zemřel otec*, a že pak uslyšel hlas, takže věděl, že otec je mrtev... (120, 31)
108. ...er sagte ihm auch, wie er einmal im Gebirg *durch das Schauen in ein leeres tiefes Bergwasser* in eine Art von Somnambulismus versetzt worden sei. (169, 1)
...vyprávěl mu také, že ho jednou v horách, *když hleděl do čiré hluboké horské vody*, přepadl jakýsi somnambulismus. (120, 36)
109. Die Welt war ihm helle gewesen, und er spürte an sich *ein Regen und Wimmeln* nach einem Abgrund, zu dem ihn eine unerbittliche Gewalt hinriß. (175, 33)
Svět mu byl srozumitelný a on na sobě pociťoval, *jak se v něm cosi šine a hýbe* k jakési propasti, do níž ho strhává neúprosná síla. (126, 7)
110. Sie trug Lenz einiges Essen auf und wies ihm eine Schlafstelle an... (174, 13)
Přinesla Lenzovi něco k jídlu a ukázala mu, kde může přespat... (125, 2)

Překladatel v těchto případech velmi vhodně nahradil formální gramatický prostředek výchozího textu prostředkem v češtině sémanticky a stylisticky adekvátním. Čeština má narozdíl od němčiny sklon spíše k verbálnímu vyjádření. Uvedme pro srovnání opět řešení Pavla Eisnera, který nominální vazby zachovává:

- Oberlin mu pak vypravoval, jak byl *za smrti svého otce* sám na poli... (59, 24)
...pověděl mu také, jak se jednou v horách *pouhým hleděním do prázdné hluboké bystřiny* octl v jakémisi somnambulismu. (EIS 69, 7)
...a teď na sobě cítil hýbání a hemžení (Eis 70, 2)

V následujícím příkladu se naopak Povejšil podržel gramatického prostředku v originále, od páté věty (*es müsse...*) zachovává infinitivní konstrukci. Toto řešení hodnotíme jako na stylistické rovině. Ve starším překladu je použita vedlejší věta přípustková. Povejšil zachovává také pasivum *berührt werden* – *být dotčen*, zatímco Eisner zvolil činný rod. Domníváme se, že Eisnerovo řešení je v obou případech vhodnější, protože nepříznačové vazby v originále nahrazuje pro cílový text domácí analogií. Eisner navíc vazbu *würde abgestumpfter* překládá zvratným pasivem, takže se vyhýbá neobvyklému komparativu *otupenější*.

111 Die einfachste, reinste Natur hinge am nächsten mit der elementarischen zusammen; je feiner der Mensch geistig fühlt und lebt, um so *abgestumpfter würde* dieser elementarische Sinn; er halte ihn nicht für einen hohen Zustand, er sei nicht selbständig genug, aber er meine, es *müsse* ein unendliches Wonnegefühl *sein*, so von dem eigentümlichen Leben jeder Form *berührt zu werden*, für Gesteine, Metalle, Wasser und Pflanzen eine Seele *zu haben*, so traumartig jedes Wesen in der Natur in sich *aufzunehmen*, wie die Blumen mit dem Zu- und Abnehmen des Mondes die Luft. (169, 6)

Nejprostší, nejčistší přirozenost má nejužší souvislost s živelnou přirozeností; čím jemněji člověk duchovně cítí a žije, tím je tento smysl pro živelnost otupenější; nepokládá ho za úroveň příliš vysokou, není s dostatek samostatný, ale je toho názoru, že to musí být nekonečně slastný pocit *být dotčen* tím zvláštním životem v jakékoli jeho podobě, *mít* duši pro kámen, kov, vodu a rostliny, *pojímát* snově do sebe každou bytost v přírodě tak jako květiny vzduch při dorůstání nebo ubývání měsíce. (121, 1)

Nejprostší přirozenost souvisí nejvíc s přírodou živelnou; čím jemněji člověk duchovně cítí a žije, tím víc *se* tento živelný smysl *otupí*; nepokládá jej za nějaký stav povznesený, není dosti samostatný, ale myslí, že to *je jistě* nekonečná slast, *dotýká-li* se nás zvláštní život každého tvaru, *máme-li* duši pro kameny, kovy, vody a rostliny, *pojímáme-li* tak snově do sebe každou bytost v přírodě jako květiny s přibývajícím a ubývajícím měsícem vzduch. (Eis 60, 11)

Případy, kdy se překlad příliš drží gramatické struktury originálu, jsou spíše výjimečné. Předchozí pasáž jsme uvedli jako příklad, že vyhnout se zcela tlaku výchozího jazyka je i pro překladatele, který si tento tlak dobře uvědomuje, téměř nemožné⁴⁶.

V příkladu 111 dochází v Povejšilově překladu ještě k jednomu posunu – u zvýrazněných substantiv mění gramatickou kategorii čísla. Užitím singuláru získávají výrazy obecnou platnost, zastupují „všechny druhy a formy pojmenovaného“. Na úrovni makrokontextu zvyšuje užití singuláru abstraktnost už tak velmi abstraktní úvahy. Z tohoto důvodu bychom považovali za vhodnější držet se instrukcí originálu.

Za nejvýraznější posun na úrovni gramatiky, který se také nejvíce promítá do sémantické a stylistické roviny textu, považujeme práci překladatele s gramatickou kategorií slovesného vidu. V překladu jsme narazili na četné případy užití imperfektiv, navíc často s příznakem aktuální dějovosti (iterativa):

112. ...er dehnte sich aus und lag über der Erde, er wühlte sich in das All hinein, es war eine Lust, die ihm wehe tat; oder er stand still und legte das Haupt ins Moos und schloß die Augen halb, und dann zog es weit von ihm, die Erde wich unter ihm, sie wurde klein wie ein wandelnder Stern und tauchte sich in einen brausenden Strom, der seine klare Flut unter ihm zog. (1162, 10)

⁴⁶ srov. s.23

..rozplýval se a rozkládal nad zemí, zavrtával se do všehomíra, bylo to slast, která působila bolest; nebo se zastavoval a pokládal hlavu do mechu a přivíral oči a pak se od něho všechno vzdalovalo, země pod ním ustupovala, zmenšovala se jako bludná hvězda a nořila se do bušícího proudu, jenž pod ním hnal průzračné vody. (115, 35)

113. ...und las viel in der Bibel. (169, 29)

...a hodně čítal v bibli. (121, 21)

114. Er wurde still, vielleicht fast träumend: es verschmolz ihm alles in eine Linie... (173, 35)

Upokojil se, téměř se zasní; všechno mu splyvalo do jedné linie... (124, 29)

115. Indem kamen Leute zur Hütte herein, sie warfen sich schweigend nieder. (175, 18)

Mezitím přicházeli do chýše lidé, mlčky se vrhali se na kolena. (125, 34)

Překladatel iterativa používá pro zdůraznění průběhu a časového trvání děje. Přidává textu na aktuálnosti a více vtahuje čtenáře do dění. Překlad tak na rozdíl od originálu zvýrazňuje dějovost. Ve spojení s posílením verbální dynamiky (viz. s. 46) se jedná o velmi markantní rys překladu.

5.4.5 Faktor času

Ve vztahu originál – překlad hrají významnou roli tři časové roviny - doba vzniku díla, doba v díle a doba vzniku překladu. Při kritice překladu vstupuje do hry ještě další časový faktor – totiž časový odstup mezi vznikem překladu a jeho posouzením. Tento faktor však v našem případě nehraje významnou roli.

Zaměříme se nejdříve na vztah času vzniku díla a doby v díle. Novela zachycuje události staré zhruba šedesát let, navíc vychází ze stejně staré písemné předlohy, Je proto možné, že se autor mohl snažit tento časový moment v díle zachytit a stylizovat jazyk tak, aby popisovanou dobu nějak odrážel. Naše úroveň znalosti dobového jazyka nám to však nedovoluje posoudit. Zde se tedy otevírají otázky pro další možný výzkum.

Vznik díla a jeho českého překladu od sebe dělí sto padesát let. To je natolik velký časový odstup, že jazykové prostředky originálu jsou dnes do jisté míry vnímány jako zastaralé. Faktor času tak bude mít v překladu velký význam. Reißová u textů vázaných na jazyk určité epochy požaduje, aby jazyk překladu odrážel dobu vzniku předlohy, nikoli dobu vzniku překladu⁴⁷. „Ein Text aus dem 18. Jahrhundert darf grundsätzlich in der Übersetzung nicht so aussehen wie ein übersetzter Text aus dem 20. Jahrhundert, auch wenn der

⁴⁷ S výjimkou zvláštních případů, např. adaptace velmi starého textu pro současné čtenáře. (REIß 1971: 75)

Übersetzer ein Mensch der 20. Jahrhundert ist.“ (REIB 1971: 74) Obdobně tuto problematiku pojímá Jiří Levý. Dobová specifičnost prostupuje podle Levého v různé míře všemi složkami literárního díla, je nevydělitelná. (Levý 1998: 119n.) Pro rozhodnutí, jak uchopit převod jazyka staršího díla považuje za určující, jakou úlohu plnil jazykový materiál v původním textu. Pokud bylo původní dílo napsáno jazykem z časového hlediska neutrálním, je na místě substituovat v překladu nepříznakovou domácí analogií. Z dobově specifických prvků originálu doporučuje Levý převádět dobovými ekvivalenty ty prvky, které jsou pro danou dobu charakteristické a mohou tak pro příjemce navodit „iluzi dobového a národního prostředí“. (Levý 1998: 121) Prostředky, které tuto schopnost nemají, je nejlépe nahradit neutrálními domácími prostředky.

Otázkou překladu ze starších předloh se zabýval i sám překladatel (viz. kap. 4.4 s. 22). Ačkoli se jeho úvahy primárně týkaly překladů ze středověké literatury, závěry lze vztáhnout i na překlady mladších děl. Povejšil, jak již bylo zmíněno, považuje za žádoucí jistý stupeň archaizace v rovině syntaxe a lexika. Přiklání se i k tzv. negativnímu navození starší doby, tedy ke snaze vyhnout se moderním prostředkům. Tento požadavek vyslovuje i Jiří Levý: „Nemůžeme-li zde prostředí originálu vystihnout, je nutné se vyhnout aspoň jasnému rozporu s ním.“ (Levý 1998: 123)

Jazykové prostředky, které dnes pocítujeme jako zastaralé, se v originále nejvíce uplatňují na lexikální úrovni. V textu se objeví např. tyto archaické lexémy: dobové označení reálií *Krämer* (=jmd. der Handel treibt), *Kindsmaid* (Magd = dienende, zur Verrichtung grober Arbeiten angestellte weibliche Person), *Hornung* (=Februar); výrazy původem z francouzštiny *radotieren* (=albern reden, faseln), *attachieren* (=sich jmdm. anschließen); *klimmen* (=klettern); *Schnupftuch* (=Taschentuch); *Frauenzimmer* (=weibliches Person), *wacker* (=tüchtig, tapfer); *gelind* (=mild); *indem* (=unterdessen) aj. Spíše výjimečně narazíme na archaizované morfologické tvary sloves, např. *ward*.

Také v překladu se archaizace projevuje zejména v lexikální rovině. Překladatel se nesnaží za každou cenu převádět archaizované výrazy v originále českými archaismy, ale jejich užití kompenzuje tam, kde se výraz v češtině nabízí. Užívá např. tyto zastaralé výrazy: *zoufanlivý*, *vůkol*, *poznenáhl*, *širý*, *rozličný*, *horoucí*, *umrlý*, *na věky věkův* (archaizovaný morfologický tvar). Pro neutrální *Zimmer* volí v téměř všech případech výskytu překlad *světnice* nebo *jizba*.

116. Er zog sich in sein *Zimmer* und fastete einen Tag. Am 4. trat er plötzlich ins *Zimmer* zu Madame Oberlin... (177, 31)

Stáhl se do své *jizby* a den se postil. Čtvrtého pak náhle vstoupil do *světnice* k paní Oberlinové ... (127, 26)

Pouze výjimečně archaizuje v rovině slovosledu, např. užitím přívlastku v postpozici:

117. Vše, co načerpal na klidu z *blízkosti Oberlinovy*... (131, 31)
118. Někdy by člověk chtěl být *hlavou Medusinou*, aby ... (122, 22)

Všechny tyto zjištěné archaizační prostředky překladatel používá střídmě, náznakově.

V rozboru převodu stylistických instrukcí originálu bylo konstatováno, že nejfrekventovanějším výrazovým posunem v textu je poetizace (viz s. 45). Právě tuto tendenci v překladu interpretujeme jako hlavní prostředek stylizace jazyka pro naznačení dobové příznakovosti originálu. Uvedme několik dalších příkladů podporujících tuto hypotézu. Překladatel pro neutrální výrazy originálu často volí ekvivalenty s knižním, až básnickým příznakem, např.: *Schritt – kročej, Himmel – nebesa, Kleid – šat, Bett – lože, dunkel – temnotný, aufwachen – procítat, heiße – horoucí*, dále lexémy *záhy, dosíci, tanout* (na mysli), *pudit, prahnout* aj.

Výrazným příkladem je překlad slov *Ruhe* a *ruhig*. Překladatel volí z potenciálních ekvivalentů - *klid, pokoj* – méně frekventovaný lexém s příznakem „vyššího“ stylu.

119. In der dämmernden Stube schlief alles, auch das Mädchen *war ruhig geworden*. (175, 6)
...v šeré světnici všechno spalo, také dívky se *upokojila*.. (125, 24)
120. Oberlin nahm die Gerten aus seiner Hand, drückte ihm einige Küsse auf den Mund und sagte: dies wären die Streiche, die er ihm zu geben hätte; er möchte *ruhig sein*. (180, 5)
Oberlin mu vzal pruty z ruky, vtiskl mu na ústa několik polibků a řekl: to že jsou rány, které mu má dát; jen ať je *pokojný*. (129, 23)
121. ...ich will ja nichts als *Ruhe, Ruhe*, nur ein wenig *Ruhe*, um schlafen zu können. (185, 9)
...vždyť nechci nic než *pokoj, pokoj*, jen trochu *pokoje*, abych mohl spát. (133, 17)
122. Jeder hat was nötig; wenn er *ruhen* kann, was könnt er mehr haben! (172, 36)
Každý člověk něco potřebuje, když může *nabýt pokoje*, co by mohl mít víc! (123, 39)

6 VÝSLEDKY TRANSLATOLOGICKÉ ANALÝZY

Cílem translatoLOGICKÉ analýzy bylo popsat překladatelské metody a postupy a tím ověřit platnost hypotézy, formulované na základě předchozích badatelských výsledků⁴⁸.

Za dominantní složku textu byla určena forma. Tím bylo stanoveno i hlavní kritérium hodnocení překladových řešení, které by měly směřovat k dosažení ekvivalentnosti estetického účinku originálu, samozřejmě za předpokladu zachování sémantického invariantu výchozího textu.

V překladových řešeních lze odhalit převládající systematičnost a konzistentnost, které dokládají přítomnost překladatelské koncepce.

K nejvýraznějšímu posunu v překladu dochází na stylistické úrovni. Překlad tíhne k vyšší míře poetizace. V tomto směru zvýrazňuje původní instrukci originálu. Původní autor pracuje s významovými kontrasty a kontrastní je i do jisté míry jeho jazyk. V originálním textu najdeme celou řadu poetismů a básnických obrátů, vedle toho ale i střízlivá a věcná vyjádření. Tento kontrast básnického a věcného vyjádření je v překladu spíše oslaben. Zvýraznění poetizace v překladu považujeme za výsledek vědomého překladatelského rozhodnutí a interpretujeme jej jako prostředek k navození dobové příznakovosti originálu.

Archaizace v překladu se nejvíce děje na lexikální úrovni, je užívána náznakově.

Obsahovou složku díla překladatel překládá přesně, i když právě na obsahové rovině v překladu dochází k největšímu množství negativních posunů. Dílčí případy chybné interpretace obsahu originálu ale nenarušují celkové porozumění textu. Naopak s řadou interpretačně obtížných pasáží se překladatel vyrovnal dobře. Překladová řešení jsou přesná, nápaditá a tvůrčí, ovšem v rámci prostoru daném instrukcemi originálu.

Zajímavá a tvůrčí je překladatelova práce s obtížně přeložitelnými výrazy. Překladatel se při jejich převodu výrazně orientuje na kontext a daří se mu nacházet optimální řešení.

Velmi zdařilá je práce s převodem syntaktických celků. V tomto ohledu se překlad drží velmi blízko originálu. Téměř beze zbytku zachovává délku vět a volné, převážně hypotaktické řazení výpovědí. Interpunkční znaménka užívá v souladu s instrukcemi originálu.

⁴⁸ srov. s. 25: ...lze se proto domnívat, že překladatel i zde našel vhodnou překladatelskou koncepci a vytvořil překlad stylisticky, obsahově, textově normativně, pragmaticky a formálně ekvivalentní. (POVEJŠIL 1994b: 139)

V překladu je posílena dějovost a verbální charakter vyjádření. Dějovost je zvýrazněna zejména užitím iterativních slovesných tvarů. Důraz na průběh a časové trvání děje přidává textu na aktuálnosti a více vtahuje čtenáře do dění.

Analýza také ukázala, že překlad tíhne ke konkrétnějšímu vyjádření a explicitaci.

Za problematický rys překladu považujeme tendenci vnášet do textu moment pozorovatele děje (viz s. 49). Jedná se zásah do autorské stylizace a nedodržení instrukcí originálu.

Překladatelská tradice je brána v úvahu spíše negativně. Tím byla potvrzena vyslovená hypotéza, že motivací k vytvoření nového překladu mohla být snaha o novou interpretaci díla či o odlišný překladatelský přístup (srov. viz s. 25). V několika případech bylo poukázáno na rozdíly mezi překlady. Pavlu Eisnerovi se lépe daří zachovat míru abstraktnosti originálu tam, kde mladší překladatel tíhne ke konkrétnějšímu vyjádření. Povejšil u obtížně interpretovatelných pasáží, které Eisner převádí zdařile, přichází s vlastním rozdílným řešením (viz s. 43). Starší překlad se oproti mladšímu drží blíže jazykovému ztvárnění originálu. Eisner do textu na některých místech přidává nové estetické kvality a zvýrazňuje expresivitu, čemuž se Povejšil důsledně vyhýbá. Tyto závěry však vychází z porovnání pouze několika vybraných překladových řešení a jejich platnost by bylo vhodné dále ověřit důkladnějším srovnáním překladových textů. Zde se tak otevírá prostor pro další výzkum.

Učiňme nyní na základě výsledků analýzy závěrečné rozhodnutí o platnosti stanovené hypotézy: domníváme se, že zjištěné posuny v překladu nejsou natolik závažné, aby vedly ke ztrátě či výrazné změně estetických hodnot díla. Lze tedy konstatovat, že byla potvrzena původní hypotéza a že překlad splňuje požadavky na obsahovou, stylistickou, textově normativní, pragmatickou a formální ekvivalentnost. (Povejšil 1994b: 139)

ZÁVĚR

Diplomová práce se zaměřila na osobnost a dílo českého lingvisty, germanisty a překladatele Jaromíra Povejšila. Hlavním cílem práce bylo utřídit, popsat a zhodnotit jeho překladatelské dílo.

Jaromír Povejšil byl osobností s širokým odborným záběrem. Hlavní část jeho celoživotního odborného působení spadala do oblasti lingvistiky a germanistiky. Zabýval se především historickým vývojem pražské němčiny a kontrastivní česko-německou gramatikou, dále také česko-německou dvojjazyčností na našem území, historií jazykovědy, literární vědou a historií. Jaromír Povejšil je autorem více než stovky odborných článků a recenzí. Jeho nejvýznamnějšími pracemi jsou monografie *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* a *Mluvnice současné němčiny*. Zabýval se také redaktorskou a editorskou činností. Patnáct let působil jako hlavní redaktor Časopisu pro moderní filologii. Zasloužil se o vydání díla českého lingvisty Pavla Trosta.

Překladatelské dílo Jaromíra Povejšila čítá celkem dvacet čtyři titulů přeložených z německého jazyka a čtyři překlady z němčiny do češtiny. Základ tohoto díla, celkem čtrnáct titulů, tvoří literární překlady z německých originálů. Povejšil překládal především moderní prózu, zejména románovou tvorbu autorů druhé poloviny dvacátého století. Do češtiny převedl díla Friedricha Dürrenmatta, Siegfrieda Lenze, Martina Walsera, Jureka Beckera, Carla Zuckmayera a dalších. Významným Povejšilovým počinem je překlad nejstaršího díla německé umělecké prózy, středověké skladby *Oráč z Čech*. Překladatelsky se Povejšil také podílel na uvedení souborného díla Georga Büchnera, jedné z nejvýraznějších osobností německé literatury, do českého prostředí. Jaromír Povejšil překládal také dramatické texty. Do němčiny přeložil dvě dramata Josefa Topola a divadelní hru Karla Krause a Zdeňka Mahlera *Provaz o jednom konci*. Všechny tři hry byly uvedeny na německých divadelních jevištích. Při překládání do cizího jazyka Povejšil vždy spolupracoval s rodilým mluvčím. Zbývající část překladového díla, dvanáct titulů, tvoří překlady z odborné literatury a literatury faktu, v šesti případech byl Povejšil členem širšího překladatelského kolektivu. Mezi tituly vynikají dvě literárně-historické studie: *Rainer Maria Rilke, Prag, Böhmen und die Tschechen* Václava Černého (překlad do němčiny) a *Kafkovy zlé Čechy* Christopa Stölzla (překlad do češtiny).

Jaromír Povejšil se překladem zabýval i na teoretické úrovni. Problémy, na které narazil ve své praxi, rozpracoval v osmi translatologických studiích, publikovaných ve

sborníku *Překládání a čeština*. Povejšil je zastáncem překladatelského optimismu. Jeho hlavním požadavkem na práci překladatele je, aby jeho přístup k textu nebyl intuitivní, dojmový, přibližný, nýbrž racionálně zvládnutý, promyšlený a poučený. Překlad musí vždy vycházet z detailní analýzy výchozího textu. (POVEJŠIL 1994b: 139)

Jaromír Povejšil je díky svému širokému teoretickému zázemí překladatelem velmi poučeným, což se odráží v kvalitě jeho překladatelské práce. Svědčí o tom závěry translatologických analýz jeho literárních překladů, citované podrobně v kapitole 4, a také analýza provedená v předložené práci.

Text, zvolený v empirické části práce k translatologické analýze, klade na překladatele značné nároky. Novela *Lenz* německého spisovatele Georga Büchnera je dílo s mimořádnými estetickými kvalitami. Büchnerův jazyk a styl je plný kontrastů a zvláštností, autor promyšleně používá rafinovaných stylistických prostředků. Výsledky translatologické analýzy ukazují, že překladatel k textu přistoupil zodpovědně, s promyšlenou koncepcí, kterou důsledně uplatnil. Jeho překladová řešení jsou systematická a konzistentní. Překladatel vhodně a promyšleně užívá postupů kompenzace a substituce. Překladový text splňuje kritérium dvojí normy v překladu: normy reprodukční (tj. požadavek věrnosti, výstižnosti) a normy estetické (požadavek krásy). (LEVÝ 1998: 88)

RESUMÉ

Diplomová práce se zaměřuje na osobnost a dílo českého lingvisty, germanisty a překladatele Jaromíra Povejšila s důrazem na jeho překladatelské dílo.

Práce má teoreticko-empirický charakter. Je příspěvkem k dějinám a kritice překladu.

Práce přináší Povejšilovu biografii, chronologicky utříděný nástin jeho původních lingvistických prací, charakteristiku jeho ediční a redaktorské činnosti a ucelený přehled jeho překladů z německojazyčné literatury a překladů z češtiny do němčiny. Jaromír Povejšil byl osobností s širokým odborným záběrem. Zabýval se vývojem pražské němčiny, kontrastivní česko-německou gramatikou, česko-německou dvojjazyčností na českém území, staročeštinou a literární vědou a historií. Je autorem více než stovky odborných článků a autorem monografií *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* a *Mluvnice současné němčiny*. Věnoval se uměleckému překladu a překladům odborné literatury a literatury faktu. Jeho překladatelské dílo čítá 24 překladů z němčiny, z toho 14 titulů krásné literatury, většinu tvoří díla autorů 20. století. Do češtiny také převedl nejstarší dílo německé umělecké prózy, středověkou skladbu *Der Ackermann aus Böhmen*. Do němčiny přeložil dvě dramata Josefa Topola a hru Karla Krause a Zdeňka Mahlera. Vedle překládání se věnoval i teorii překladu, je autorem osmi translatologických studií.

Empirická část práce se věnuje translatologické analýze Povejšilova překladu novely *Lenz* německého spisovatele Georga Büchnera. Analýza metodologicky vychází z modelu Kathariny Reißové, publikovaného v monografii *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Zjištěné závěry potvrzují, že překlad splňuje požadavky na obsahovou, stylistickou, textově normativní, pragmatickou a formální ekvivalentnost.

Součástí práce jsou přílohy s bibliografickým soupisem Povejšilových odborných jazykovědných prací, ediční činnosti a překladatelského díla.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Diplomarbeit beschäftigt sich mit der Persönlichkeit und dem Werk des tschechischen Sprachwissenschaftlers, Germanisten und Übersetzers Jaromír Povejšil mit Betonung auf seinem übersetzerischen Werk. Die Arbeit hat einen theoretisch-empirischen Charakter. Sie soll einen Beitrag zur Übersetzungsgeschichte und Übersetzungskritik leisten. Die Arbeit beinhaltet die Biografie von Jaromír Povejšil, eine chronologisch aufgebaute Skizze seiner sprachwissenschaftlichen Arbeiten, eine Charakteristik seiner Editor- und Redaktionstätigkeit und einen Gesamtüberblick über seine Übersetzungen aus deutschsprachiger Literatur und Übersetzungen aus dem Tschechischen ins Deutsche.

Jaromír Povejšil war eine Persönlichkeit mit einer breitgefächerten Fachkompetenz. Er beschäftigte sich mit der Entwicklung des Prager Deutsch, der kontrastiven tschechisch-deutschen Grammatik, der tschechisch-deutschen Bilingualität auf tschechischem Gebiet, mit Altschechisch, Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte. Er verfasste hunderte Fachartikel und ist Autor der Monografien *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* und *Sprachbuch des gegenwärtigen Deutschs*. Er widmete sich der künstlerischer Übersetzung sowie Übersetzungen der Fachliteratur. Sein Übersetzerwerk umfasst 24 Übersetzungen aus dem Deutschen, davon 14 Titel schöner Literatur, in der Mehrheit Werke von Autoren des 20. Jahrhunderts. Er übertrug ins Tschechische auch das älteste Werk der deutschen künstlerischen Prosa, des mittelalterlichen Werkes *Der Ackermann aus Böhmen*. Er übersetzte zwei Dramen von Josef Topol und ein Stück von Karel Kraus und Zdeněk Mahler ins Deutsche. Neben der Übersetzung widmete er sich auch der Übersetzungstheorie. Er ist Autor von acht übersetzungstheoretischen Studien.

Der empirische Teil der Arbeit befasst sich mit der translatologischen Analyse Povejšils Übersetzung der Novelle *Lenz* des deutschen Schriftstellers Georg Büchner. Die Analyse geht methodologisch vom Modell von Katharina Reiß aus, das in der Monografie *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* veröffentlicht wurde. Die festgestellten Schlüsse bestätigen, dass die Übersetzung den Forderungen der semantischen, stilistischen, textnormativen und pragmatischen sowie formalen Äquivalenz gerecht wird.

Bestandteil der Arbeit sind zwei Anlagen mit bibliografischen Verzeichnissen von Povejšils fachlicher sprachwissenschaftlicher Arbeiten und seines Übersetzerwerks.

SUMMARY

This master's thesis is dedicated to the personality and work of the Czech linguist and translator Jaromír Povejšil, with an emphasis on his translation career. The thesis has a theoretical-empirical character. It contributes to the history of translation and translation criticism.

The thesis contains a biography of Jaromír Povejšil, a chronological overview of his original works in the area of linguistics and a complete list of his translations from German language as well as translations from Czech to German. Jaromír Povejšil covered a wide range of topics in his field of study. He concentrated on the development of Prague-German language, contrastive Czech-German grammar, Czech-German bilingualism, the Old Czech language, literary science and literary history. He is the author of more than a hundred papers as well as the author of two monographs *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts* and *Mluvnice současné němčiny*. He dedicated himself to field of literary translation and the translation of technical books and non-fiction. Altogether, he translated twenty-four books from German to Czech, out of which fourteen were fiction, mainly from authors from the second-half of the twentieth century. He also translated the oldest work of German artistic prose, the Middle Ages poem *Der Ackermann aus Böhmen*. He translated two plays by Josef Topol and a play by Karel Kraus and Zdeněk Mahler. In addition to translating, he dedicated himself to translation theory and is the author of eight studies on translation.

The empirical part of the thesis has focused on the analysis of Povejšil's translation of the novella *Lenz* by the German author Georg Büchner. The translation analysis is based on the methodological model of Katharina Reiß, published in her monograph *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. The results of the analysis confirm that the translated text meets the requirements of the semantic, stylistic, pragmatic, and formal equivalence.

The thesis includes an appendix with a bibliography of Jaromír Povejšil's works and translations.

BIBLIOGRAFICKÉ ODKAZY K CITACÍM

Büchner, 1987

BÜCHNER, G. *Dílo*. Praha: Odeon, 1987.

Drešerová, 1996

DREŠEROVÁ, K. *Srovnávací analýza překladů románu Friedricha Dürrenmatta Der Richter und sein Henker*. Praha, ÚTRL FFUK, 1996. [diplomová práce]

Duden, 2003

DUDEN: Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim: Bibliographisches Institut, 2003.

Elsner, 1967

Elsner, Gisela. 1967. *Obří trpaslíci* Praha: Odeon, 1967.

Hasubek, 1969

HASUBEK, P. „Ruhe“ und „Bewegung“ in Büchners „Lenz“. In *Germanisch- Romanische Monatsschrift*, Neue Folge. 1969, s.33-59.

Chromý, Lehečková, 2007

CHROMÝ, J., LEHEČKOVÁ, E. *Rozhovory s českými lingvisty*. Praha: Dauphin, 2007.

Kubitschek, 1988

KUBITSCHEK, P. Die tödliche Stille der verjehretn Welt. In *Studien zu Georg Büchner*. Berlin, Weimar: Aufbau Verlag, 1988, s. 86-104.

Kundera, 2004

KUNDERA, L. *Noc a sen a modro. Literatura německého romantismu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004.

Levý, 1998

LEVÝ, J. *Umění překladu*. Praha: Ivo Železný, 1998.

Mayer, 1960

MAYER, H. *Georg Büchner und seine Zeit*. Berlin: Aufbau Verlag, 1960.

Povejšil, 1982

ENGELMANN, B. *Hotel Bilderberg*. Praha: Svoboda, 1982.

Povejšil, 1992

POVEJŠIL, J. K překladatelské praxi Pavla Eisnera. *Časopis pro moderní filologii*, 1992, roč. 74, č. 1, s. 14-16.

Povejšil, 1994a

POVEJŠIL, J. *Mluvnice současné němčiny*. Praha: Academia, 1994.

Povejšil, 1994b

KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994.

Rachůnková, 1992

RACHŮNKOVÁ, Z. *Zamlčování překladatelé: Bibliografie 1948–1989*. Praha: Obec Překladatelů, 1992.

Reiß, 1971

REIß, K. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag, 1971.

Siebenschein, 2002

SIEBENSCHN, H. a kol. *Německo - český slovník*. Voznice: LEDA, 2002

Slovník, 1987

BOK, V., MACHÁČKOVÁ-RIEGEROVÁ, V., VESELÝ, J. et al. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských*. Praha: Odeon, 1987.

Světlá, 2001

SVĚTLÁ, J. Bibliografie prací dr. Jaromíra Povejšila. *ČMF*, 2001, roč. 83, č. 1, s. 57-64.

Svoboda, 1996

SVOBODA, T. *Johannes von Saaz: Der Ackermann aus Böhmen. Analýzy a porovnání překladů*. Praha, ÚTRL FFUK, 1996. [diplomová práce]

Vachková, 2001

VACHKOVÁ, M. Jaromír Povejšil oslavil 70. narozeniny. *ČMF*, 2001, roč. 83, č. 1, s. 55-56.

Weichselbaumerová, 1993

WEICHSELBAUMEROVÁ, J. *Překlady románu Friedricha Dürrenmatta Das Versprechen Slib do češtiny*. Praha, ÚTRL FFUK, 1993. [diplomová práce]

Veselý, Maidl, 1996

VESELÝ, J. MAIDL, V. Jaromír Povejšil wird 65 Jahre alt. *Germanoslavica*, 1996, roč. 8, č. 3, s. 184-185.

Vodrážková-Pokorná, 2006

VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ, L. K 75. narozeninám Jaromíra Povejšila. *ČMF*, 2006, roč. 88, s. 55-56.

Wiese, 1965

WIESE, B von. *Die deutsche Novelle von Goethe bis Kafka. Interpretationen II*. Düsseldorf: August Bagel Verlag, 1965.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura:

- BÜCHNER, G. *Mír chýším! Válku palácům!*. Praha: Svoboda, 1950.
- BÜCHNER, G. *Dílo*. Praha: Odeon, 1987.
- BÜCHNER, G. *Büchners Werke in einem Band*. Berlin-Weimar: Aufbau-Verlag, 1997.
- KUFNEROVÁ, Z., POVEJŠIL, J. a STRAKOVÁ, V. O záludnostech interference. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 47-53.
- POVEJŠIL, J. O překladu komunikativním a sémantickém. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 41-44.
- POVEJŠIL, J. Detail a celek překládaného textu. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 45-47.
- POVEJŠIL, J. Dramatický text a jeho překlad. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 138-144.
- POVEJŠIL, J. Jak se jazyk originálu odráží v jazyce překladu. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 78-81.
- POVEJŠIL, J. Co s metajazykem v uměleckém překladu. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 153-154.
- POVEJŠIL, J. Kulturní kontext, aluze. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 155-158.
- POVEJŠIL, J. Jak se překládají starší literární texty. In KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 180-183.

Sekundární literatura:

Monografie:

- DREŠEROVÁ, K. *Srovnávací analýza překladů románu Friedricha Dürrenmatta Der Richter und sein Henker*. Praha, ÚTRL FFUK, 1996. [diplomová práce]
- HASUBEK, P. „Ruhe“ und „Bewegung“ in Büchners „Lenz“. In *Germanisch-Romanische Monatsschrift, Neue Folge*. 1969, s. 33-59.
- CHROMÝ, J., LEHEČKOVÁ, E. *Rozhovory s českými lingvisty*. Praha: Dauphin, 2007.
- KUBITSCHKEK, P. Die tödliche Stille der verjehretn Welt. In *Studien zu Georg Büchner*. Berlin, Weimar: Aufbau Verlag, 1988, s. 86-104.

KUNDERA, L. *Noc a sen a modro. Literatura německého romantismu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004.

LEVÝ, J. *Umění překlada*. Praha: Ivo Železný, 1998.

MAYER, H. *Georg Büchner und seine Zeit*. Berlin: Aufbau Verlag, 1960.

POPOVIČ, A. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran, 1975.

RACHŮNKOVÁ, Z. *Zamlčování překladatelé: Bibliografie 1948–1989*. Praha: Obec Překladatelů, 1992.

REIß, K. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag, 1971.

SVOBODA, T. *Johannes von Saaz: Der Ackermann aus Böhmen. Analýzy a porovnání překladů*. Praha, ÚTRL FFUK, 1996. [diplomová práce]

WEICHSELBAUMEROVÁ, J. *Překlady románu Friedricha Dürrenmatta Das Versprechen Slib do češtiny*. Praha, ÚTRL FFUK, 1993. [diplomová práce]

WIESE, B von. *Die deutsche Novelle von Goethe bis Kafka. Interpretationen II*. Düsseldorf: August Bagel Verlag, 1965.

Sborníky:

KUFNEROVÁ, Z., SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994.

HRALA, M. (ed.): *Kapitoly z dějin českého překlada*. Praha: Karolinum 2002.

Periodika:

VESELÝ, J. MAIDL, V. Jaromír Povejšil wird 65 Jahre alt. *Germanoslavica*, 1996, roč. 8, č. 3, s. 184-185.

VACHKOVÁ, M. Jaromír Povejšil oslavil 70. narodeniny. *ČMF*, 2001, roč. 83, č. 1, s. 55-56.

SVĚTLÁ, J. Bibliografie prací dr. Jaromíra Povejšila. *ČMF*, 2001, roč. 83, č. 1, s. 57-64.

VÍZDALOVÁ, I.: *Stözlövy zlé Čechy* (rec.). *Tvar*, 1997, roč. 8, č. 12, s. 22.

VODRÁŽKOVÁ-POKORNÁ, L. K 75. narozeninám Jaromíra Povejšila. *ČMF*, 2006, roč. 88, s. 55-56.

Slovníky, příručky:

BOK, V., MACHÁČKOVÁ-RIEGEROVÁ, V., VESELÝ, J. et al. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských*. Praha: Odeon, 1987.

DUDEN: Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim: Bibliographisches Institut, 2003.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1989.

SIEBENSCHIN, H. a kol. *Německo - český slovník*. Voznice: LEDA, 2002

Elektronické zdroje:

Bibliografický soupis Český umělecký překlad po roce 1945 [online]. Praha: Obec překladatelů, [cit. 2010-06-20].

[cit. 2010-06]. Dostupné z WWW: < <http://www.obecprekladatelu.cz/DUP00.htm> >

Česká národní bibliografie: CNB [online]. Praha: Národní knihovna, [cit. 2010-06-20].

Dostupné z WWW: < <http://www.nkp.cz> >

Databáze inscenací Divadelního ústavu [online]. Praha: Divadelní ústav, [cit. 2010-06-20].

Dostupné z WWW: < <http://www.divadelni-ustav.cz/inscenace.aspx> >

Elektronický katalog Národní knihovny [on-line]. Praha: Národní knihovna, [cit. 2010-06-20].

Dostupné z WWW:<<http://www.nkp.cz>>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha I	Bibliografie prací Jaromíra Povejšila
Příloha II	Bibliografie překladů Jaromíra Povejšila
Příloha III	Text originálu
Příloha IV	Text překladu

Příloha I Bibliografie prací Jaromíra Povejšila

Pro přehlednost je soupis rozdělen na čtyři části: časopisecké články, monografie, slovníky a ediční činnost. Díla jsou řazena chronologicky.

1. Časopisecké články

1954

POVEJŠIL, J. Slavistika v Lipsku. *Slovanský přehled*, 1954, č. 40, s. 265.

POVEJŠIL, J. Nový život v Lužici. *Slovanský přehled*, 1954, č. 40, s. 296.

1956

POVEJŠIL, J. Sovětský příspěvek k otázce analytičnosti němčiny. *Časopis pro moderní filologii*, 1956, roč. 38, s. 307. [recenze]

1957

POVEJŠIL, J. K dějinám německé slovní zásoby. *Časopis pro moderní filologii*, 1957, roč. 39, s. 245-246. [recenze]

POVEJŠIL, J. Nové vydání Paulova Německého slovníku v NDR. *Časopis pro moderní filologii*, 1957, roč. 39, s. 246-247. [recenze]

1958

POVEJŠIL, J. K prvnímu ročníku časopisu *Cizí jazyky ve škole*. *Časopis pro moderní filologii*, 1958, roč. 40, s. 126-128.

POVEJŠIL, J. Německé dvojjazyčné obrazové slovníky. *Cizí jazyky ve škole*, 1958, roč. 1, č. 6, s. 276- 277.

POVEJŠIL, J. Weiskopf, F.C.: *Verteidigung der deutschen Sprache*. Berlin 1955. *Časopis pro moderní filologii*, 1958, roč. 40, č. 2, s. 124. [recenze]

POVEJŠIL, J. Sperber, H.: *Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin 1958. *Časopis pro moderní filologii*, 1958, roč. 40, č. 4, s. 250-251. [recenze]

POVEJŠIL, J. Stepanova, M. D.: *Slovoobrazovanije sovremennogo nemeckogo jazyka*. Moskva 1953. *Cizí jazyky ve škole*, 1958, roč. 1, č. 9, s. 427-428. [recenze]

1959

POVEJŠIL, J. K pražské němčině 17. a 18. století. *Časopis pro moderní filologii*, 1959, roč. 41, s. 65-74.

POVEJŠIL, J. Wörterbuch zu Goethes „Götz von Berlichingen“. *Časopis pro moderní filologii*, 1959, roč. 41, s. 240-241. [recenze]

1960

POVEJŠIL, J. Zur Bewertung der ersten gelehrten Zeitschrift in Österreich. *Philologica Pragensia*, 1960, roč. 3, s. 1-14, 108–116.

1961

POVEJŠIL, J. a TROST, P. Blackall, E. A.: The Emergence of German as a Literary Language 177-1775. Cambridge 1959. *Philologica Pragensia*, 1961, roč. 4, s. 55-57. [recenze]

POVEJŠIL, J. Dvě rakouské gramatiky z poloviny 18. století. *Časopis pro moderní filologii*, 1961, roč. 43, s. 34-46.

POVEJŠIL, J. Pětasedmdesátiny Theodora Fringse. *Časopis pro moderní filologii*, 1961, roč. 43, s. 242–243.

POVEJŠIL, J. Seidel, E. - Seidel-Slitty, I.: Sprachwandel im Dritten Reich. Halle 1963. *Philologica Pragensia*, 1961, roč. 4, s. 249-250. [recenze]

1962

POVEJŠIL, J. Ein Kennzeichen der Prager Deutsch. *Philologica Pragensia*, 1962, roč. 5, s. 207–210.

POVEJŠIL, J. Erämetsä, E.: Adam Smith als Mittler english-deutscher Spracheinflüsse. Helsinki 1961. *Philologica Pragensia*, 1962, roč. 5, s. 241. [recenze]

POVEJŠIL, J. Protze, H.: Das Wort Markt in den mitteldeutschen Mundarten. Berlin 1961. *Philologica Pragensia*, 1962, roč. 5, s. 241-242. [recenze]

1963

POLÁČEK, J. a POVEJŠIL, J. Germanistica Pragensia 2 (AUC Philologica I), Praha 1962. *Philologica Pragensia*, 1963, roč. 5, s. 317-319. [recenze]

POVEJŠIL, J. Gipper, H. – Schwarz, H.: Bibliographisches Handbuch zur Sprachinhaltforschung 1. Köln 1962. *Philologica Pragensia*, 1963, roč. 6, č. 3, s. 323-324. [recenze]

1964

POVEJŠIL, J. Zur Frage der Quantität im Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts. *Philologica Pragensia*, 1964, roč. 7, č. 4, s. 388-401.

1965

POVEJŠIL, J. Germanistica Pragensia 3 (AUC Philologica I), Praha 1964. *Philologica Pragensia*, 1965, roč. 8, č. 3, s. 93-94. [recenze]

POVEJŠIL, J. a JINDRA, M. Travaux linguistiques de Prague 1. *Philologica Pragensia*, 1965, roč. 8, č. 6, s. 423-425. [recenze]

POVEJŠIL, J. Die Sprache der deutschen Schriften Dobrovskýs. In *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Berlin, 1965. s. 87 – 94.

1966

POVEJŠIL, J. Theodor Frings achtzigjährig. *Philologica Pragensia*, 1966, roč. 9, č. 6, s. 430.

1967

POVEJŠIL, J. Dvojjazyčnost v západních Čechách. *Slovo a Slovesnost*, 1967, roč. 28, s. 431-434.

POVEJŠIL, J. Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Berlin 1965. *Germanistik, Internationales Referatenorgan*. Tübingen, 1967, s. 494-495. [recenze]

POPELA, J. a POVEJŠIL, J. Soupis prací prof. Pavla Trosta. *Slovo a slovesnost*, 1967, roč. 28, s. 440-446.

POVEJŠIL, J. Wortschatz in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Köln – Graz. *Philologica Pragensia*, 1967, roč. 10, č. 4, s. 248. [recenze]

1970

POVEJŠIL, J. Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur. Aufsätze und Studien II, Berlin 1968. *Philologica Pragensia*, 1970, roč. 13, č. 3, s.171-172. [recenze]

1971

POVEJŠIL, J. Balkan, L.: Les effets du bilinguisme francais-anglais sur les aptitudes intellectuelles, Bruxelles 1970. *Philologica Pragensia*, 1971, roč. 14, č. 1, s 49-50. [recenze]

POVEJŠIL, J. a VESELÝ, J. Germanistica Pragensia 5. (AUC Philologica V). Praha 1968. *Philologica Pragensia*, 1971, roč. 14, č. 1, s. 52-53. [recenze]

1972

POVEJŠIL, J. Zur komplexen syntaktischen Kondensation im Deutschen und im Tschechischen. *Studies in Modern Philology I*. Praha: Kabinet českého jazyka ČSAV, 1972, s. 79-119.

1973

POVEJŠIL, J. Veith, W. H.: Die lexikalische Stellung des Nordschlesischen. In Ostmittel- und gesamtdeutschen Bezügen. Köln 1971. *Germanistik*, 1973, roč. 14, č. 2, s. 323. [recenze]

POVEJŠIL, J. Šendels, J. I.: Mnogoznačnost i sinonimija v grammatike. Moskva 1970. *Philologica Pragensia*, 1973, roč. 16, č. 4, s. 250-251. [recenze]

1974

DUŠKOVÁ, L. a POVEJŠIL, J. Germanistica Olomucensia. Praha. *Philologica Pragensia*, 1974, roč. 17, č. 2, s. 110-111. [recenze]

1975

POVEJŠIL, J. Deutscher Dialekt und fremde Hochsprache bei zweisprachiger Bevölkerung. *Philologica Pragensia*, 1975, roč. 18, č. 2, s. 100-110.

POVEJŠIL, J. Admoni, W.: Die Entwicklungstendenzen des deutschen Satzbaus von heute. München 1973. *Philologica Pragensia*, 1975, roč. 18, č. 4, s. 239-240. [recenze]

POVEJŠIL, J. Schützeichel, R.: Althochdeutsches Wörterbuch. Tübingen 1969. *Philologica Pragensia*, 1975, roč. 18, č.4, s. 240. [recenze]

1976

POVEJŠIL, J. Zum reflexiven Passiv im Tschechischen und Deutschen. In *Studia grammatica* 13, Berlin, 1976, s. 125-129.

POVEJŠIL, J. Sovětská práce o kauzativních konstrukcích v němčině. *Slovo a slovesnost*, 1976, roč. 37, č. 4, s. 347-348.

1977

POVEJŠIL, J. Vyjadřování vidu a způsobu slovesného děje v němčině a v češtině. In *Studies in Modern Philology II*. Praha: Kabinet českého jazyka ČSAV, 1977, s. 91-112.

POPELA, J. a POVEJŠIL, J. Soupis prací prof. P. Trosta 1967-1977. *Slovo a slovesnost*, 1977, roč. 38, č. 4, s. 350-352.

POVEJŠIL, J. K jedné nerýmované Brechtově básni s nepravidelnými rytmy. *Slovo a slovesnost*, 1977, roč. 38, č. 4, s. 340-343.

1978

POVEJŠIL, J. Professor Pavel Trost zum 70. Geburtstag. *Philologica Pragensia*, 1978, roč. 21, č. 1, s. 46-47.

POVEJŠIL, J. Verzeichnis der Arbeiten von Professor Pavel Trost. *Philologica Pragensia*, 1978, roč. 21, č. 1, s. 48-60.

POVEJŠIL, J. Brinker, K.: Das Passiv im heutigen Deutsch. Form und Funktion. München – Düsseldorf, 1971. *Philologica Pragensia*, 1978, roč. 21, č. 3, s. 175-176. [recenze]

1979

DUŠKOVÁ, L. a POVEJŠIL, J. Proceedings of the Fourth International Congress of Applied Linguistics II. Stuttgart 1976. *Philologica Pragensia*, 1979, roč. 22, č. 2, s. 88-95. [recenze]

POVEJŠIL, J. Beiträge zur konfrontierenden Sprachwissenschaft. Halle 1976. *Philologica Pragensia*, 1979, roč. 22, č. 3, s. 173-175. [recenze]

POVEJŠIL, J. Pocta profesoru Pavlu Trostovi. *Philologica Pragensia*, 1979, roč. 22, č. 1, s. 30-31

POVEJŠIL, J. Zum reflexiven Passiv im Tschechischen ind im Deutschen. In *Lesebuch zum tschechisch – deutschen Sprachvergleich*. Leipzig, 1979, s. 49-55.

1982

POVEJŠIL, J. Valiska, J.: Nemecké nárečie Dobšinej. Rimavská Sobota 1980. *Philologica Pragensia*, 1982, roč. 25, č. 4, s. 222-223. [recenze]

1984

POVEJŠIL, J. Zum Verhältnis von Friedrich Karl Fulda, Johann Christoph Adelung und Josef Dobrovský. In *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*, 1984, roč. 70, č. 4, s. 145-150.

POVEJŠIL, J. Ze staročeského slovníku 2. Stč. plun. *Listy Filologické*, 1984, roč. 107, č. 3, s. 174.

POVEJŠIL, J. Newmark, P.: Approaches to Translation. Oxford-New York, 1982. *Jazykovědné aktuality*, 1984, roč. 21, č. 3/4, s. 143-144. [recenze]

1986

POVEJŠIL, J. Noch ein Wort zum Vokalismus der Mundart von Dobšiná/Dobschau. *Philologica Pragensia*, 1986, roč. 29, č. 1, s. 57-58.

1987

POVEJŠIL, J. Verzeichnes der Arbeiten von Professor Pavel Trost 1978-1987. *Philologica Pragensia*, 1987, roč. 30, č. 3, s. 150-153.

POVEJŠIL, J. Ze staročeského slovníku: Pajcoch. *Listy filologické*, 1987, roč. 110, č. 3, s. 172-173.

POVEJŠIL, J. Opposition perfektiv – imperfektiv im Deutschen. In *Probleme und Perspektiven der Satz- und Textforschung*. Praha, 1987. s. 27-30.

POVEJŠIL, J. Pavel Trost (nekrolog). *Jazykovědné aktuality*, 1987, roč. 24, č. 1/2, s. 64-67.

POVEJŠIL, J. Pavel Trost (nekrolog). In *Brücken, Germanistisches Jahrbuch DDR – ČSSR*. 1987, s. 385-392.

POVEJŠIL, J. Pavel Trost (nekrolog). *Philologica Pragensia*, 1987, roč. 30, č. 3, s. 148-149.

POVEJŠIL, J. O překladu. *Tvorba 37*, příloha *Kmen 37*, 1987. s. XI. [recenze]

1988

POVEJŠIL, J. Pavel Trost (3. 10. 1907 – 6. 1. 1987). *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, 1988, roč. 55, Wiesbaden, s. 57-59.

POVEJŠIL, J. K problematice překladu starších literárních textů. In *Translatologica Pragensia II*. Praha, 1988. s. 397-402.

POVEJŠIL, J. Dramatický text a jeho překlad. In *Sborník PedF Ústí na Labem, řada cizích jazyků*. Ústí nad Labem, 1988, s. 135-142.

POVEJŠIL, J. Odraz jazyka originálu v jazyce překladu. In *Knihovnička Sdružení českých překladatelů*. Praha, 1988.

POVEJŠIL, J. Bemerkungen zur Theorie und Praxis der kontrastiven Grammatik. In *brücken, Prag*, 1998/99. s. 213-220.

POVEJŠIL, J. Masařík, Z.: Die frühneuhochdeutsche Geschäftssprache im Mähren. Brno, 1985. *Philologica Pragensia*, 1988, roč. 31, č.1, s. 58. [recenze]

1989

POVEJŠIL, J. K osobním jménům Patejdl, Ploch a Ploc/Plotz. *Naše řeč*, 1989, roč. 72, č. 2, s. 107.

1990

POVEJŠIL, J. Allusion in der Übersetzung. Referát na 12. světovém kongresu FIT, Bělehrad, 1990.

1991

POVEJŠIL, J. Příjmení Fišnar. *Naše řeč*, 1991, roč. 74, č. 3, s. 161-162.

POVEJŠIL, J. Kluge, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. *Časopis pro moderní filologii*, 1992, roč. 73, č. 1, s. 49-51. [recenze]

POVEJŠIL, J. Eduard Beneš achtzigjährig. *Linguistica Pragensia*, 1991, č. 2, s. 98-99.

1992

POVEJŠIL, J. K překladatelské praxi Pavla Eisnera. *Časopis pro moderní filologii*, 1992, roč. 74, č. 1, s. 14-16.

POVEJŠIL, J. Bemerkungen über Čapek Gespräche mit T. G. Masaryk und Eckermanns Gespräche mit Goethe. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Halle*, 1992, roč. 41, č. 1, s. 15-17.

1993

HOMOLKOVÁ, M., NEDVĚDOVÁ, M., NEJEDLÝ, P., NĚMEC, I. a POVEJŠIL, J. Erscheinungen der schriftlosen Kommunikation in den ältesten schriftlichen Denkmälern. *Slovo a slovesnost*, 1993, roč. 54, č. 3, s. 198-200.

POVEJŠIL, J. Šimečková, A.: O němčině pro Čechy. *Časopis pro moderní filologii*, 1993, roč. 76, č. 2, s. 118-119. [recenze]

POVEJŠIL, J. K česko – německému jazykovému kontaktu. *Časopis pro moderní filologii*, 1993, roč. 76, č. 2, s. 101-108.

POVEJŠIL, J. K Čapkovým hovorům s T. G. Masarykem a Eckermanovým Rozhovorům s Goethem. In *O Čapkových hovorech s T. G. Masarykem*. Praha, 1994, s. 34-36.

1994

POVEJŠIL, J. O překladu komunikativním a sémantickém. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 41-44.

POVEJŠIL, J. Detail a celek překládaného textu. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 45-47.

POVEJŠIL, J. Dramatický text a jeho překlad. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 138-144.

POVEJŠIL, J. Jak se jazyk originálu odráží v jazyce překladu. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 78-81.

POVEJŠIL, J. Co s metajazykem v uměleckém překladu. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 153-154.

POVEJŠIL, J. Kulturní kontext, aluze. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 155-158.

KUFNEROVÁ, Z., POVEJŠIL, J. a STRAKOVÁ, V. O záludnostech interference. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 47-53.

POVEJŠIL, J. Jak se překládají starší literární texty. In KUFNEROVÁ, Z. a SKOUMALOVÁ, Z. (eds.). *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 180-183.

POVEJŠIL, J. In memoriam Pavel Trost (1907-1987). *Brücken. Neue Folge. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei*, 1994, č. 2, s. 189.

1995

POVEJŠIL, J. Cena Josefa Jungmanna. Canetti, E.: Masa a moc, Jung, C. G.: Duše moderního člověka. *Literární noviny*, 1995, roč. 6, č. 40, s. 7. [posudek překladu]

POVEJŠIL, J. Pechar, J.: Umělecký překlad v teorii a praxi. *Literární noviny*, 1995, č. 42, s. 7. [recenze]

1996

POVEJŠIL, J. Duden Das grosse Fremdwörterbuch. *Časopis pro moderní filologii*, 1996, roč. 78, č. 2, s. 104-105. [recenze]

1997

POVEJŠIL, J. Oldřichu Leškovi k sedmdesátým narozeninám. *Časopis pro moderní filologii*, 1997, roč. 79, č. 2, s. 65-66.

POVEJŠIL, J. Tschechisch – Deutsch. In *Kontaktlinguistik – Contact Linguistics – Linguistique de contact*. 2. Halbband. Berlin-New York: W. de Gruyter, 1997, s. 1656-1662.

POVEJŠIL, J. Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945-92. *Časopis pro moderní filologii*, 1997, roč. 79, č. 1, s. 50-52. [recenze]

POVEJŠIL, J. Ewald Osers a němčina. In *Ewaldu Osersovi k osmdesátinám*. Praha : JTP, 1997, s. 59-61.

POVEJŠIL, J. Nepatříčná chvála. *Lidové noviny*, 1997, 10, č. 296., s. 10. [glosa k nekrologu V. Bretta *Překladaťel Fanfána Tulipána*]

1988

POVEJŠIL, J. Jazyky a jejich vztahy. Čeština a Němčina. In *Český jazyk*. Opole, 1998, s. 43-51.

1999

POVEJŠIL, J. Germanistica Pragensia XIII. *Časopis pro moderní filologii*, 1999, roč. 81, č. 2, s. 109. [recenze]

POVEJŠIL, J. Vzniká svaz českých germanistů. *Časopis pro moderní filologii*, 1999, roč. 81, č. 2, s. 113.

POVEJŠIL, J. Osmdesát ročníků Časopisu pro moderní filologii, kolik dalších?. *Časopis pro moderní filologii*, 1999, roč. 81, č. 2, s. 65-68.

2000

POVEJŠIL, J. Vaňková, L.: Die frühneuhochdeutsche Kanzleisprache des Kuhländchens. *Časopis pro moderní filologii*, 2000, roč. 82, č. 1, s. 57-59. [recenze]

POVEJŠIL, J. Bemerkungen zu Jan Münzers tschechischer Übersetzung der Letzten Tage der Menschheit von Karl Kraus. In *Brücken nach Prag. Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei. Festschrift für Kurt Krolop zum 70. Geburtstag*. Frankfurt am Main, 2000, s. 237-242.

2001

POVEJŠIL, J. Jidiš. In: KARLÍK, P., NEKULA, M. a PLESKALOVÁ, J. *Čeština v jazykovědných pojmech*. Praha: LN, 2001.

2003

POVEJŠIL, J. brücken. Neue Folge 11. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2003. *Časopis pro moderní filologii*, 2005, roč. 85, č. 2, s. 108. [recenze]

2005

POVEJŠIL, J. Ein Grusswort an Alena Šimečková. *Germanistica Pragensia*, 2005, č. 18, s. 11-12.

2006

POVEJŠIL, J. Stefan Michael Newerkla, Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. *Časopis pro moderní filologii*, 2006, roč. 88, č.1. [recenze]

POVEJŠIL, J. Marek Nekula, „...v jednom poschodí vnitřní babylonské věže...“ (Jazyky Franze Kafky). *Časopis pro moderní filologii*, 2006, roč. 88, č. 2, s. 107. [recenze]

POVEJŠIL, J. a VACHKOVÁ, M. Za prof. Alenu Šimečkovou. *Časopis pro moderní filologii*, 2006, roč. 88, č.1, s. 62-64.

2007

POVEJŠIL, J. Germanistica Pragensia XVIII. (Acta Universitatis Carolinae, Philologica 3, 2001). *Časopis pro moderní filologii*, 2007, roč. 89, č.1, s. 42. [recenze]

POVEJŠIL, J. Tschechien – Slowakei 2004. *Časopis pro moderní filologii*, 2007, roč. 89, č. 2, s. 116. [recenze]

POVEJŠIL, J. brücken. Emil Skála zu Ehren. *Časopis pro moderní filologii*, 2007, roč. 89, č.2, s. 116-118. [recenze]

2008

POVEJŠIL, J. Vodrážková-Pokorná, L.: Die Prager Germanistik nach 1882. *Časopis pro moderní filologii*, 2008, roč. 90, č. 1, s. 44. [recenze]

POVEJŠIL, J. Sto let od narození Pavla Trosta. *Časopis pro moderní filologii*, 2008, roč. 90, č. 1, s. 60.

2. Monografie

POVEJŠIL, J. *Pražská němčina 17. a 18. století. Příspěvek k dějinám spisovné němčiny*. 1966. [disertační práce, strojopis]

POVEJŠIL, J. *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts*. Praha: Rozpravy ČSAV 90, sešit 2, Praha: Academia, 1966.

POVEJŠIL, J. *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts: Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Schriftsprache*. Praha: Academia, 1980.

POVEJŠIL, J. *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1980.

POVEJŠIL, J. *Mluvnice současné němčiny*. Praha: Academia 1987. (2. vydání 1992, 3. vydání 1994, dotisk 1999)

3. Slovníky

Staročeský slovník. sešity 19-25. Praha: Academia, 1990-2004. [člen autorského kolektivu]

Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužicko-srbských. Praha: Odeon, 1987. [člen autorského kolektivu]

4. Ediční a bibliografická činnost

Bibliografie československé moderní filologie za rok 1957. In *Bibliografie Slovanské knihovny* 3, č. 5-6, 1958. s. 177 – 258. [člen autorského kolektivu]

Bibliografie československé moderní filologie za rok 1958. Praha: Kabinet pro moderní filologii ČSAV, 1959. [člen autorského kolektivu]

- KEJZLAR, R., POVEJŠIL, J. (eds.). *Bibliografie československé moderní filologie za rok 1959*. Praha: Kabinet pro moderní filologii ČSAV, 1961.
- KEJZLAR, R., POVEJŠIL, J. (eds.). *Bibliografie československé moderní filologie za rok 1960*. Praha: Kabinet pro moderní filologii ČSAV, 1962.
- KEJZLAR, R., POVEJŠIL, J. (eds.). *Bibliografie československé moderní filologie za rok 1961*. Praha: Kabinet pro moderní filologii ČSAV, 1963.
- KEJZLAR, R., POVEJŠIL, J. (eds.). *Bibliografie československé moderní filologie za rok 1962*. Praha: Kabinet pro moderní filologii ČSAV, 1964.
- POVEJŠIL, J., VESELÝ, J. (eds.). *Bibliografie československé moderní filologie za rok 1963*. Státní knihovna ČSSR – BSSV. Novinky literatury, Společenské vědy 6. Jazykověda – literární věda č. 3., 1965.
- HAJČOVÁ, E., POVEJŠIL, J., SGALL, P. (eds.). *Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung XIV., Probleme und Perspektiven der Satz- und Textforschung*. Praha: MFF UK, 1987.
- TROST, P. *Studie o jazycích a literatuře*. Praha : Torst, 1995. [sestavil, cizojazyčné texty přeložil a doslov napsal Jaromír Povejšil]
- TROST, P. *Studien über Sprache und Literatur*. Leipzig: Universitätsverlag, 2006. [sestavil, přeložil a doslov napsal Jaromír Povejšil]

Příloha II Bibliografie překladů Jaromíra Povejšila

1. Překlady do českého jazyka

A. Beletrie

- ZINNER, H. *Ďábelský kruh*. Praha: Dilia, 1956. [spolu s Jiřím Stachem]
ELSNER, G. *Obří trpaslíci*. Praha: Odeon, 1967.
BECKER, J. *Jákob lhář*. Praha: Odeon, 1969.
ZUCKMAYER, C. *Masopustní zповěď*. Praha: Odeon, 1971.
FRANK, L. *Z tří milionů tři*. Praha: Svoboda, 1974.
LENZ, S. *Vzor*. Praha: Svoboda, 1976.
WALSER, M. *Bez lásky*. Praha: Odeon 1981.
ENGELMANN, B. *Hotel Bilderberg*. Praha: Svoboda, 1982.
SAAZ, J. von. *Oráč z Čech*. Praha: Vyšehrad, 1985. (2. vydání 1994)
MUSCHG, A. *Návštěva v Švýcarsku*. In *Antologie švýcarských povídek*. Odeon: Praha. 1986.
SCHÜTZ, H. *Julie aneb Výchova k sborovému zpěvu*. Praha: Odeon, 1986.
BÜCHNER, G. Lenz. In *Dílo*. Praha: Odeon, 1987.
DÜRRENMATT, F. *Soudce a jeho kat. Podezření. Slib*. Praha: Odeon, 1989.
SIMMEL, J. M. *Všechno přiznávám, všechno ...*. Praha: Exact Service, 1993.

B. Odborná literatura a literatura faktu

- Německo. In *Velká sovětská encyklopedie*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1955, s. 335. [překlad z ruštiny]
Katalog k výstavě Grafika 80. let Spolkové republiky Německo. Praha: Středočeská galerie, 1991.
Katalog k výstavě obrazů Herberta Achternbusche. Praha: Goethe Institut, 1996.
EVANS, R. J. W. *Rudolf II. a jeho svět : myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612*. Praha: Mladá fronta, 1997. [překlad německých citátů]
STÖLZL, Ch. *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského žida*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997.
WESSEL, M. S. *Střed je na západě*. In *Evropa očima Čechů*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1997, s. 73-94.
Španělsko. Pyreneje, atlantické pobřeží, centrální Španělsko. Cestovní příručka. Praha: Nelles Guide, 1997.

Kronika křesťanství. Praha: Fortuna Print – Knižní klub, 1998. [překlad hesel *Rodí se křesťanská Evropa – Raný středověk*, s. 74-77, *Zachování a obnovení víry – Vrcholný a pozdní středověk*, s. 128-131, *Věk náboženských válek – Reformace a protireformace*, s. 214-217]

MESSNER, R. *Yetti. Legenda a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.

Nádherná, Sidonie. Sborník z mezinárodního sympozia Návrat domů/ Rückkehr nach Janowitz. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2000.

HOCKE, G. R. *Svět jako labyrint. Manýrismus v literatuře*. Praha: Triáda/H+H, 2001. [člen kolektivu překladatelů, překlad kapitol *Svět v obrazech*, s. 340-381; *Pararétorika a conceitismus*, s. 382-423]

2. Překlady do německého jazyka

A. Drama

TOPOL, J. *Nachtigall zum Abendessen*. Wien: Universaledition, 1967. [spolu s G. Schulzovou]

TOPOL, J. *Fastnacht*. Wien: Universaledition, 1968. [spolu s K. Krolopem]

TOPOL, J. *Faschingsende*. Wien: Universal Edition, 1968. [spolu s K. Krolopem a Oskarem Willnerem]

KRAUS, K., MAHLER, Z. *Strick mit einem Ende*. Wien: Universaledition, 1968. [spolu s K. Krolopem]

B. Odborná literatura

ČERNÝ, V. *Rainer Maria Rilke, Prag, Böhmen und die Tschechen*. Praha: Artia, 1966 [spolu s B. Wolfovou]

Příloha III

Den 20. Jänner ging Lenz durchs Gebirg. Die Gipfel und hohen Bergflächen im Schnee, die Täler hinunter graues Gestein, grüne Flächen, Felsen und Tannen.

Es war naßkalt; das Wasser rieselte die Felsen hinunter und sprang über den Weg. Die Äste der Tannen hingen schwer herab in die feuchte Luft. Am Himmel zogen graue Wolken, aber alles so dicht – und dann dampfte der Nebel herauf und strich schwer und feucht durch das Gesträuch, so träg, so plump. 5

Er ging gleichgültig weiter, es lag ihm nichts am Weg, bald auf-, bald abwärts. Müdigkeit spürte er keine, nur war es ihm manchmal unangenehm, daß er nicht auf dem Kopf gehn konnte. 10

Anfangs drängte es ihm in der Brust, wenn das Gestein so wegsprang, der graue Wald sich unter ihm schüttelte und der Nebel die Formen bald verschlang, bald die gewaltigen Glieder halb enthüllte; es drängte in ihm, er suchte nach etwas, wie nach verlorenen Träumen, aber er fand nichts. Es war ihm alles so klein, so nahe, so naß; er hätte die Erde hinter den Ofen setzen mögen. Er begriff nicht, daß er so viel Zeit brauchte, um einen Abhang hinunterzuklimmen, einen fernen Punkt zu erreichen; er meinte, er müsse alles mit ein paar Schritten ausmessen können. Nur manchmal, wenn der Sturm das Gewölk in die Täler warf und es den Wald heraufdampfte, und die Stimmen an den Felsen wach wurden, bald wie fern verhallende Donner und dann gewaltig heranbrausten, in Tönen, als wollten sie in ihrem wilden Jubel die Erde besingen, und die Wolken wie wilde, wichernde Rosse heransprengten, und der Sonnenschein dazwischen durchging und kam und sein blitzendes Schwert an den Schneeflächen zog, so daß ein helles, blendendes Licht über 20 25 30

die Gipfel in die Täler schnitt; oder wenn der Sturm das Gewölk
abwärts trieb und einen lichtblauen See hineinriß und dann der
Wind verhallte und tief unten aus den Schluchten, aus den
Wipfeln der Tannen wie ein Wiegenlied und Glockengeläute
5 heraufsummte, und am tiefen Blau ein leises Rot hinaufklomm
und kleine Wölkchen auf silbernen Flügeln durchzogen, und alle
Berggipfel, scharf und fest, weit über das Land hin glänzten und
blitzten – riß es ihm in der Brust, er stand, keuchend, den Leib
vorwärts gebogen, Augen und Mund weit offen, er meinte, er
10 müsse den Sturm in sich ziehen, alles in sich fassen, er dehnte
sich aus und lag über der Erde, er wühlte sich in das All hinein,
es war eine Lust, die ihm wehe tat; oder er stand still und legte
das Haupt ins Moos und schloß die Augen halb, und dann zog
es weit von ihm, die Erde wich unter ihm, sie wurde klein wie
15 ein wandelnder Stern und tauchte sich in einen brausenden
Strom, der seine klare Flut unter ihm zog. Aber es waren nur
Augenblicke; und dann erhob er sich nüchtern, fest, ruhig, als
wäre ein Schattenspiel vor ihm vorübergezogen – er wußte von
nichts mehr.

20 Gegen Abend kam er auf die Höhe des Gebirgs, auf das
Schneefeld, von wo man wieder hinabstieg in die Ebene nach
Westen. Er setzte sich oben nieder. Es war gegen Abend ruhiger
geworden; das Gewölk lag fest und unbeweglich am Himmel;
soweit der Blick reichte, nichts als Gipfel, von denen sich breite
25 Flächen hinabzogen, und alles so still, grau, dämmernd. Es
wurde ihm entsetzlich einsam; er war allein, ganz allein. Er
wollte mit sich sprechen, aber er konnte nicht, er wagte kaum
zu atmen; das Biegen seines Fußes tönte wie Donner unter ihm,
er mußte sich niedersetzen. Es faßte ihn eine namenlose Angst
30 in diesem Nichts: er war im Leeren! Er riß sich auf und flog
den Abhang hinunter.

Es war finster geworden, Himmel und Erde verschmolzen
in eins. Es war, als ginge ihm was nach und als müsse ihn
was Entsetzliches erreichen, etwas, das Menschen nicht er-
35 tragen können, als jage der Wahnsinn auf Rossen hinter
ihm.

Endlich hörte er Stimmen; er sah Lichter, es wurde ihm
leichter. Man sagte ihm, er hätte noch eine halbe Stunde nach
Waldbach.

Er ging durch das Dorf. Die Lichter schienen durch die
5 Fenster, er sah hinein im Vorbeigehen: Kinder am Tische, alte
Weiber, Mädchen, alles ruhige, stille Gesichter. Es war ihm, als
müsse das Licht von ihnen ausstrahlen; es ward ihm leicht, er
war bald in Waldbach im Pfarrhause.

Man saß am Tische, er hinein; die blonden Locken hingen ihm
um das bleiche Gesicht, es zuckte ihm in den Augen und um
10 den Mund, seine Kleider waren zerrissen.

Oberlin hieß ihn willkommen, er hielt ihn für einen Hand-
werker: „Sein Sie mir willkommen, obschon Sie mir un-
bekannt.“ – „Ich bin ein Freund von Kaufmann und bringe
Ihnen Grüße von ihm.“ – „Der Name, wenn's beliebt?“ – 15
„Lenz.“ – „Ha, ha, ha, ist er nicht gedruckt? Habe ich nicht
einige Dramen gelesen, die einem Herrn dieses Namens
zugeschrieben werden?“ – „Ja, aber belieben Sie, mich nicht
darnach zu beurteilen.“

Man sprach weiter, er suchte nach Worten und erzählte rasch, 20
aber auf der Folter; nach und nach wurde er ruhig – das heim-
liche Zimmer und die stillen Gesichter, die aus dem Schatten
hervortraten: das helle Kindergesicht, auf dem alles Licht zu
ruhen schien und das neugierig, vertraulich aufschaute, bis
zur Mutter, die hinten im Schatten engelgleich stille saß. Er 25
ging an zu erzählen, von seiner Heimat; er zeichnete aller-
hand Trachten, man drängte sich teilnehmend um ihn, er
war gleich zu Haus. Sein blasses Kindergesicht, das jetzt
lächelte, sein lebendiges Erzählen! Er wurde ruhig; es war
ihm, als träten alte Gestalten, vergessene Gesichter wieder 30
aus dem Dunkeln, alte Lieder wachten auf, er war weg,
weit weg.

Endlich war es Zeit zum Gehen. Man führte ihn über die
StraÙe: das Pfarrhaus war zu eng, man gab ihm ein Zimmer im
Schulhause. Er ging hinauf. Es war kalt oben, eine weite Stube, 35
leer, ein hohes Bett im Hintergrund. Er stellte das Licht auf

den Tisch und ging auf und ab. Er besann sich wieder auf den Tag, wie er hergekommen, wo er war. Das Zimmer im Pfarrhause mit seinen Lichtern und lieben Gesichtern, es war ihm wie ein Schatten, ein Traum, und es wurde ihm leer, wieder
 5 wie auf dem Berg; aber er konnte es mit nichts mehr ausfüllen, das Licht war erloschen, die Finsternis verschlang alles. Eine unnennbare Angst erfaßte ihn. Er sprang auf, er lief durchs Zimmer, die Treppe hinunter, vors Haus; aber umsonst, alles finster, nichts – er war sich selbst ein Traum. Einzelne Gedanken huschten auf, er hielt sie fest; es war ihm, als müsse er
 10 immer ‚Vater unser‘ sagen. Er konnte sich nicht mehr finden; ein dunkler Instinkt trieb ihn, sich zu retten. Er stieß an die Steine, er riß sich mit den Nägeln; der Schmerz fing an, ihm das Bewußtsein wiederzugeben. Er stürzte sich in den
 15 Brunnenstein, aber das Wasser war nicht tief, er patschte darin.

Da kamen Leute; man hatte es gehört, man rief ihm zu. Oberlin kam gelaufen. Lenz war wieder zu sich gekommen, das ganze Bewußtsein seiner Lage stand vor ihm, es war ihm wieder
 20 leicht. Jetzt schämte er sich und war betrübt, daß er den guten Leuten angst gemacht; er sagte ihnen, daß er gewohnt sei, kalt zu baden, und ging wieder hinauf; die Erschöpfung ließ ihn endlich ruhen.

Den andern Tag ging es gut. Mit Oberlin zu Pferde durch
 25 das Tal: breite Bergflächen, die aus großer Höhe sich in ein schmales, gewundnes Tal zusammenzogen, das in mannigfachen Richtungen sich hoch an den Bergen hinaufzog; große Felsenmassen, die sich nach unten ausbreiteten; wenig Wald, aber alles im grauen, ernsten Anflug; eine Aussicht nach Westen in das
 30 Land hinein und auf die Bergkette, die sich grad hinunter nach Süden und Norden zog und deren Gipfel gewaltig, ernsthaft oder schweigend still, wie ein dämmernder Traum, standen. Gewaltige Lichtmassen, die manchmal aus den Tälern, wie ein goldner Strom, schwoilen, dann wieder Gewölk, das an dem
 35 höchsten Gipfel lag und dann langsam den Wald herab in das Tal klomm oder in den Sonnenblitzen sich wie ein fliegendes,

silbernes Gespenst herabsenkte und hob; kein Lärm, keine Bewegung, kein Vogel, nichts als das bald nahe, bald ferne Wehn des Windes. Auch erschienen Punkte, Gerippe von Hütten, Bretter mit Stroh gedeckt, von schwarzer, erster
 5 Farbe. Die Leute, schweigend und ernst, als wagten sie die Ruhe ihres Tales nicht zu stören, grüßten ruhig, wie sie vorbeiritten.

In den Hütten war es lebendig: man drängte sich um Oberlin, er wies zurecht, gab Rat, tröstete; überall zutrauensvolle Blicke, Gebet. Die Leute erzählten Träume, Ahnungen. Dann rasch
 10 ins praktische Leben: Wege angelegt, Kanäle gegraben, die Schule besucht.

Oberlin war unermüdlich, Lenz fortwährend sein Begleiter, bald in Gespräch, bald tätig am Geschäft, bald in die Natur versunken. Es wirkte alles wohltätig und beruhigend auf ihn.
 15 Er mußte Oberlin oft in die Augen sehen, und die mächtige Ruhe, die uns über der ruhenden Natur, im tiefen Wald, in mond hellen, schmelzenden Sommernächten überfällt, schien ihm noch näher in diesem ruhigen Auge, diesem ehrwürdigen
 20 ernstesten Gesicht. Er war schüchtern; aber er machte Bemerkungen, er sprach. Oberlin war sein Gespräch sehr angenehm, und das anmutige Kindergesicht Lenzens machte ihm große Freude.

Aber nur solange das Licht im Tale lag, war es ihm erträglich; gegen Abend befiel ihn eine sonderbare Angst, er hätte der
 25 Sonne nachlaufen mögen. Wie die Gegenstände nach und nach schattiger wurden, kam ihm alles so traumartig, so zuwider vor: es kam ihm die Angst an wie Kindern, die im Dunkeln schlafen; es war ihm, als sei er blind. Jetzt wuchs sie, der Alp des Wahnsinns setzte sich zu seinen Füßen: der rettungslose Gedanke, als
 30 sei alles nur sein Traum, öffnete sich vor ihm; er klammerte sich an alle Gegenstände. Gestalten zogen rasch an ihm vorbei, er drängte sich an sie; es waren Schatten, das Leben wich aus ihm, und seine Glieder waren ganz starr. Er sprach, er sang, er rezitierte Stellen aus Shakespeare, er griff nach allem, was sein
 35 Blut sonst hatte rascher fließen machen, er versuchte alles,

aber – kalt, kalt! Er mußte dann hinaus ins Freie. Das wenige, durch die Nacht zerstreute Licht, wenn seine Augen an die Dunkelheit gewöhnt waren, machte ihm besser; er stürzte sich in den Brunnen, die grelle Wirkung des Wassers machte ihm besser; auch hatte er eine geheime Hoffnung auf eine Krankheit – er verrichtete sein Baden jetzt mit weniger Geräusch.

Doch je mehr er sich in das Leben hineinlebte, ward er ruhiger. Er unterstützte Oberlin, zeichnete, las die Bibel; alte, vergangene Hoffnungen gingen in ihm auf; das Neue Testament trat ihm hier so entgegen. . . Wie Oberlin ihm erzählte, wie ihm eine unsichtbare Hand auf der Brücke gehalten hätte, wie auf der Höhe ein Glanz seine Augen geblendet hätte, wie er eine Stimme gehört hätte, wie es in der Nacht mit ihm gesprochen und wie Gott so ganz bei ihm eingekehrt, daß er kindlich seine Lose aus der Tasche holte, um zu wissen, was er tun sollte: dieser Glaube, dieser ewige Himmel im Leben, dieses Sein in Gott – jetzt erst ging ihm die Heilige Schrift auf. Wie den Leuten die Natur so nah trat, alles in himmlischen Mysterien; aber nicht gewaltsam majestätisch, sondern noch vertraut.

Eines Morgens ging er hinaus. Die Nacht war Schnee gefallen; im Tal lag heller Sonnenschein, aber weiterhin die Landschaft halb im Nebel. Er kam bald vom Weg ab und eine sanfte Höhe hinauf, keine Spur von Fußtritten mehr, neben einem Tannenwald hin; die Sonne schnitt Kristalle, der Schnee war leicht und flockig, hie und da Spur von Wild leicht auf dem Schnee, die sich ins Gebirg hinzog. Keine Regung in der Luft als ein leises Wehen, als das Rauschen eines Vogels, der die Flocken leicht vom Schwanz stäubte. Alles so still, und die Bäume weithin mit schwankenden weißen Federn in der tiefblauen Luft. Es wurde ihm heimlich nach und nach. Die einförmigen, gewaltigen Flächen und Linien, vor denen es ihm manchmal war, als ob sie ihn mit gewaltigen Tönen anredeten, waren verhüllt; ein heimliches Weihnachtsgefühl beschlich ihn: er meinte manchmal, seine Mutter müsse hinter einem

Baume hervortreten, groß, und ihm sagen, sie hätte ihm dies alles beschert. Wie er hinunterging, sah er, daß um seinen Schatten sich ein Regenbogen von Strahlen legte; es wurde ihm, als hätte ihn was an der Stirn berührt, das Wesen sprach ihn an.

Er kam hinunter. Oberlin war im Zimmer; Lenz kam heiter auf ihn zu und sagte ihm, er möge wohl einmal predigen. – „Sind Sie Theologe?“ – „Ja!“ – „Gut, nächsten Sonntag.“

Lenz ging vergnügt auf sein Zimmer. Er dachte auf einen Text zum Predigen und verfiel in Sinnen, und seine Nächte wurden ruhig. Der Sonntagmorgen kam, es war Tauwetter eingefallen. Vorüberstreichende Wolken, Blau dazwischen. Die Kirche lag neben am Berg hinauf, auf einem Vorsprung; der Kirchhof drumherum. Lenz stand oben, wie die Glocke läutete und die Kirchengänger, die Weiber und Mädchen in ihrer ernstesten schwarzen Tracht, das weiße gefaltete Schnupftuch auf dem Gesangbuch und den Rosmarinzweig, von den verschiedenen Seiten die schmalen Pfade zwischen den Felsen herauf- und herabkamen. Ein Sonnenblick lag manchmal über dem Tal, die laue Luft regte sich langsam, die Landschaft schwamm im Duft, fernes Geläute – es war, als löste sich alles in eine harmonische Welle auf.

Auf dem kleinen Kirchhof war der Schnee weg, dunkles Moos unter den schwarzen Kreuzen; ein verspäteter Rosenstrauch lehnte an der Kirchhofmauer, verspätete Blumen dazu unter dem Moos hervor; manchmal Sonne, dann wieder dunkel. Die Kirche fing an, die Menschenstimmen begegneten sich im reinen hellen Klang; ein Eindruck, als schäue man in reines, durchsichtiges Bergwasser. Der Gesang verhallte – Lenz sprach. Er war schüchtern; unter den Tönen hatte sein Starrkrampf sich ganz gelegt, sein ganzer Schmerz wachte jetzt auf und legte sich in sein Herz. Ein süßes Gefühl unendlichen Wohls beschlich ihn. Er sprach einfach mit den Leuten; sie litten alle mit ihm, und es war ihm ein Trost, wenn er über einige müdgeweinte Augen Schlaf und gequälten Herzen Ruhe bringen, wenn er über dieses von materiellen Bedürfnissen gequälte Sein, diese

dumpfen Leiden gen Himmel leiten konnte. Er war fester geworden, wie er schloß – da fingen die Stimmen wieder an:

5 Laß in mir die heil'gen Schmerzen,
Tiefe Bronnen ganz aufbrechen;
Leiden sei all mein Gewinst,
Leiden sei mein Gottesdienst.

Das Drängen in ihm, die Musik, der Schmerz, erschütterte ihn. Das All war für ihn in Wunden; er fühlte tiefen, unnennbaren Schmerz davon. Jetzt ein anderes Sein: göttliche, zuckende
10 Lippen bückten sich über ihm nieder und sogten sich an seine Lippen; er ging auf sein einsames Zimmer. Er war allein, allein! Da rauschte die Quelle, Ströme brachen aus seinen Augen, er krümmte sich in sich, es zuckten seine Glieder, es war ihm, als müsse er sich auflösen, er konnte kein Ende finden der Wollust.
15 Endlich dämmerte es in ihm: er empfand ein leises tiefes Mitleid mit sich selbst, er weinte über sich; sein Haupt sank auf die Brust, er schlief ein. Der Vollmond stand am Himmel; die Locken fielen ihm über die Schläfe und das Gesicht, die Tränen hingen ihm an den Wimpern und trockneten auf den Wangen –
20 so lag er nun da allein, und alles war ruhig und still und kalt, und der Mond schien die ganze Nacht und stand über den Bergen.

Am folgenden Morgen kam er herunter, er erzählte Oberlin ganz ruhig, wie ihm die Nacht seine Mutter erschienen sei: sie sei in einem weißen Kleid aus der dunkeln Kirchhofmauer hervorgetreten und habe eine weiße und eine rote Rose an der Brust stecken gehabt; sie sei dann in eine Ecke gesunken, und die Rosen seien langsam über sie gewachsen, sie sei gewiß tot; er sei ganz ruhig darüber. Oberlin versetzte ihm nun, wie er bei
30 dem Tod seines Vaters allein auf dem Felde gewesen sei und er dann eine Stimme gehört habe, so daß er wußte, daß sein Vater tot sei; und wie er heimgekommen, sei es so gewesen. Das führte sie weiter: Oberlin sprach noch von den Leuten im Gebirge, von Mädchen, die das Wasser und Metall unter der Erde fühlten,
35 von Männern, die auf manchen Berghöhen angefaßt würden

und mit einem Geiste rängen; er sagte ihm auch, wie er einmal im Gebirg durch das Schauen in ein leeres tiefes Bergwasser in eine Art von Somnambulismus versetzt worden sei. Lenz sagte, daß der Geist des Wassers über ihn gekommen sei, daß er dann etwas von seinem eigentümlichen Sein empfunden hätte. Er fuhr weiter fort: Die einfachste, reinste Natur hinge am nächsten mit der elementarischen zusammen; je feiner der Mensch geistig fühlt und lebt, um so abgestumpfter würde dieser elementarische Sinn; er halte ihn nicht für einen hohen Zustand, er sei nicht selbständig genug, aber er meine, es müsse ein
10 unendliches Wonnegefühl sein, so von dem eigentümlichen Leben jeder Form berührt zu werden, für Gesteine, Metalle, Wasser und Pflanzen eine Seele zu haben, so traumartig jedes Wesen in der Natur in sich aufzunehmen, wie die Blumen mit dem Zu- und Abnehmen des Mondes die Luft. 15

Er sprach sich selbst weiter aus: wie in allem eine unaussprechliche Harmonie, ein Ton, eine Seligkeit sei, die in den höhern Formen mit mehr Organen aus sich herausgriffe, tönnte, auffaßte und dafür aber auch um so tiefer affiziert würde; wie in den niedrigen Formen alles zurückgedrängter, beschränkter,
20 dafür aber auch die Ruhe in sich größer sei. Er verfolgte das noch weiter. Oberlin brach es ab, es führte ihn zu weit von seiner einfachen Art ab. Ein ander Mal zeigte ihm Oberlin Farbentäfelchen, er setzte ihm auseinander, in welcher Beziehung jede Farbe mit dem Menschen stände; er brachte zwölf
25 Apostel heraus, deren jeder durch eine Farbe repräsentiert würde. Lenz faßte das auf, er spann die Sache weiter, kam in ängstliche Träume und fing an, wie Stilling, die Apokalypse zu lesen, und las viel in der Bibel.

Um diese Zeit kam Kaufmann mit seiner Braut ins Scintal. 30 Lenzen war anfangs das Zusammentreffen unangenehm; er hatte sich so ein Plätzchen zurechtgemacht, das bißchen Ruhe war ihm so kostbar – und jetzt kam ihm jemand entgegen, der ihn an so vieles erinnerte, mit dem er sprechen, reden mußte, der seine Verhältnisse kannte. Oberlin wußte von
35 allem nichts; er hatte ihn aufgenommen, gepflegt; er sah es als

eine Schickung Gottes, der den Unglücklichen ihm zugesandt hätte, er liebte ihn herzlich. Auch war es allen notwendig, daß er da war; er gehörte zu ihnen, als wäre er schon längst da, und niemand frug, woher er gekommen und wohin er gehen werde.

5 Über Tisch war Lenz wieder in guter Stimmung: man sprach von Literatur, er war auf seinem Gebiete. Die idealistische Periode fing damals an; Kaufmann war ein Anhänger davon, Lenz widersprach heftig. Er sagte: Die Dichter, von denen man
10 sage, sie geben die Wirklichkeit, hätten auch keine Ahnung davon; doch seien sie immer noch erträglicher als die, welche die Wirklichkeit verklären wollten. Er sagte: Der liebe Gott hat die Welt wohl gemacht, wie sie sein soll, und wir können wohl nicht was Besseres klecksen; unser einziges Bestreben soll sein,
15 ihm ein wenig nachzuschaffen. Ich verlange in allem – Leben, Möglichkeit des Daseins, und dann ist's gut; wir haben dann nicht zu fragen, ob es schön, ob es häßlich ist. Das Gefühl, daß, was geschaffen sei, Leben habe, stehe über diesen beiden und sei das einzige Kriterium in Kunstsachen. Übrigens begegne es
20 uns nur selten: in Shakespeare finden wir es, und in den Volksliedern tönt es einem ganz, in Goethe manchmal entgegen; alles übrige kann man ins Feuer werfen. Die Leute können auch keinen Hundstall zeichnen. Da wollte man idealistische Gestalten, aber alles, was ich davon gesehen, sind Holzpuppen.
25 Dieser Idealismus ist die schmäblichste Verachtung der menschlichen Natur. Man versuche es einmal und senke sich in das Leben des Geringsten und gebe es wieder in den Zuckungen, den Andeutungen, dem ganzen feinen, kaum bemerkten Mienspiel; er hätte dergleichen versucht im ‚Hofmeister‘ und
30 den ‚Soldaten‘. Es sind die prosaischsten Menschen unter der Sonne; aber die Gefühlsader ist in fast allen Menschen gleich, nur ist die Hülle mehr oder weniger dicht, durch die sie brechen muß. Man muß nur Aug' und Ohren dafür haben. Wie ich gestern neben am Tal hinaufging, sah ich auf einem Steine zwei
35 Mädchen sitzen: die eine band ihr Haar auf, die andre half ihr; und das goldne Haar hing herab, und ein ernstes bleiches

Gesicht, und doch so jung, und die schwarze Tracht, und die andre so sorgsam bemüht. Die schönsten, innigsten Bilder der altdeutschen Schule geben kaum eine Ahnung davon. Man möchte manchmal ein Medusenhaupt sein, um so eine Gruppe in Stein verwandeln zu können, und den Leuten zurufen. Sie
5 standen auf, die schöne Gruppe war zerstört; aber wie sie so hinabstiegen, zwischen den Felsen, war es wieder ein anderes Bild.

Die schönsten Bilder, die schwellendsten Töne gruppieren, lösen sich auf. Nur eins bleibt: eine unendliche Schönheit, die
10 aus einer Form in die andre tritt, ewig aufgeblättert, verändert. Man kann sie aber freilich nicht immer festhalten und in Museen stellen und auf Noten ziehen, und dann alt und jung herbeirufen und die Buben und Alten darüber radotieren und sich entzücken lassen. Man muß die Menschheit lieben, um in das eigentümliche
15 Wesen jedes einzudringen; es darf einem keiner zu gering, keiner zu häßlich sein, erst dann kann man sie verstehen; das unbedeutendste Gesicht macht einen tiefern Eindruck als die bloße Empfindung des Schönen, und man kann die Gestalten aus sich heraustreten lassen, ohne etwas vom Äußern hinein-
20 zukopieren, wo einem kein Leben, keine Muskeln, kein Puls entgegenschwillt und pocht.

Kaufmann warf ihm vor, daß er in der Wirklichkeit doch keine Typen für einen Apoll von Belvedere oder eine Raffae-
25 lische Madonna finden würde. Was liegt daran, versetzte er; ich muß gestehen, ich fühle mich dabei sehr rot. Wenn ich in mir arbeite, kann ich auch wohl was dabei fühlen, aber ich tue das Beste daran. Der Dichter und Bildende ist mir der liebste, der mir die Natur am wirklichsten gibt, so daß ich über seinem
30 Gebilde fühle; alles übrige stört mich. Die holländischen Maler sind mir lieber als die italienischen, sie sind auch die einzigen faßlichen. Ich kenne nur zwei Bilder, und zwar von Niederländern, die mir einen Eindruck gemacht hätten wie das Neue Testament: das eine ist, ich weiß nicht von wem, Christus und die Jünger von Emmaus. Wenn man so liest, wie die Jünger
35 hinausgingen, es liegt gleich die ganze Natur in den paar

Worten. Es ist ein trüber, dämmernder Abend, ein einförmiger roter Streifen am Horizont, halbfenster auf der Straße; da kommt ein Unbekannter zu ihnen, sie sprechen, er bricht das Brot; da erkennen sie ihn, in einfach-menschlicher Art, und die

5 göttlich-leidenden Züge reden ihnen deutlich, und sie erschrecken, denn es ist finster geworden, und es tritt sie etwas Unbegreifliches an; aber es ist kein gespenstisches Grauen, es ist, wie wenn einem ein geliebter Toter in der Dämmerung in der alten Art entgegenträte: so ist das Bild mit dem einförmigen, bräunlichen Ton darüber, dem trüben stillen Abend.

10 Dann ein anderes: Eine Frau sitzt in ihrer Kammer, das Gebetbuch in der Hand. Es ist sonntäglich aufgeputzt, der Sand gestreut, so heimlich rein und warm. Die Frau hat nicht zur Kirche gekonnt, und sie verrichtet die Andacht zu Haus;

15 das Fenster ist offen, sie sitzt darnach hingewandt, und es ist, als schwebten zu dem Fenster über die weite ebne Landschaft die Glockentöne von dem Dorfe herein und verhallen der Sang der nahen Gemeinde aus der Kirche her, und die Frau liest den Text nach.

20 In *der* Art sprach er weiter; man horchte auf, es traf vieles. Er war rot geworden über dem Reden, und bald lächelnd, bald ernst schüttelte er die blonden Locken. Er hatte sich ganz vergessen.

Nach dem Essen nahm ihn Kaufmann beiseite. Er hatte

25 Briefe von Lenzens Vater erhalten, sein Sohn sollte zurück, ihn unterstützen. Kaufmann sagte ihm, wie er sein Leben hier verschleudre, unnütz verliere, er solle sich ein Ziel stecken, und dergleichen mehr. Lenz fuhr ihn an: „Hier weg, weg? nach Haus? Toll werden dort? Du weißt, ich kann es nirgends aus-

30 halten als da herum, in der Gegend. Wenn ich nicht manchmal auf einen Berg könnte und die Gegend sehen könnte, und dann wieder herunter ins Haus, durch den Garten gehn und zum Fenster hineinsehn – ich würde toll! toll! Laßt mich doch in Ruhe! Nur ein bißchen Ruhe jetzt, wo es mir ein wenig wohl

35 wird! Weg, weg? Ich verstehe das nicht, mit den zwei Worten ist die Welt verhunzt. Jeder hat was nötig; wenn er ruhen kann,

was könnt er mehr haben! Immer steigen, ringen und so in Ewigkeit alles, was der Augenblick gibt, wegwerfen und immer darben, um einmal zu genießen! Dürsten, während einem helle Quellen über den Weg springen! Es ist mir jetzt erträglich, und da will ich bleiben. Warum? warum? Eben weil es mir wohl ist.

5 Was will mein Vater? Kann er mehr geben? Unmöglich! Laßt mich in Ruhe!“ – Er wurde heftig; Kaufmann ging, Lenz war verstimmt.

Am folgenden Tag wollte Kaufmann weg. Er beredete Oberlin, mit ihm in die Schweiz zu gehen. Der Wunsch, La-

10 vater, den er längst durch Briefe kannte, auch persönlich kennenzulernen, bestimmte ihn. Er sagte es zu. Man mußte einen Tag länger wegen der Zurüstungen warten. Lenz fiel das aufs Herz. Er hatte, um seiner unendlichen Qual loszuwerden, sich

15 ängstlich an alles geklammert; er fühlte in einzelnen Augenblicken tief, wie er sich alles nur zurechtmache; er ging mit sich um wie mit einem kranken Kinde. Manche Gedanken, mächtige Gefühle wurde er nur mit der größten Angst los; da trieb es ihn wieder mit unendlicher Gewalt darauf, er zitterte, das Haar

20 sträubte ihm fast, bis er es in der ungeheuersten Anspannung erschöpfte. Er rettete sich in eine Gestalt, die ihm immer vor Augen schwebte, und in Oberlin; seine Worte, sein Gesicht taten ihm unendlich wohl. So sah er mit Angst seiner Abreise entgegen.

Es war Lenz unheimlich, jetzt allein im Hause zu bleiben.

25 Das Wetter war milde geworden: er beschloß, Oberlin zu begleiten, ins Gebirg. Auf der andern Seite, wo die Täler sich in die Ebne ausliefen, trennten sie sich. Er ging allein zurück. Er durchstrich das Gebirg in verschiedenen Richtungen. Breite Flächen zogen sich in die Täler herab, wenig Wald, nichts als

30 gewaltige Linien und weiter hinaus die weite, rauchende Ebne; in der Luft ein gewaltiges Wehen, nirgends eine Spur von Menschen, als hie und da eine verlassene Hütte, wo die Hirten den Sommer zubrachten, an den Abhängen gelehnt. Er wurde

35 still, vielleicht fast träumend: es verschmolz ihm alles in eine Linie, wie eine steigende und sinkende Welle, zwischen

Himmel und Erde; es war ihm, als läge er an einem unendlichen Meer, das leise auf und ab wogte. Manchmal saß er; dann ging er wieder, aber langsam träumend. Er suchte keinen Weg.

- 5 Es war finsterner Abend, als er an eine bewohnte Hütte kam, im Abhang nach dem Steintal. Die Türe war verschlossen: er ging ans Fenster, durch das ein Lichtschimmer fiel. Eine Lampe erhellte fast nur einen Punkt: ihr Licht fiel auf das bleiche Gesicht eines Mädchens, das mit halb geöffneten Augen, leise die Lippen bewegend, dahinter ruhte. Weiter weg im Dunkel saß ein altes Weib, das mit schnarrender Stimme aus einem Gesangbuch sang. Nach langem Klopfen öffnete sie: sie war halb taub. Sie trug Lenz einiges Essen auf und wies ihm eine Schlafstelle an, wobei sie beständig ihr Lied fortsang. Das Mädchen hatte sich nicht gerührt. Einige Zeit darauf kam ein Mann herein; er war lang und hager, Spuren von grauen Haaren, mit unruhigem, verwirrtem Gesicht. Er trat zum Mädchen, sie zuckte auf und wurde unruhig. Er nahm ein getrocknetes Kraut von der Wand und legte ihr die Blätter auf die Hand, so daß sie ruhiger wurde und verständliche Worte in langsam ziehenden, durchschneidenden Tönen summt. Er erzählte, wie er eine Stimme im Gebirge gehört und dann über den Tälern ein Wetterleuchten gesehen habe; auch habe es ihn angefaßt, und er habe damit gerungen wie Jakob. Er warf sich nieder und betete leise mit Inbrunst, während die Kranke in einem langsam ziehenden, leise verhallenden Ton sang. Dann gab er sich zur Ruhe.

- Lenz schlummerte träumend ein, und dann hörte er im Schlaf, wie die Uhr pickte. Durch das leise Singen des Mädchens und die Stimme der Alten zugleich tönte das Sausen des Windes, bald näher, bald ferner, und der bald helle, bald verhüllte Mond warf sein wechselndes Licht traumartig in die Stube. Einmal wurden die Töne lauter, das Mädchen redete deutlich und bestimmt: sie sagte, wie auf der Klippe gegenüber eine Kirche stehe. Lenz sah auf, und sie saß mit weitgeöffneten Augen aufrecht hinter dem Tisch, und der Mond warf sein stilles Licht

auf ihre Züge, von denen ein unheimlicher Glanz zu strahlen schien; zugleich schnarrte die Alte, und über diesem Wechseln und Sinken des Lichts, den Tönen und Stimmen schlief endlich Lenz tief ein.

Er erwachte früh. In der dämmernden Stube schlief alles, auch das Mädchen war ruhig geworden. Sie lag zurückgelehnt, die Hände gefaltet unter der linken Wange; das Geisterhafte aus ihren Zügen war verschwunden, sie hatte jetzt einen Ausdruck unbeschreiblichen Leidens. Er trat ans Fenster und öffnete es, die kalte Morgenluft schlug ihm entgegen. Das Haus lag am Ende eines schmalen, tiefen Tales, das sich nach Osten öffnete; rote Strahlen schossen durch den grauen Morgenhimmel in das dämmernde Tal, das im weißen Rauch lag, und funkelten am grauen Gestein und trafen in die Fenster der Hütten. Der Mann erwachte. Seine Augen trafen auf ein erleuchtet Bild an der Wand, sie richteten sich fest und starr darauf; nun fing er an, die Lippen zu bewegen, und betete leise, dann laut und immer lauter. Indem kamen Leute zur Hütte herein, sie warfen sich schweigend nieder. Das Mädchen lag in Zuckungen, die Alte schnarrte ihr Lied und plauderte mit den Nachbarn.

Die Leute erzählten Lenzen, der Mann sei vor langer Zeit in die Gegend gekommen, man wisse nicht woher; er stehe im Ruf eines Heiligen, er sehe das Wasser unter der Erde und könne Geister beschwören, und man wallfahre zu ihm. Lenz erfuhr zugleich, daß er weiter vom Steintal abgekommen; er ging weg mit einigen Holzhauern, die in die Gegend gingen. Es tat ihm wohl, Gesellschaft zu finden; es war ihm jetzt unheimlich mit dem gewaltigen Menschen, von dem es ihm manchmal war, als rede er in entsetzlichen Tönen. Auch fürchtete er sich vor sich selbst in der Einsamkeit.

Er kam heim. Doch hatte die verflossene Nacht einen gewaltigen Eindruck auf ihn gemacht. Die Welt war ihm helle gewesen, und er spürte an sich ein Regen und Wimmeln nach einem Abgrund, zu dem ihn eine unerbittliche Gewalt hinriß. Er wühlte jetzt in sich. Er aß wenig; halbe Nächte im Gebet

und fieberhaften Träumen. Ein gewaltsames Drängen, und dann erschöpft zurückgeschlagen; er lag in den heißesten Tränen. Und dann bekam er plötzlich eine Stärke und erhob sich kalt und gleichgültig; seine Tränen waren ihm dann wie Eis, er mußte lachen. Je höher er sich aufriß, desto tiefer stürzte er hinunter. Alles strömte wieder zusammen. Ahnungen von seinem alten Zustande durchzuckten ihn und warfen Streiflichter in das wüste Chaos seines Geistes.

Des Tags saß er gewöhnlich unten im Zimmer. Madame Oberlin ging ab und zu; er zeichnete, malte, las, griff nach jeder Zerstreuung, alles hastig von einem zum andern. Doch schloß er sich jetzt besonders an Madame Oberlin an, wenn sie so dasaß, das schwarze Gesangbuch vor sich, neben eine Pflanze, im Zimmer gezogen, das jüngste Kind zwischen den Knien; auch machte er sich viel mit dem Kinde zu tun. So saß er einmal, da wurde ihm ängstlich, er sprang auf, ging auf und ab. Die Tür halb offen – da hörte er die Magd singen, erst unverständlich, dann kamen die Worte:

Auf dieser Welt hab ich kein Freud',
Ich hab mein Schatz, und der ist weit.

Das fiel auf ihn, er verging fast unter den Tönen. Madame Oberlin sah ihn an. Er faßte sich ein Herz, er konnte nicht mehr schweigen, er mußte davon sprechen. „Beste Madame Oberlin, können Sie mir nicht sagen, was das Frauenzimmer macht, dessen Schicksal mir so zentnerschwer auf dem Herzen liegt?“ – „Aber Herr Lenz, ich weiß von nichts.“

Er schwieg dann wieder und ging hastig im Zimmer auf und ab; dann fing er wieder an: „Sehn Sie, ich will gehen: Gott, Sie sind noch die einzigen Menschen, wo ich's aushalten könnte, und doch – doch, ich muß weg, zu *ihr* – aber ich kann nicht, ich darf nicht.“ – Er war heftig bewegt und ging hinaus.

Gegen Abend kam Lenz wieder, es dämmerte in der Stube; er setzte sich neben Madame Oberlin. „Sehn Sie“, fing er wieder an, „wenn sie so durchs Zimmer ging und so halb für sich allein

sang, und jeder Tritt war eine Musik, es war so eine Glückseligkeit in ihr, und das strömte in mich über; ich war immer ruhig, wenn ich sie ansah oder sie so den Kopf an mich lehnte. . . Ganz Kind; es war, als wär ihr die Welt zu weit: sie zog sich so in sich zurück, sie suchte das engste Plätzchen im ganzen Haus, und da saß sie, als wäre ihre ganze Seligkeit nur in einem kleinen Punkt, und dann war mir's auch so; wie ein Kind hätte ich dann spielen können. Jetzt ist es mir so eng, so eng! Sehn Sie, es ist mir manchmal, als stieß' ich mit den Händen an den Himmel; oh, ich ersticke! Es ist mir dabei oft, als fühle ich physischen Schmerz, da in der linken Seite, im Arm, womit ich sie sonst faßte. Doch kann ich sie mir nicht mehr vorstellen, das Bild läuft mir fort, und dies martert mich; nur wenn es mir manchmal ganz hell wird, so ist mir wieder recht wohl.“ – Er sprach später noch oft mit Madame Oberlin davon, aber meist in abgebrochenen Sätzen; sie wußte wenig zu antworten, doch tat es ihm wohl.

Unterdessen ging es fort mit seinen religiösen Quälereien. Je leerer, je kälter, je sterbender er sich innerlich fühlte, desto mehr drängte es ihn, eine Glut in sich zu wecken; es kamen ihm Erinnerungen an die Zeiten, wo alles in ihm sich drängte, wo er unter all seinen Empfindungen keuchte. Und jetzt so tot! Er verzweifelte an sich selbst; dann warf er sich nieder, er rang die Hände, er rührte alles in sich auf – aber tot! tot! Dann flehte er, Gott möge ein Zeichen an ihm tun; dann wühlte er in sich, fastete, lag träumend am Boden.

Am 3. Hornung hörte er, ein Kind in Fouday sei gestorben, das Friederike hieß; er faßte es auf wie eine fixe Idee. Er zog sich in sein Zimmer und fastete einen Tag. Am 4. trat er plötzlich ins Zimmer zu Madame Oberlin; er hatte sich das Gesicht mit Asche beschmiert und forderte einen alten Sack. Sie erschrak; man gab ihm, was er verlangte. Er wickelte den Sack um sich, wie ein Büßender, und schlug den Weg nach Fouday ein. Die Leute im Tale waren ihn schon gewohnt; man erzählte sich allerlei Seltsames von ihm. Er kam ins Haus, wo das Kind lag. Die Leute gingen gleichgültig ihrem Geschäfte nach; man

wies ihm eine Kammer: das Kind lag im Hemde auf Stroh, auf einem Holztisch.

Lenz schauderte, wie er die kalten Glieder berührte und die halbgeöffneten gläsernen Augen sah. Das Kind kam ihm so verlassen vor, und er sich so allein und einsam. Er warf sich über die Leiche nieder. Der Tod erschreckte ihn, ein heftiger Schmerz faßte ihn an: diese Züge, dieses stille Gesicht sollte verwesen – er warf sich nieder; er betete mit allem Jammer der Verzweiflung, daß Gott ein Zeichen an ihm tue und das Kind beleben möge. . . . dann sank er ganz in sich und wühlte all seinen Willen auf einen Punkt. So saß er lange starr. Dann erhob er sich und faßte die Hände des Kindes und sprach laut und fest: „Stehe auf und wandle!“ Aber die Wände hallten ihm nüchtern den Ton nach, daß es zu spotten schien, und die Leiche blieb kalt. Da stürzte er halb wahnsinnig nieder; dann jagte es ihn auf, hinaus ins Gebirg.

Wolken zogen rasch über den Mond; bald alles im Finstern, bald zeigten sie die nebelhaft verschwindende Landschaft im Mondschein. Er rannte auf und ab. In seiner Brust war ein Triumphgesang der Hölle. Der Wind klang wie ein Titanenlied. Es war ihm, als könnte er eine ungeheure Faust hinauf in den Himmel ballen und Gott herbeireißen und zwischen seinen Wolken schleifen; als könnte er die Welt mit den Zähnen zermalmen und sie dem Schöpfer ins Gesicht speien; er schwur, er lästerter. So kam er auf die Höhe des Gebirges, und das ungewisse Licht dehnte sich hinunter, wo die weißen Steinmassen lagen, und der Himmel war ein dummes blaues Aug', und der Mond stand ganz lächerlich drin, einfältig. Lenz mußte laut lachen, und mit dem Lachen griff der Atheismus in ihn und faßte ihn ganz sicher und ruhig und fest. Er wußte nicht mehr, was ihn vorhin so bewegt hatte, es fror ihn; er dachte, er wolle jetzt zu Bette gehn, und er ging kalt und unerschütterlich durch das unheimliche Dunkel – es war ihm alles leer und hohl, er mußte laufen und ging zu Bette.

Am folgenden Tag befiel ihn ein großes Grauen vor seinem gestrigen Zustand. Er stand nun am Abgrund, wo eine wahn-

sinnige Lust ihn trieb, immer wieder hineinzuschauen und sich diese Qual zu wiederholen. Dann steigerte sich seine Angst, die Sünde wider den Heiligen Geist stand vor ihm.

Einige Tage darauf kam Oberlin aus der Schweiz zurück, viel früher, als man es erwartet hatte. Lenz war darüber betroffen. Doch wurde er heiter, als Oberlin ihm von seinen Freunden im Elsaß erzählte. Oberlin ging dabei im Zimmer hin und her und packte aus, legte hin. Dabei erzählte er von Pfeffel, das Leben eines Landgeistlichen glücklich preisend. Dabei ermahnte er ihn, sich in den Wunsch seines Vaters zu fügen, seinem Berufe gemäß zu leben, heimzukehren. Er sagte ihm: „Ehre Vater und Mutter!“ und dergleichen mehr. Über dem Gespräch geriet Lenz in heftige Unruhe; er stieß tiefe Seufzer aus, Tränen drangen ihm aus den Augen, er sprach abgebrochen. „Ja, ich halt es aber nicht aus; wollen Sie mich verstoßen? Nur in Ihnen ist der Weg zu Gott. Doch mit mir ist's aus! Ich bin abgefallen, verdammt in Ewigkeit, ich bin der Ewige Jude.“ Oberlin sagte ihm, dafür sei Jesus gestorben; er möge sich brünstig an ihn wenden, und er würde teilhaben an seiner Gnade.

Lenz erhob das Haupt, rang die Hände und sagte: „Ach! ach! göttlicher Trost –.“ Dann frug er plötzlich freundlich, was das Frauenzimmer mache. Oberlin sagte, er wisse von nichts, er wolle ihm aber in allem helfen und raten; er müsse ihm aber Ort, Umstände und Person angeben. Er antwortete nichts wie gebrochne Worte: „Ach, ist sie tot? Lebt sie noch? Der Engel! Sie liebte mich – ich liebte sie, sie war's würdig – o der Engel! Verfluchte Eifersucht, ich habe sie aufgeopfert – sie liebte noch einen andern – ich liebte sie, sie war's würdig – o gute Mutter, auch die liebte mich – ich bin euer Mörder!“ Oberlin versetzte: vielleicht lebten alle diese Personen noch, vielleicht vergnügt; es möge sein, wie es wolle, so könne und werde Gott, wenn er sich zu ihm bekehrt haben würde, diesen Personen auf sein Gebet und Tränen so viel Gutes erweisen, daß der Nutzen, den sie alsdann von ihm hätten, den Schaden, den er ihnen zugefügt, vielleicht überwiegen würde. Er wurde darauf nach und nach ruhiger und ging wieder an sein Malen.

Den Nachmittag kam er wieder. Auf der linken Schulter hatte er ein Stück Pelz und in der Hand ein Bündel Gerten, die man Oberlin nebst einem Briefe für Lenz mitgegeben hatte. Er reichte Oberlin die Gerten mit dem Begehren, er sollte ihn damit schlagen. Oberlin nahm die Gerten aus seiner Hand, drückte ihm einige Küsse auf den Mund und sagte: dies wären die Streiche, die er ihm zu geben hätte; er möchte ruhig sein, seine Sache mit Gott allein ausmachen, alle möglichen Schläge würden keine einzige seiner Sünden tilgen; dafür hätte Jesus gesorgt, zu dem möchte er sich wenden. Er ging.

Beim Nachtessen war er wie gewöhnlich etwas tiefsinnig. Doch sprach er von allerlei, aber mit ängstlicher Hast. Um Mitternacht wurde Oberlin durch ein Geräusch geweckt. Lenz rannte durch den Hof, rief mit hohler, harter Stimme den Namen Friederike, mit äußerster Schnelle, Verwirrung und Verzweiflung ausgesprochen; er stürzte sich dann in den Brunnentrog, patschte darin, wieder heraus und herauf in sein Zimmer, wieder herunter in den Trog, und so einigemal – endlich wurde er still. Die Mägde, die in der Kinderstube unter ihm schliefen, sagten, sie hätten oft, insonderheit aber in selbiger Nacht, ein Brummen gehört, das sie mit nichts als mit dem Tone einer Haberpfeife zu vergleichen wüßten. Vielleicht war es sein Winseln, mit hohler, fürchterlicher, verzweifelnder Stimme.

Am folgenden Morgen kam Lenz lange nicht. Endlich ging Oberlin hinauf in sein Zimmer: er lag im Bett, ruhig und unbeweglich. Oberlin mußte lange fragen, ehe er Antwort bekam; endlich sagte er: „Ja, Herr Pfarrer, sehen Sie, die Langeweile! die Langeweile! oh, so langweilig! Ich weiß gar nicht mehr, was ich sagen soll; ich habe schon allerlei Figuren an die Wand gezeichnet.“ Oberlin sagte ihm, er möge sich zu Gott wenden; da lachte er und sagte: „Ja, wenn ich so glücklich wäre wie Sie, einen so behaglichen Zeitvertreib aufzufinden, ja, man könnte sich die Zeit schon so ausfüllen. Alles aus Müßig- gang. Denn die meisten beten aus Langeweile, die andern verlieben sich aus Langeweile, die dritten sind tugendhaft, die

vierten lasterhaft, und ich gar nichts, gar nichts, ich mag mich nicht einmal umbringen: es ist zu langweilig!

O Gott! in deines Lichtes Welle,
In deines glühnden Mittags Helle,
Sind meine Augen wund gewacht.
Wird es denn niemals wieder Nacht?“

Oberlin blickte ihn unwillig an und wollte gehen. Lenz huschte ihm nach, und indem er ihn mit unheimlichen Augen ansah: „Sehn Sie, jetzt kommt mir doch was ein, wenn ich nur unterscheiden könnte, ob ich träume oder wache; sehn Sie, das ist sehr wichtig, wir wollen es untersuchen“ – er huschte dann wieder ins Bett.

Den Nachmittag wollte Oberlin in der Nähe einen Besuch machen; seine Frau war schon fort. Er war im Begriff wegzugehen, als es an seine Türe klopfte und Lenz hereintrat mit vorwärts gebogenem Leib, niederwärts hängendem Haupt, das Gesicht über und über und das Kleid hie und da mit Asche bestreut, mit der rechten Hand den linken Arm haltend. Er bat Oberlin, ihm den Arm zu ziehen: er hätte ihn verrenkt, er hätte sich zum Fenster heruntergestürzt; weil es aber niemand gesehen, wolle er es auch niemand sagen. Oberlin erschrak heftig, doch sagte er nichts; er tat, was Lenz begehrte. Zugleich schrieb er an den Schulmeister Sebastian Scheidecker von Bellefosse, er möge herunterkommen, und gab ihm Instruktionen. Dann ritt er weg.

Der Mann kam. Lenz hatte ihn schon oft gesehen und hatte sich an ihn attachiert. Er tat, als hätte er mit Oberlin etwas reden wollen, wollte dann wieder weg. Lenz bat ihn zu bleiben, und so blieben sie beisammen. Lenz schlug noch einen Spaziergang nach Fouday vor. Er besuchte das Grab des Kindes, das er hatte erwecken wollen, kniete zu verschiedenen Malen nieder, küßte die Erde des Grabes, schien betend, doch mit großer Verwirrung, riß etwas von der auf dem Grab stehenden Krone ab, als ein Andenken, ging wieder zurück nach Waldbach, kehrte wieder um, und Sebastian mit. Bald ging er lang-

sam und klagte über große Schwäche in den Gliedern, dann ging er mit verzweifelnder Schnelligkeit; die Landschaft beängstigte ihn, sie war so eng, daß er an alles zu stoßen fürchtete. Ein unbeschreibliches Gefühl des Mißbehagens befahl ihm; sein Begleiter ward ihm endlich lästig, auch mochte er seine Absicht erraten und suchte Mittel, ihn zu entfernen. Sebastian schien ihm nachzugeben, fand aber heimlich Mittel, seinen Bruder von der Gefahr zu benachrichtigen, und nun hatte Lenz zwei Aufseher statt einen. Er zog sie wacker herum; endlich ging er nach Waldbach zurück, und da sie nahe am Dorfe waren, kehrte er wie ein Blitz wieder um und sprang wie ein Hirsch gen Fouday zurück. Die Männer setzten ihm nach. Indem sie ihn in Fouday suchten, kamen zwei Krämer und erzählten ihnen, man hätte in einem Hause einen Fremden gebunden, der sich für einen Mörder ausgäbe, der aber gewiß kein Mörder sein könne. Sie liefen in dies Haus und fanden es so. Ein junger Mensch hatte ihn, auf sein ungestümes Dringen, in der Angst gebunden. Sie banden ihn los und brachten ihn glücklich nach Waldbach, wohin Oberlin indessen mit seiner Frau zurückgekommen war. Er sah verwirrt aus. Da er aber merkte, daß er liebevoll und freundlich empfangen wurde, bekam er wieder Mut; sein Gesicht veränderte sich vorteilhaft, er dankte seinen beiden Begleitern freundlich und zärtlich, und der Abend ging ruhig herum. Oberlin bat ihn inständig, nicht mehr zu baden, die Nacht ruhig im Bette zu bleiben, und wenn er nicht schlafen könne, sich mit Gott zu unterhalten. Er versprach's und tat es so die folgende Nacht; die Mägde hörten ihn fast die ganze Nacht hindurch beten.

Den folgenden Morgen kam er mit vergnügter Miene auf Oberlins Zimmer. Nachdem sie verschiedenes gesprochen hatten, sagte er mit ausnehmender Freundlichkeit: „Liebster Herr Pfarrer, das Frauenzimmer, wovon ich Ihnen sagte, ist gestorben, ja, gestorben – der Engel!“ – „Woher wissen Sie das?“ – „Hieroglyphen, Hieroglyphen!“ und dann zum Himmel geschaut und wieder: „Ja, gestorben – Hieroglyphen!“ Es war dann nichts weiter aus ihm zu bringen. Er setzte sich

und schrieb einige Briefe, gab sie sodann Oberlin mit der Bitte, einige Zeilen dazuzusetzen.

Sein Zustand war indessen immer trostloser geworden. Alles, was er an Ruhe aus der Nähe Oberlins und aus der Stille des Tals geschöpft hatte, war weg; die Welt, die er hatte nutzen wollen, hatte einen ungeheuern Riß; er hatte keinen Haß, keine Liebe, keine Hoffnung – eine schreckliche Leere, und doch eine folternde Unruhe, sie auszufüllen. Er hatte *nichts*. Was er tat, tat er nicht mit Bewußtsein, und doch zwang ihn ein innerlicher Instinkt. Wenn er allein war, war es ihm so entsetzlich einsam, daß er beständig laut mit sich redete, rief, und dann erschrak er wieder, und es war ihm, als hätte eine fremde Stimme mit ihm gesprochen. Im Gespräch stockte er oft, eine unbeschreibliche Angst befahl ihm, er hatte das Ende seines Satzes verloren; dann meinte er, er müsse das zuletzt gesprochene Wort behalten und immer sprechen, nur mit großer Anstrengung unterdrückte er diese Gelüste. Es bekümmerte die guten Leute tief, wenn er manchmal in ruhigen Augenblicken bei ihnen saß und unbefangen sprach, und er dann stockte und eine unaussprechliche Angst sich in seinen Zügen malte, er die Personen, die ihm zunächst saßen, krampfhaft am Arm faßte und erst nach und nach wieder zu sich kam. War er allein oder las er, war's noch ärger; all seine geistige Tätigkeit blieb manchmal in einem Gedanken hängen. Dachte er an eine fremde Person oder stellte er sie sich lebhaft vor, so war es ihm, als würde er sie selbst; er verwirrte sich ganz, und dabei hatte er einen unendlichen Trieb, mit allem um ihn im Geiste willkürlich umzugehen – die Natur, Menschen, nur Oberlin ausgenommen, alles traumartig, kalt. Er amüsierte sich, die Häuser auf die Dächer zu stellen, die Menschen an- und auszukleiden, die wahnwitzigsten Possen auszusinnen. Manchmal fühlte er einen unwiderstehlichen Drang, das Ding, das er gerade im Sinne hatte, auszuführen, und dann schnitt er entsetzliche Fratzen. Einst saß er neben Oberlin, die Katze lag gegenüber auf einem Stuhl. Plötzlich wurden seine Augen starr, er hielt sie unverrückt auf das Tier gerichtet; dann glitt er langsam den Stuhl herunter, die Katze

ebenfalls: sie war wie bezaubert von seinem Blick, sie geriet in ungeheure Angst, sie sträubte sich scheu; Lenz mit den nämlichen Tönen, mit fürchterlich entstelltem Gesicht; wie in Verzweiflung stürzten beide aufeinander los – da endlich erhob sich Madame Oberlin, um sie zu trennen. Dann war er wieder tief beschämt. Die Zufälle des Nachts steigerten sich aufschrecklichste. Nur mit der größten Mühe schief er ein, während er zuvor noch die schreckliche Leere zu füllen versucht hatte. Dann geriet er zwischen Schlaf und Wachen in einen entsetzlichen Zustand: er stieß an etwas Grauenhaftes, Entsetzliches, der Wahnsinn packte ihn; er fuhr mit fürchterlichem Schreien, in Schweiß gebadet, auf, und erst nach und nach fand er sich wieder. Er mußte dann mit den einfachsten Dingen anfangen, um wieder zu sich zu kommen. Eigentlich nicht er selbst tat es, sondern ein mächtiger Erhaltungstrieb: es war, als sei er doppelt, und der eine Teil suche den andern zu retten und rief sich selbst zu; er erzählte, er sagte in der heftigsten Angst Gedichte her, bis er wieder zu sich kam.

Auch bei Tage bekam er diese Zufälle, sie waren dann noch schrecklicher; denn sonst hatte ihn die Helle davor bewahrt. Es war ihm dann, als existiere er allein, als bestünde die Welt nur in seiner Einbildung, als sei nichts als er; er sei das ewig Verdammte, der Satan, allein mit seinen folternden Vorstellungen. Er jagte mit rasender Schnelligkeit sein Leben durch, und dann sagte er: „Konsequent, konsequent“; wenn jemand was sprach: „Inkonsequent, inkonsequent“; – es war die Kluft unrettbaren Wahnsinns, eines Wahnsinns durch die Ewigkeit.

Der Trieb der geistigen Erhaltung jagte ihn auf: er stürzte sich in Oberlins Arme, er klammerte sich an ihn, als wolle er sich in ihn drängen; er war das einzige Wesen, das für ihn lebte und durch den ihm wieder das Leben offenbart wurde. Allmählich brachten ihn Oberlins Worte dann zu sich: er lag auf den Knien vor Oberlin, seine Hände in den Händen Oberlins, sein mit kaltem Schweiß bedecktes Gesicht auf dessen Schoß, am ganzen Leibe bebend und zitternd. Oberlin empfand unendliches Mitleid, die Familie lag auf den Knien und betete für

den Unglücklichen, die Mägde flohen und hielten ihn für einen Besessenen. Und wenn er ruhiger wurde, war es wie der Jammer eines Kindes: er schluchzte, er empfand ein tiefes, tiefes Mitleid mit sich selbst; das waren auch seine seligsten Augenblicke. Oberlin sprach ihm von Gott. Lenz wand sich ruhig los und sah ihn mit einem Ausdruck unendlichen Leidens an und sagte endlich: „Aber ich, wär ich allmächtig, sehen Sie, wenn ich so wäre, ich könnte das Leiden nicht ertragen, ich würde retten, retten; ich will ja nichts als Ruhe, Ruhe, nur ein wenig Ruhe, um schlafen zu können.“ Oberlin sagte, dies sei eine Profanation. Lenz schüttelte trostlos mit dem Kopfe.

Die halben Versuche zum Entleiben, die er indes fortwährend machte, waren nicht ganz ernst. Es war weniger der Wunsch des Todes – für ihn war ja keine Ruhe und Hoffnung im Tode –, es war mehr in Augenblicken der fürchterlichsten Angst oder der dumpfen, ans Nichtsein grenzenden Ruhe ein Versuch, sich zu sich selbst zu bringen durch physischen Schmerz. Augenblicke, worin sein Geist sonst auf irgendeiner wahnwitzigen Idee zu reiten schien, waren noch die glücklichsten. Es war doch ein wenig Ruhe, und sein wirrer Blick war nicht so entsetzlich als die nach Rettung dürstende Angst, die ewige Qual der Unruhe! Oft schlug er sich den Kopf an die Wand oder verursachte sich sonst einen heftigen physischen Schmerz.

Den 8. morgens blieb er im Bette, Oberlin ging hinauf; er lag fast nackt auf dem Bette und war heftig bewegt. Oberlin wollte ihn zudecken, er klagte aber sehr, wie schwer alles sei, so schwer! er glaube gar nicht, daß er gehen könne; jetzt endlich empfinde er die ungeheure Schwere der Luft. Oberlin sprach ihm Mut zu. Er blieb aber in seiner frühern Lage und blieb den größten Teil des Tages so, auch nahm er keine Nahrung zu sich.

Gegen Abend wurde Oberlin zu einem Kranken nach Bellefosse gerufen. Es war gelindes Wetter und Mondschein. Auf dem Rückweg begegnete ihm Lenz. Er schien ganz vernünftig und sprach ruhig und freundlich mit Oberlin. Der bat ihn, nicht

zu weit zu gehen; er versprach's. Im Weggehn wandte er sich plötzlich um und trat wieder ganz nahe zu Oberlin und sagte rasch: „Sehn Sie, Herr Pfarrer, wenn ich das nur nicht mehr hören müßte, mir wäre geholfen.“ – „Was denn, mein
 5 Lieber?“ – „Hören Sie denn nichts? hören Sie denn nicht die entsetzliche Stimme, die um den ganzen Horizont schreit und die man gewöhnlich die Stille heißt? Seit ich in dem stillen Tal bin, hör ich's immer, es läßt mich nicht schlafen; ja, Herr Pfarrer, wenn ich wieder einmal schlafen könnte!“ Er ging
 10 dann kopfschüttelnd weiter.

Oberlin ging zurück nach Waldbach und wollte ihm jemand nachschicken, als er ihn die Stiege herauf in sein Zimmer gehen hörte. Einen Augenblick darauf platzte etwas im Hof mit so starkem Schall, daß es Oberlin unmöglich von dem Fall eines
 15 Menschen herkommen zu können schien. Die Kindsmagd kam todblaß und ganz zitternd ...

Er saß mit kalter Resignation im Wagen, wie sie das Tal hervor nach Westen fuhren. Es war ihm einerlei, wohin man ihn führte. Mehrmals, wo der Wagen bei dem schlechten Wege
 20 in Gefahr geriet, blieb er ganz ruhig sitzen; er war vollkommen gleichgültig. In diesem Zustand legte er den Weg durchs Gebirg zurück. Gegen Abend waren sie im Rheintale. Sie entfernten sich allmählich vom Gebirg, das nun wie eine tiefblaue Kristallwelle sich in das Abendrot hob und auf deren warmer Flut die
 25 roten Strahlen des Abends spielten; über die Ebene hin am Fuße des Gebirgs lag ein schimmerndes, bläuliches Gespinnst. Es wurde finster, je mehr sie sich Straßburg näherten; hoher Vollmond, alle fernen Gegenstände dunkel, nur der Berg neben bildete eine scharfe Linie; die Erde war wie ein goldner Pokal,
 30 über den schäumend die Goldwellen des Mondes liefen. Lenz starrte ruhig hinaus, keine Ahnung, kein Drang; nur wuchs eine dumpfe Angst in ihm, je mehr die Gegenstände sich in der Finsternis verloren. Sie mußten einkehren. Da machte er wieder mehrere Versuche, Hand an sich zu legen, war aber zu scharf
 35 bewacht.

Am folgenden Morgen, bei trübem, regnerischem Wetter, traf er in Straßburg ein. Er schien ganz vernünftig, sprach mit den Leuten. Er tat alles, wie es die andern taten; es war aber eine entsetzliche Leere in ihm, er fühlte keine Angst mehr, kein Verlangen, sein Dasein war ihm eine notwendige Last. –
 5 So lebte er hin ...

Dvacátého ledna putoval Lenz pohořím. Na vrcholcích a strmých stráních sníh, dolů do údolí šedé kamení, plochy zeleně, skaliska, jedle.

Bylo lezavo, ze skal zurčela voda a poskakovala přes cestu. Větve jedlí ztěžkle splývaly do provlhlého vzduchu. Po nebi 5
táhla šedivá mračna, ale všude takové husto — a pak se jako pára valila vzhůru mlha a prodírala se obtížně a mokře křovisky, tak loudavě, tak těžkopádně.

Šel lhostejně dál, na cestě mu nezáleželo, hned nahoru, hned dolů. Únavu nepocítoval, jen mu bylo chvílemi nepříjemné, 10
že nemůže jít po hlavě.

Zprvu cítil v prsou jakýsi tlak, když znenadání odskočil balvan, šedý les se pod ním otrásal, a mlha tvary hned pohlcovala, hned poodhalovala obrovitou členitost; cítil tlak, cosi hledal, 15
jakoby ztracené sny, ale nic nenalézal. Všechno mu připadalo tak titěrné, tak blízké, tak mokré; chtělo se mu schovat zemi za kamna. Nemohl pochopit, že potřebuje takovou dobu, aby sešplhal z nějakého svahu, aby došel k vzdálenému bodu; připadalo mu, že se všechno musí dát překlenout několika 20
kroky. Jen občas, když víchr vrhl mračna do údolí a ta nad lesem stoupala vzhůru, a hlasy na skalách procítaly, téměř jako v dáli doznívající hřmění, a pak se s burácením přičítily nazpět v tónech, jako by svým divokým jáсотem chtěly opěvat zemi, a přicválala sem oblaka jako divocí říčící koně, a mezi nimi prosvítalo a prosvítlo slunce a prořalo blyštivým mečem sněž- 25
né pláně, až se jasné oslepující světlo zařízlo přes vrcholky do údolí; nebo když víchr hnál mračna dolů a protrhl do nich jasně modravé jezero, a když se pak vítr umírnil a z hloubi strží, z vrcholků jedlí sem nahoru zašuměl jako ukolébavka a vyzvánění zvonů, a když po temné modři šplhala vzhůru tichá čer- 30
veň a obláčky pluly na stříbrných křídlech a všechny vrcholky se ostře a pevně leskly daleko nad krajinou — hrud' se mu mohla rozskočit, stál, sípal, tělo nakloněné dopředu, oči a ústa doširoka otevřené, měl pocit, že musí ticho do sebe vtáhnout, všechno do sebe pojmout, rozplýval se a rozkládal 35
nad zemí, zavrtával se do všehomíra, byla to slast, která působila bolest; nebo se zastavoval a pokládal hlavu do mechu a přivíral oči, a pak se od něho všechno vzdalovalo, země pod ním ustupovala, zmenšovala se jako bludná hvězda a nořila se.

do bušícího proudu, jenž pod ním hnal průzračné vody. Ale byly to jen okamžiky; a potom vstal, střízlivý, pevný, pokojný, jako kdyby se před ním odehrála jakási stínohra — už o ničem nevěděl.

5 K večeru dorazil na hřeben pohoří, na sněžné pole, odkud se sestupovalo opět do nížiny na západě. Nahoře usedl. Teď navečer bylo klidněji; oblaka na obloze byla pevná a nehybná; kam až zrak dosáhl, nic než vrcholky, z nichž sbíhaly široké pláně, a všude tak ticho, šedivo, šeravo; padla na něho děsivá osamělost; byl sám, dočista sám. Chtělo se mu mluvit sám se 10 sebou, ale nemohl, neodvažoval se ani dýchat; pohyb nohou pod ním duněl jako hromobití, musel usednout. V tomto nic ho přepadla bezejmenná úzkost: byl v prázdnu! Vytrhl se z toho a letěl svahelem dolů.

15 Setmělo se, nebe a země splynuly. Bylo mu, jako kdyby cosi šlo za ním a mělo ho dostihnout něco děsivého, co lidé nesnesou, jako by se za ním na koni hnalo šilenství.

Konečně zaslechl hlasy; uviděl světla, ulevilo se mu. Řekli mu, že do Waldbachu je to ještě půlhodina.

20 Procházel vesnicí, z oken, která míjel, se linulo světlo, nahlížel dovnitř: děti u stolu, stařeny, děvčata, vesměs pokojné, tiché tváře. Bylo mu, jako by světlo vyzařovalo z nich; bylo mu lehké, na faře ve Waldbachu byl brzo.

25 Seděli u stolu, vešel; kolem bledého obličejě mu splyvaly plavé vlasy, v očích a kolem úst mu to cukalo, oděv rozedraný.

Oberlin ho uvítal, pokládal ho za nějakého řemeslníka: „Budtež mi vítán, ač vás neznám.“ — „Jsem přítel Kaufmanův a nesu vám od něho pozdravení.“ — „A račte jméno?“ — „Lenz.“ — „Hahaha, nebylo vytištěno? Nečetl jsem nějaká 30 dramata, která se připisují pánovi toho jména?“ — „Ano, ale neračte mě podle nich posuzovat.“

Povídalo se dál, Lenz hledal slova a rychle vyprávěl, ale jako na mučidlech; pozvolna nabýval klidu — domácká jizba a tiché tváře, které vystupovaly ze stínů: jasný dětský obličejík, na kterém jako by spočívalo veškeré světlo a který zvědavě, 35 důvěřivě vzhlížel, až k matce, která seděla tiše vzadu ve stínu jako anděl. Začal vyprávět o domově; kreslil rozličné kroje, shlukli se zúčastněně kolem něho, byl hned jako doma. Jeho

bledá dětská tvář, jeho živé vyprávění! Upokojil se; připadalo mu, jako by se z temnot vynořovaly dávné postavy, zapomenuté tváře, procítaly staré písně, byl v dálavách, nesmírných dálavách.

Konečně nadešel čas, aby se zvedl. Dovedli ho přes silnici: 5 Fara byla příliš těsná, dali mu pokoj ve škole. Vyšel nahoru. Bylo tam zima, prostorná světnice, prázdná, vzadu vysoká postel. Postavil svíčku na stůl a chodil sem tam. Uvažoval znovu o dni, jak se sem dostal, kde je. Světnice na faře se svíčkami a milými tvářemi, připadalo mu to jako stín, jako sen, a roz- 10 prostřela se v něm opět prázdnota, jako na kopci; ale neměl ji už čím zaplnit, svíčka dohořela, všechno pohltila temnota. Pojala ho nepojmenovatelná úzkost. Vyskočil, proběhl místností, po schodech dolů před dům; ale marně, všude tma, nic — jako by se sám sobě zdál. Míhaly se mu jednotlivé myšlenky, 15 chytal je; bylo mu, jako by měl neustále říkat otčenáš. Nemohl se dobrat sám sebe; jakýsi temný instinkt ho pudil zachránit se. Tloukl sebou o kameny, dráсал se nehty; bolest mu začala vracet vědomí. Vrhł se do koryta u studně, ale bylo mělké, cachтал se v něm. 20

Tu přišli lidé, bylo ho slyšet, volali na něho. Přiběhl Oberlin; Lenz se už zase vzpamatoval, plně si uvědomoval, v jaké je situaci, bylo mu opět lehké. Styděl se teď a rmoutilo ho, že těm lidičkám nahnal strachu; řekl jim, že je zvyklý koupat se ve studené vodě, a odešel k sobě nahoru; vyčerpáním pak ko- 25 nečně nabył pokoje.

Další den probíhal dobře. S Oberlinem na koni údolím: širé horské pláně sbíhající z velké výšky do úzkého klikatého údolí, které se různými směry rozutíkávalo do kopců; obrovité skály spadající dolů; trocha lesa, a to všechno s šedavým, vážným 30 nádechem; výhled do kraje na západ a na hřeben hor táhnoucí se přímo na jih a sever a jejich vrcholky trčící mocně, vážně nebo mlčenlivě jako smrákavý sen. Obrovské spousty světla, které se chvílemi valilo zlatým proudem z údolí, potom zase mračno na nejvyšším vrcholku, a potom pomalu slézalo lesem 35 do údolí, nebo v záblescích slunce klesalo a stoupalo jako létající stříbrná pavučina; ani hlásek, ani hnutí, ani pták, nic než hned blízké, hned vzdálené závany větru. Objevovaly se i body, žebrovní chaloupek, prkna pokrytá slámou černé, vážné

barvy. Lidé mlčenliví a vážní, tiše zdravili, když projížděli kolem, jako by se neodvažovali porušit klid údolí.

V chaloupkách bylo živo: tísnil se kolem Oberlina, ten napomínal, radil, utěšoval; všude důvěřivé oči, modlitby. Lidé 5 vyprávěli sny, předtuchy. Potom hned z praktického života: zbudovat cestu, vykopat strouhu, škola.

Oberlin byl neúnavný, Lenz jemu trvalým společníkem, 10 hned v rozhovoru, hned v praktickém konání, hned v pohroužení do přírody. Všechno to na něho působilo blahodárně a konejšivě. Měl potřebu pohlédnout Oberlinovi často do očí, a ten nesmírný klid, který se nás zmocňuje z pokojné přírody, v hlubokém lese za lahodných letních nocí prosvětlených 15 měsícem, se mu v těchto pokojných očích, v této důstojné, vážné tváři jevil ještě bližší. Byl plachý; ale leccos poznamenával, hovořil. Oberlinovi byl rozhovor velmi příjemný, a Lenzův půvabný dětský obličej ho rozradostňoval.

Ale Lenzovi bylo snesitelně, jen pokud bylo v údolí světlo; 20 navečer ho přepadala podivná úzkost, chtělo se mu utíkat za sluncem. Jak se předměty ukládaly čím dál hlouběji do stínu, připadalo mu všechno tak snové, tak odpudivé: přicházela na něho úzkost jako na děti, které spí ve tmě; bylo mu, jako by 25 slepl. Tu v něm narůstala úzkost, u nohou se mu usadil děs šílenství: rozprostírala se před ním neodvratitelná myšlenka, že všechno je jen sen; upínal se k předmětům kolem. Před ním rychle přebíhaly postavy, dral se k nim; byly to stíny, život z něho unikal, a údy měl úplně strnulé. Mluvil, zpíval, recitoval pasáže ze Shakespeara, chápal se všeho, aby v něm krev obíhala rychleji, zkoušel všechno, ale — chlad, chlad! Musel pak 30 na vzduch. Slabé, nocí rozptýlené světlo dělalo dobře očím přivyklým tmě; vrhal se ke studni, pronikavé působení vody mu dělalo dobře; tajně i doufal, že je nemocen — koupání teď odbýval ve větší tichosti.

Ale čím více se vžíval do života, tím byl pokojnější. Pomáhal 35 Oberlinovi, kreslil, četl bibli; oživovaly v něm staré zapadlé nádeje; s Novým zákonem se tu musel tak potýkat . . . Když mu Oberlin vyprávěl, jak ho na mostě zadržela neviditelná ruka, jak mu na hřebeni jas oslepil oči, jak slyšel hlasy, jak s ním v noci něco mluvilo a jak se v něm tak v úplnosti usídlil Bůh, že mohl jako dítě počítat na knoflících, zda udělat to či ono:

tato víra, toto věčné životní nebe, toto přebývání v Bohu — teprve teď Lenzovi docházelo, co je Písmo svaté. Jak se příroda 5 dotýká lidí, celá v nebeských mystériích; nikoli však s násilnou majestátností, nýbrž ještě s milou důvěrností.

Jednoho rána si vyšel. V noci napadl sníh; v údolí jasně svítilo 10 slunce, ale krajina dál byla zamžená. Záhy sešel z cesty a stoupal po mírném svahu podél jedlového lesa, po kročejích lidí už ani stopy; slunce vyřezávalo krystalky, sněhové vločky byly lehounké, tu a tam mělká stopa zvěře vedoucí do kopců. 15 Vzduch téměř bez pohnutí, jen tichý vánek, jen zašustění ptáka, který si stráсал z ocasu lehké vločky. Všude takový klid, a vůkol bíle opeřené stromy kolébající se v temně modrém vzduchu. Poznenáhlu se v něm rozlévala pohoda. Jednotvaré rozlehlé pláně a linie, které jako by ho občas oslovovaly mocným 20 hlasem, byly zastřené, zmocňoval se ho pocit vánoční pohody: chvílemi se mu zdálo, jako kdyby se za stromem měla objevit jeho matka, v celé své velikosti, a říci mu, tohle všechno jsem ti nadělila. Když se vracel dolů, viděl, že se kolem jeho stínu rozprostírá duha paprsků; bylo mu, jako by se 25 cosi dotklo jeho čela, oslovilo ho bytí.

Došel domů. V jizbě byl Oberlin, Lenz k němu zvesela přistoupil a řekl, že by byl rád, kdyby mohl jednou kázat. — „Vy 30 jste teolog?“ — „Ano.“ — „Dobrá, příští neděli.“

Lenz se vrátil do svého pokoje potěšen. Přemýšlel o textu, 35 na který bude mít kázání, a hloubal, a noci měl klidné. Byla neděle ráno, přišla obleva. Ženoucí se oblaka, mezi nimi modř. Kostel stál na blízkém návrší, na jakémsi ostrohu; kolem něho hřbitov. Lenz stál nahoře, když vyzváněl zvon a lidé po úzkých 40 pěšinách mezi kopcí scházeli ke kostelu, ženy a dívky ve vážných černých krojích, bílý složený kapesník a větévku rozmarýny na zpěvníku. Občas nahlédlo do údolí slunce, vlahý vzduch lehce váł, krajina se pohupovala ve vůni, v dáli vyzvánění, jako by se všechno slévalo do jedné harmonické vlny.

Z malého hřbitova už sníh zmizel, pod černými kříži tmavý 45 mech; o hřbitovní zeď se opíral keř pozdních růží, navíc pozdní květiny trčící z mechu; občas slunce, pak zase pod mrakem. Pobožnost začala, lidské hlasy se setkávaly v čistých jasných tónech; jako by se člověk díval do čistého průzračného 50 horského potoka. Zpěv dozněl — Lenz začal mluvit. Byl

nesmělý, za zpěvu se mu strnulá křeč uvolnila, nyní procitla veškerá jeho bolest a vkládala se mu do srdce. Pojal ho pocit nekonečného blaha. Hovořil s lidmi prostě; všichni trpěli s ním, a bylo mu útechou, že několikerým uplakaným očím 5 může přinést spánek a zmučeným srdcím pokoj, že toto bytí sužované hmotnými potřebami, toto bezútešné utrpení může oznámit nebesům. Byl jistější, když končil — tu se hlasy rozezněly znovu:

Sešli na mne svaté strasti,
z hlubin dej jim vytrysknouti;
muka jsou to jediné,
čím mohu chválit jméno tvé.

Svírání uvnitř, hudba, bolest, roztřásl se. Vesmír mu byl jedinou jitrivou ranou; pociťoval z něho hlubokou, nepojmenovatelnou bolest. Teď jiné bytí: nad ním se skláněly božské, třesoucí se rty, a přísály se k jeho rtům; vrátil se do svého osamělého pokoje. Byl sám, sám! Tam se rozruřel pramen, z očí vytryskly proudy, svíjel se v sobě, v údech mu trhalo, měl pociť, jako by se měl rozplynout, nemohl se rozkoše nabažit. 10 Konečně v něm začalo dohasínat; pociťoval sám se sebou tichý, hluboký soucit, plakal nad sebou; hlava mu klesla na prsa, usnul. Na obloze byl úplněk; vlasy mu splývaly po spáncích a přes obličej, na řasách se mu perlily slzy a na tvářích zasychaly — ležel tu nyní sám, a všude byl pokoj a ticho 20 a chlad, a měsíc nad horami svítil celou noc.

Příštího jitra přišel dolů a bez nejmenšího vzrušení Oberlinovi vyprávěl, jak se mu v noci zjevila matka: že vystoupila z temné hřbitovní zdi v bílém šatě a na prsou měla bílou a červenou růži; pak se vnořila do jakéhosi kouta a růže se nad ní pomalu rozrůstaly, a že teď ví, že je mrtvá; nijak ho to nerozrušuje. Oberlin nyní na oplátku vyprávěl, jak byl sám na poli, když mu zemřel otec, a že pak uslyšel hlas, takže věděl, že otec je mrtev; a když přišel domů, bylo tomu tak. To je přivedlo dál: Oberlin ještě vyprávěl o lidech v horách, o dívkách, které cítí pod zemí vodu a kovy, o mužích, které na některých kopcích napadají duchové a oni s nimi musí bojovat; vyprávěl mu také, že ho jednou na horách, když hleděl do čiré hluboké horské vody, přepadl jakýsi somnambulismus. Lenz mu řekl, že se ho zřejmě zmocnil duch vodstva a že pak pocítil něco 25 30 35

ho zvláštního bytí. A pokračoval: Nejprostší, nejčistší přirozenost má nejužší souvislost s živelnou přirozeností; čím jemněji člověk duchovně cítí a žije, tím je tento smysl pro živelnost otupenější; nepokládá ho za úroveň příliš vysokou, není sdo- statek samostatný, ale je toho názoru, že to musí být neko- 5 nečně slastný pocit být dotčen tím zvláštním životem v jakékoli jeho podobě, mít duši pro kámen, kov, vodu a rostliny, pojímat snově do sebe každou bytost v přírodě tak jako květiny vzduch při dorůstání nebo ubývání měsíce.

A rozpovídal se do větší šíře: Že ve všem je nevyslovitelná 10 harmonie, tón, blaženost, která při vyšších formách ze sebe vysouvá více čidel, která víc zní, víc obsáhne, ale zato se jí také věci hlouběji dotýkají; při nižších formách je všechno tlumenější, omezenější, zato je však také pokoj sám v sobě větší. Rozvíjel to ještě dál. Oberlin ho přerušil, jeho prosté povaze 15 to bylo příliš vzdálené. Jindy pak mu Oberlin ukázal barevné tabulky, vysvětlil, v jakém vztahu je která barva k člověku; vytáhl dvanáct apoštolů, z nichž každého prý reprezentuje jedna barva. Lenz se toho chytil, rozprávěl dále, upadal do úzkostných snů a začal jako Stilling číst Apokalypsu, a hodně čí- 20 tal v bibli.

Přibližně v téže době přijel do Steintalu Kaufmann s nevěstou. Lenzovi bylo zpočátku setkání nepříjemné; vytvořil si tu takové místečko, ta trochu klidu mu byla cenná — a teď k němu přicházel někdo, kdo mu tolik věcí připomínal, s nímž mu- 25 sel hovořit, rozprávět, kdo znal jeho poměry. Oberlin o tom všem nevěděl nic; přijal Lenze do domu, staral se o něho; pro něho to bylo řízení boží, Bůh nešťastlivce k němu poslal, měl ho ze srdce rád. Všem ho také bylo zapotřebí, aby tu byl; patřil k nim, jako by tu byl odjakživa, nikdo se neptal, odkud přišel a kam půjde. 30

U stolu byl Lenz již zase v dobré míře: mluvílo se o literatuře, byla to jeho oblast. Začínalo tehdy idealistické období; Kaufmann byl jeho stoupencem, Lenz je příkře odmítal. Řekl: Básníci, o nichž se říká, že líčí skutečnost, o ní nemají také ani 35 potuchy; ale jsou stále ještě snesitelnější než ti, kteří chtějí skutečnost osvětlovat. Řekl: Bůh jistě udělal svět, jak má být, a my jistě nenačmáráme nic lepšího; naší jedinou snahou by mělo být tvořit trochu podle něho. Požadují ve všem — život,

možnost existence, a pak je to dobře; pak se nemáme co ptát, zda je to krásné či ohyzdné. Pocit, že to, co bylo stvořeno, má život, stojí nad tímhle obojím, a ve věcech umění je to jediné kritérium. Narazíme na to ostatně jen vzácně: najdeme to v Shakespeareovi a plně to zní v lidových písních, někdy u Goetha; všechno ostatní můžeme hodit do kamen. Lidé neumějí zobrazit ani psi budou. A vyžadují se ideální postavy, ale cokoliv jsem z toho viděl, jsou dřevění panáci. Tento idealismus je tím nejhanebnějším opovrhováním lidskou přirozeností. Ať někdo zkusí vnorit se do života nejnepatrnějšího člověka a vyličí ho, se všemi záchvěvy, náznaky, s celou jemnou, stěží postřehnutelnou hrou tváře; Lenz sám se prý o to pokusil v Domácím učiteli a ve Vojácích. Jsou to ti nejprozaičtější lidé pod sluncem; ale smysl pro city je téměř u všech lidí stejný, jen slupka, kterou musí prolomit, je tlustší nebo tenčí. Je jen třeba mít pro to oči a uši. Když jsem šel včera údolím nahoru, viděl jsem dvě dívky sedět na kamenech: jedna si rozpouštěla vlasy, druhá jí pomáhala; a zlaté vlasy splývaly, a vážný bledý obličej, a přitom tak mladá, a černý kroj, a ta druhá tak snaživě starostlivá. Nejkrásnější, nejnítěrnější obrazy staroněmecké školy z toho nedávají tušit téměř nic. Někdy by člověk chtěl být hlavou Medusinou, aby takovou skupinku proměnil v kámen a přivolal lidi. Dívky vstaly, nádherná skupina se rozpadla; ale jak sestupovaly dolů mezi skalami, vznikl zase jiný obraz.

Nejkrásnější obrazy, nejkypivější tóny vytvoří skupinu, rozpadnou se. Jen jedno zůstane: nekonečná krása, která přechází z jednoho tvaru do druhého, věčně objevovaná, měnlivá. Nelze ji samozřejmě vždycky zachytit a postavit do muzeí a zapsat v notách, a pak přivolat mladé staré, aby si mladici i starci poklábosili a pokochali se. Člověk musí milovat lidstvo, aby pronikl do zvláštního bytí jedince, nikdo mu nesmí být příliš nepatrný, příliš ohyzdný, potom teprve je lze pochopit; nejnevýznamnější obličej vyvolává silnější dojem než pouhý pocit krásy, a lze způsobit, aby postavy vycházely ze sebe a nekopirovalo se do nich něco zvenčí, když život, svaly, puls nečistší a nebuší.

Kaufmann namítl, že typ pro Apollóna z Belvederu nebo pro Raffaellovu Madonu by ve skutečnosti nenašel. Co na tom, od-

větil Lenz; musím se přiznat, že se u nich cítím velice mrtvý. Když v sobě tvořím, přece také přitom něco cítím, ale tím konám to nejlepší. Nejmilejší je mi ten básník a výtvarný umělec, který mi podává přírodu co nejskutečnější, takže nad jeho výtvořem cítím; všechno ostatní mě ruší. Holanďtí malíři mi jsou milejší než itaľští, oni také jsou jedinečně pochopitelní. Znam jen dva obrazy, a to od Nizozemců, které na mne udělaly dojem jako Nový zákon: na jednom, už nevím od koho, je Kristus a učedníci z Emaus. Když tak člověk čte, jak učedníci vyšli ven, v těch pár slovech je před ním celá příroda. Je pochmurný večerní soumrak, na obzoru jednotvárný červený pruh, v ulici pološero; tu k nim přistoupí neznámý muž, oni rozprávějí, on láme chléb; tu ho poznají, v prosté lidské podobě, a božské trpělivé rysy k nim zřetelně promlouvají, a oni se uleknou, protože se setmělo, a vstoupí na ně cosi nepochopitelného; ale není to strašidelný děs, je to, jako kdyby se v soumraku před člověkem objevil milovaný nebožtík jako zastara: takový je ten obraz v jednotvárném hnědém tónu, s pochmurným tichým večerem. Potom druhý: V světnici sedí žena, v rukou modlitební knížku. Je svátečně uklizeno, podlaha posypaná pískem, útulně čisto a teplo. Žena nemohla jít do kostela a odbývá bohoslužbu doma; okno je otevřené, sedí čelem k němu, a přes širou rovinatou krajinu jako by do okna doléhal ze vsi hlas zvonů a zpěv spoluvěřících z kostela, a žena čte s nimi text.

Na tento způsob hovořil dál; všichni pozorně naslouchali, týkalo se to mnoha věcí. Tváře se mu řečí rozpálily, a hned usměvavě, hned vážně potřásl dlouhými plavými vlasy. Úplně se zapomněl.

Po jídle ho vzal Kaufmann stranou. Dostal prý od Lenzova otce dopisy, aby se syn vrátil, byl mu oporou. Kaufmann Lenzovi řekl, že tu maří a utrácí život, že si má vytknout nějaký cíl a tak podobně. Lenz se na něho obořil: „Odtud pryč, pryč? Domů? Abych tam zešlel? Víš, že nikde nevydržím, jenom tady, v tomhle kraji. Kdybych si občas nemohl vyjít na kopec a rozhlédnout se po krajině, a pak zase dolů, projít zahradou, nahlédnout do okna — zbláznil bych se! zbláznil! Nechte mě na pokoji! Jen trochu klidu, když je mi teď o něco líp! Odtud pryč? Nechápu to, tahle dvě slova hatí svět. Každý něco po-